

UNIVERZITA PARDUBICE
FAKULTA FILOZOFICKÁ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2011

Bc. Klára VITVAROVÁ

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická

**Obraz učitele v česky psaných pedagogických časopisech vycházejících
v 19. století v Čechách**

Bc. Klára Vitvarová

Diplomová práce

2011

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2010/2011

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Klára VITVAROVÁ**
Osobní číslo: **H09664**
Studijní program: **N7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Kulturní dějiny**
Název tématu: **Obraz učitele v česky psaných pedagogických časopisech vycházejících v 19. století v Čechách**
Zadávací katedra: **Ústav historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem diplomové práce je rekonstrukce obrazu učitele v Čechách v 19. století na základě studia literatury a především studia česky psaných pedagogických časopisů vycházejících v 19. století v Čechách. Zaměřena bude na učitelské vzdělávání, sociální postavení učitelů, mimoškolní aktivity učitelů i učitelek. Osnova: 1. Česky psané pedagogické časopisy vycházející v 19. století v Čechách 2. Vývoj učitelského vzdělávání v 19. století 3. Sociální postavení učitelů v 19. století 4. Obraz učitele jako pedagoga v pedagogických časopisech 5. Obraz učitelského vzdělávání v pedagogických časopisech 6. Obraz sociálního postavení učitelů v pedagogických časopisech 7. Obraz mimoškolních aktivit učitelů v pedagogických časopisech 8. Obraz učitelek v pedagogických časopisech

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**
Seznam odborné literatury: **viz příloha**

Vedoucí diplomové práce: **prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc.**
Ústav historických věd

Datum zadání diplomové práce: **30. dubna 2010**
Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2011**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2010

Příloha zadání diplomové práce

Seznam odborné literatury:

Literatura: CACH, Josef - VALENTA, Josef. *Výchova a vzdělání v českých dějinách III: 1848-1914. 1. část, K problematice podílu školských a mimoškolských institucí a názorů na výchovu a vzdělání na stavu kultury a vzdělanosti.* 1.vyd. Praha, 1990. CACH, Josef et. al. *Výchova a vzdělání v českých dějinách. III. díl, 2. část (1848-1914), Podobizny a jejich problémy.* 1. vyd. Praha, 1991. CACH, Josef. *Výchova a vzdělání v českých dějinách II.: k problematice podílu školských institucí a názorů na výchovu a vzdělání na stavu kultury a vzdělanosti: feudální společnost 1620-1848 (počínaje životem a dílem J.A.Komenského).* 1.vyd. Praha, 1989. KÁDNER, Otakar. *Dějiny pedagogiky III.díl: Vývoj teorií pedagogických od konce století osmnáctého. III.svazek.* 1.vyd. Praha, 1923. KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství 1. díl.* 1.vyd. Praha, 1929. KLIKA, Josef - SOKOL, Josef. *Stručný slovník pedagogický (I. - VI. díl).* 1.vyd. 1891 - 1909. KOVÁŘÍČEK, Václav. *Cesty učitelského vzdělávání: Příspěvek k analýze snah učitelstva o vyšší vzdělání učitelů základních škol v českých zemích.* 1.vyd. Praha, 1984. LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě: Žena v minulém století.* 1.vyd. Praha, 1999. ISBN 80-204-0737-5. MORKES, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 - 1946).* 1.vyd. Plzeň, 1999. ISBN 80-7020-051-0. OTCOVSKÝ, Ivan. *Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900: soupis podle politických okresů z roku 1880.* 1.vyd. Praha, 1977. ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska: české střední školy v letech 1867 - 1918.* 1.vyd. Praha, 2007. STRNAD, Emanuel. *Vlastenecký učitel: Dokumenty a materiály k vývoji učitele v době obrození.* 1.vyd. Praha, 1955. STRNAD, Emanuel. *Didaktika školy národní v 19. století. Díl 1.* 1.vyd. Praha, 1975. STRNAD, Emanuel. *Didaktika školy národní v 19. století. Díl 2, Období liberalismu.* 1.vyd. Praha, 1978. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek r. 862 - 1848.* 1.vyd. Praha, 1913. ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek r. 1848 - 1913.* 1.vyd. Praha, 1918. ŠAFRÁNEK, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém od roku 1769 - 1895: Příspěvek k dějinám českého vyučování.* 1.vyd. Praha, 1897. ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950.* 1.vyd. Praha, 1968. VESELÁ, Zdenka. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání.* 1.vyd. Brno, 1991. ISBN 80-210-0458-4. *Prameny: Časopis pro katolické duchovenstvo (1828 - 1852) Česká Bibliotéka (1830, 1833, 1836, 1838, 1840, 1843, 1846) Přítel mládeže (1823 - 1835, 1838 - 1848) Věrný raditel (1824) Beseda učitelská (1869 - 1913) Časopis učitelek (1885 - 1941) Česká škola (1879 - 1898) Krok (1887 - 1899) Národní škola (1863 - 1869) Národní učitel (1891 - 1894) Paedagogium (1879 - 1887) Pedagogické rozhledy (1888 - 1914, 1918 - 1932) Posel z Budče (1848 - 1851, 1870 - 1909) Škola a život (1855 - 1889) Škola měšťanská a živnostenská (1898 - 1941) Školník (1852 - 1861, 1861 - 1879) Učitelské noviny (1883 - 1938)*

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 31. 3. 2011

Klára Vitvarová

ANOTACE

Práce je věnována učitelům v 19. století. Zabývá se pedagogickými časopisy v 19. století se zaměřením na česky psané pedagogické časopisy vycházející v Čechách. Zkoumá obraz učitele v těchto časopisech a mimoto se věnuje vývoji učitelské vzdělávání a sociálnímu postavení učitele v 19. století.

KLÍČOVÁ SLOVA

učitelé, pedagogické časopisy, učitelské vzdělávání, sociální postavení učitelů, 19. století

TITLE

Image of teacher in pedagogical magazines written in Czech in the 19th century in Bohemia.

ANNOTATION

The work is devoted to teachers in 19th century. It deals with pedagogical magazines in the 19th century, focusing on pedagogical magazines written in Czech and published in Bohemia. Examining the image of teachers in these magazines, in addition to deals with the development of teacher education and social status of teachers in the 19th century.

KEYWORDS

teachers, pedagogical magazines, teacher education, social status of teachers, 19th century

Obsah

Úvod.....	1
1. Česky psané pedagogické časopisy vycházející v 19. století v Čechách.....	5
2. Vývoj učitelského vzdělávání v 19. století.....	21
3. Sociální postavení učitelů v 19. století.....	34
3.1. Platy učitelů.....	34
3.2. Životní podmínky učitelů.....	38
3.3. Postavení učitelů ve společnosti.....	41
3. 4. Spolková činnost učitelů.....	42
4. Obraz učitele v pedagogických časopisech.....	47
4.1. Důležitost učitelského povolání.....	47
4.2. Vlastnosti potřebné pro učitele.....	51
4.3. Vzdělání učitele.....	58
5. Obraz sociálního postavení učitelů a jejich mimoškolních aktivit v pedagogických časopisech.....	66
5.1. Vážnost učitele.....	66
5.2. Působení učitele mimo školu.....	72
5. 3. Hmotné poměry učitelů.....	81
6. Obraz učitelek v pedagogických časopisech.....	90
6.1. Je učitelské povolání vhodné pro ženy?.....	93
6.2. Vzdělání učitelek.....	96
6.3. Působení učitelky ve škole i mimo školu.....	98
6.4. Hmotné poměry učitelek.....	104
6.5. Vztah učitelé - učitelky.....	108
6.6. Celibát učitelek.....	112
Závěr.....	116
Resumé.....	119
Seznam pramenů a literatury.....	121
Přílohy.....	126

Úvod

Tématem mé diplomové práce jsou česky psané pedagogické časopisy vycházející v 19. století v Čechách a dobový obraz učitele, tak jak je v nich prezentovaný. Zároveň se ve své práci věnuji vývoji učitelského vzdělání, od jeho počátků v 18. století a během celého 19. století. Zajímám se i o sociální postavení učitele v 19. století. Převážná většina mé práce zprostředkovává dobový obraz učitele pomocí interpretace ukázek z článků v pedagogických časopisech, které mi byly hlavním pramenem.

Ve své diplomové práci jsem nejprve vycházela z informací, které jsem o učitelích v 19. století načerpala v odborné literatuře. To, co jsem se takto dozvěděla, mi vytvořilo určitou představu o učitelích a učitelkách v 19. století. Poté jsem přistoupila k práci s články v pedagogických časopisech. Autory článků v těchto časopisech byli většinou sami učitelé nebo jejich autoři měli vztah ke školství. Vybírala jsem ukázky z těchto článků, které by vhodně a komplexně představovaly celou šíři učitelské problematiky. Z toho, co jsem se takto dozvěděla, jsem se snažila vyvodit nějaké obecnější závěry. Všechny tyto odpovědi nás mohou dovést k tomu, že se zamyslíme i nad postavením učitele dnes na počátku 21. století. Učitel dneška a učitel 19. století se sice v mnohém liší, ale i v mnohém shodují. Především otázka dostatečného finančního ohodnocení práce učitele je stále aktuální, stejně tak jako téma, jak úspěšně vzdělávat a vychovávat děti a mládež. Aby se člověk mohl stát v 19. století učitelem, musel mít určité předpoklady, splnit určité podmínky a očekávaly se u něj některé vlastnosti, které byly považovány za nezbytné pro výkon jeho povolání. Řada z nich je nám už vzdálená, jako např. nábožná mysl nebo zapálené srdce. Dnešní studenti pedagogických fakult neberou své budoucí povolání jako důležité pro národ, občas je nevede ani láska k dětem, je to prostě povolání jako každé jiné. Učitel 19. století bral své povolání jako určité poslání a myslím si, že to v dnešní době často chybí. Cílem mé práce je přiblížit učitele 19. století a uvědomit si, jak se prezentovali a vnímali sami učitelé na stránkách pedagogických časopisů a jaký byl pohled na ně u autorů odborné literatury zhruba o století později.

První kapitola nazvaná *Česky psané pedagogické časopisy vycházející v 19. století v Čechách* se věnuje charakteristice jednotlivých pedagogických časopisů, které vycházely ve sledovaném období, tzn. v dlouhém 19. století. Během 1. poloviny 19. století vycházely pouze čtyři takovéto časopisy,¹ z nichž ve dvou² byla pedagogice věnovaná jenom malá část. Ve 2. polovině 19. století se produkce česky psaných pedagogických časopisů zvýšila. Začaly

¹ *Přítel mládeže* (1823 – 1835, 1838 - 1848), *Věrný raditel* (1824), *Časopis pro katolické duchovenstvo* (1828 – 1852), *Česká Bibliotéka* (1830, 1833, 1833, 1838, 1840, 1843, 1846).

² Jedná se o časopisy *Česká Bibliotéka* a *Časopis pro katolické duchovenstvo*.

vycházet časopisy věnované určitému stupni školství,³ vyučování určitých předmětů⁴ nebo okruhu učitelů, např. pro katolické učitele⁵ nebo pro učitelky.⁶ Co se týče charakteristiky časopisů, uvádím období jejich vycházení, periodicitu, cenu, seznam redaktorů a strukturu jejich obsahu. V této kapitole mi byla hlavním zdrojem informací kniha Jiřího Štrause *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*.⁷ Autor v ní podává vcelku úplný přehled o vycházejících pedagogických časopisech. Kde však přece jen nějaká informace chyběla, tam jsem využila své vlastní studium vybraných časopisů. Studium pedagogických časopisů jsem se věnovala především ve Studijní a vědecké knihovně v Hradci Králové, kde jsou tyto časopisy poměrně dobře zastoupeny, doplňující pak bylo i studium v knihovně Muzea východních Čech v Hradci Králové a rovněž v knihovně Pedagogického muzea J. A. Komenského v Praze. Vítaným zjednodušením práce pak bylo prohlížení některých pedagogických časopisů v digitalizované podobě v systému Kramerius Národní knihovny, v digitalizované podobě jsou dostupné časopisy *Přítel mládeže*, *Věrný raditel*, *Česká Bibliotéka* nebo *Posel z Budče*.

Druhá kapitola nazvaná *Vývoj učitelského vzdělávání v 19. století* sleduje nejprve počátek učitelského vzdělávání na konci 18. století, tj. vznik preparandy v roce 1775, posléze přibližuje změny v učitelském vzdělávání během celého 19. století, kdy nakonec forma učitelského vzdělávání dospěla až ke čtyřletým učitelským ústavům, mužským i ženským, ukončených maturitní zkouškou. V této části své práce jsem vycházela z několika publikací. Základní publikací pro dějiny školství obecně je dvousvazkové dílo Jana Šafránka *Školy české*,⁸ kde se autor věnuje školství v Čechách od roku 862 do roku 1913. Najdeme zde informace o typech a počtu škol, o změnách ve školském systému, o učitelích, o jejich vzdělávání, o učitelských platech atd. Základní přehled o vývoji školství můžeme získat z útlé publikace Františka Morkese *Učitelé a školy v proměnách času*,⁹ kde jsou k jednotlivým rokům přiřazeny důležité události, které se v daném roce ve školství udály. Zde se tedy dozvíme i o zásadních změnách v učitelském vzdělávání. Přímo vývoji učitelského vzdělávání

³ Např. časopisy *Národní škola* (1863 - 1869), *Krok* (1887 - 1899), *Škola měšťanská a živnostenská* (1898 - 1941).

⁴ Např. časopis *Český kreslír* (1882 - 1884).

⁵ *Školník* (1852 - 1861, 1861- 1879).

⁶ *Časopis učitelek* (1885 - 1941).

⁷ ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1.vyd. Praha, 1968.

⁸ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek r. 862 - 1848*. 1.vyd. Praha, 1913.,

ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek r. 1848 - 1913*. 1.vyd. Praha, 1918.

⁹ MORKES, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 - 1946)*. 1.vyd. Plzeň, 1999. ISBN 80-7020-051-0.

se věnují práce Václava Kovářička *Cesty učitelského vzdělávání*¹⁰ a Zdeňky Veselé *Vývoj české školy a učitelského vzdělávání*.¹¹ Z těchto knih lze čerpat údaje o tom, jak se měnila délka učitelského studia, jaký byl učební plán učitelských přípravek, dozvíme se, kolik hodin týdně připadalo na jednotlivé předměty. Najdeme zde i zprávy o diskusi k reformám učitelského vzdělávání, které probíhaly v 2. polovině 19. století. I když do konce Rakouska-Uherska k reformě nedošlo, přesto byly některé návrhy velmi podnětné. Co se týče vzdělávání středoškolských profesorů, zde jsem vycházela z práce Kateřiny Řezníčkové *Študáci a kantorů za starého Rakouska*.¹²

Třetí kapitola práce nazvaná *Sociální postavení učitelů v 19. století* je rozčleněna do několika podkapitol. V podkapitole věnované platům učitelů jak na nižších, tak na středních školách, jsem vycházela z děl Jana Šafránka, Františka Morkese a Kateřiny Řezníčkové. V podkapitole věnované životním podmínkám učitelů jsem čerpala informace o situaci učitelů na nižších školách i ze zápisků učitele Věnceslava Metelky¹³ a informace o učitelích středních škol pak z práce Kateřiny Řezníčkové. V podkapitole týkající se postavení učitelů vycházím opět z prací Františka Morkese a Kateřiny Řezníčkové. Poslední podkapitola se věnuje spolkové činnosti učitelů. Základní přehled učitelských sjezdů nám dává ve své práci František Morkes. Doplňující informace k učitelským sjezdům můžeme najít v dvoudílné práci Emanuela Strnada *Didaktika školy národní*.¹⁴ Proces utváření různých forem spolků nám představuje práce Jana Otcovského *Soupis učitelských a školských spolků*.¹⁵

V následujících kapitolách diplomové práce už pracuji pouze s ukázkami z článků v jednotlivých pedagogických časopisech a pomocí jejich interpretace se snažím rekonstruovat obraz ideálního učitele té doby. Informace z článků korespondují s poznatky autorů odborných publikací z dějin školství, přinášejí ale i detailnější pohled na názory učitelů a jejich životní podmínky. V poslední kapitole nazvané *Obraz učitelek v pedagogických časopisech* jsem nejprve čerpala teoretické informace o životě a vzdělání učitelek v 19. století z knihy *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*.¹⁶

¹⁰ KOVÁŘIČEK, Václav. *Cesty učitelského vzdělávání: Příspěvek k analýze snah učitelstva o vyšší vzdělávání učitelů základních škol v českých zemích*. 1.vyd. Praha, 1984.

¹¹ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj české školy a učitelského vzdělávání*. 1.vyd. Brno, 1991. ISBN 80-210-0458-4.

¹² ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantorů za starého Rakouska: České střední školy v letech 1867 – 1918*. 1.vyd. Praha, 2007. ISBN 978-80-7277-163-9.

¹³ METELKA, Věnceslav. *Ze života zapadlého vlastence*. 1.vyd. Praha, 1977.

¹⁴ STRNAD, Emanuel. *Didaktika školy národní v 19. století. Díl 1.1*.vyd. Praha, 1975., STRNAD, Emanuel. *Didaktika školy národní v 19. století. Díl 2 (Období liberalismu)*.1.vyd. Praha, 1978.

¹⁵ OTCOVSKÝ, Jan. *Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900*. 1.vyd. Praha, 1977.

¹⁶ LENDEROVÁ, Milena et. al. (eds.). *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. 1.vyd. Praha, 2009. ISBN 978 – 80-7106-988-1.

V celé práci jsem se snažila u osob, o kterých se zmiňuji, uvádět biografické údaje v poznámkách pod čarou. Tyto údaje jsem však mohla uvést pouze u osob, u kterých se mi je podařilo dohledat.

Ukázky z článků jsou většinou řazeny chronologicky podle roku vydání ročníku časopisu, aby bylo možné sledovat dobový vývoj názorů na určitou problematiku. Některá témata se během doby téměř neměnila, ať už proto, že šlo o všeobecné pedagogické zásady, nebo proto, že se např. situace nízkých platů učitelů za celé století nevyřešila. Obsah článků ideově i stylisticky odpovídá době vzniku, lze však předpokládat snahu o přesné popsání situace nebo problému, protože vzdělání i morální vlastnosti učitelů by jim nedovolily zveřejnit nepravdivé nebo zastírané vyjádření.

Problematika osobnosti učitele, učitelského vzdělávání, jeho společenského postavení a jeho činnosti ve škole i mimo školu je v pedagogických časopisech dobře prezentována, protože časopisy byly určeny převážně pro učitelskou veřejnost a vyjadřovaly názory a postoje učitelů. Jsou tedy vhodnou pramennou základnou pro poznání českého školství a učitelského stavu v 19. století.

1. Česky psané pedagogické časopisy vycházející v 19. století v Čechách

Počátek pedagogických časopisů vycházejících v Čechách je spjatý s 80. léty 18. století. V letech 1780 – 1782 vyšlo celkem 24 čísel časopisu *Der Kinderfreund*. Časopis vycházel jednou týdně v Praze.¹⁷ Mezi léty 1786 – 1797 pak vyšlo celkem 8 čísel časopisu *Kalender für Aufseher, Katecheten und Lehrer der Nationalschulen im Königreiche Böhmen auf das Jahr....* Časopis vyšel v roce 1786, 1789, 1790, 1792, 1793, 1794, 1795, 1797. Jeho redaktorem byl Ignaz Richard Wilfling¹⁸ a jeho vydavatelem byl v roce 1786 Johann Josef Diesbach a od roku 1789 pak Kaspar Widtmann.¹⁹ V letech 1786 – 1788 pak vycházel časopis *Učitel lidu*, který redigoval František Jan Tomsa.²⁰ Časopis vycházel v nepravidelných lhůtách v Praze.²¹

Během 19. století se postupně produkce pedagogických časopisů zvyšovala. Z tohoto důvodu jsem pro svou práci musela provést jistou selekci vydávaných časopisů. Zaměřila jsem se pouze na česky psané pedagogické časopisy, a to pouze na ty pedagogické časopisy, které vycházely v Čechách. V konečné fázi jsem pak musela provést výběr z časopisů vycházejících v 2. polovině 19. století. Bylo to z důvodu jejich velkého množství a možné nepřehlednosti závěrů z nich vyplývajících. Soustředila jsem se proto na ty časopisy, které vycházely delší dobu nebo byly zaměřeny na určitý stupeň školství. Přehled časopisů je řazen chronologicky, tj. podle toho, v kterém roce začaly vycházet. Pro časopisy vycházející v 1. polovině 19. století je typické, že pokud už se tam objevují články týkající se učitele, tak se věnují pouze jeho osobnosti, jaký by měl učitel být, srovnávají učitele dříve a nyní, či se věnují učitelským konferencím, ale to až v samém závěru tohoto období. Naopak články v časopisech vycházejících v 2. polovině 19. století se věnují všem aspektům učitelské problematiky, osobnosti učitele, jeho vlastnostem, platovým podmínkám, vzdělávání učitelů, vztahu učitelů k různým autoritám, učitelským spolkům či jejich sjezdům. Velká část obsahu časopisů jsou články didaktické a metodické. Domnívám se, že obsah článků věnovaných učitelům plně odráží dobu, ve které pedagogické časopisy vycházely. Jejich obsah se měnil a rozšiřoval podle toho, jak se měnilo postavení a rozšiřovalo působení učitelů v tehdejší společnosti.

¹⁷ ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1.vyd. Praha, 1968, s. 78 – 79.

¹⁸ Ignaz Richard Wilfling (1759 – 1827), pedagog.

¹⁹ *Katalog Strahovské knihovny* [online]. 2007, [cit. 2010-12-10]. Dostupné z: <<http://knihovna.strahovskyclaster.cz/knihovna.asp?lang=1>>.

²⁰ František Jan Tomsa (1753 – 1814), novinář, filolog, obrozenecký publicista.

²¹ ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1.vyd. Praha, 1968, s. 251 – 252.

V roce 1823 začal vycházet první česky psaný pedagogický časopis, který se jmenoval *Přítel mládeže aneb zásoba spisů k prospěchu učitelů a vychovatelů duchovních i světských...* Jeho vydavatelem byl do roku 1835 Josef Liboslav Ziegler, v roce 1838 se po dvouleté přestávce ujala vydávání časopisu biskupská konzistoř královéhradecká. V roce 1848 časopis přestal vycházet.²² Časopis vycházel čtvrtletně v letech 1823 – 1835 a 1838 – 1848. Do roku 1835 byl vydáván v Praze a od roku 1838 pak v Hradci Králové. Byl tištěn zpočátku švabachem a od roku 1841 latinkou.²³ Jedno číslo časopisu stálo 12 krejcarů a zisk byl určen ve prospěch školních důchodů a ve prospěch vdov a sirotků po učitelích.²⁴ Redaktorem časopisu byl J. L. Ziegler²⁵ (1. až 12. ročník) a Antonín Stránský²⁶ (13. až 23. ročník).²⁷ Společně s Zieglerem na tvorbě časopisu spolupracovala řada učitelů a kněží, např. F. A. Vacek,²⁸ J. Vindyš, J. Javornický,²⁹ V. Nejedlý, J. Macan, V. A. Pohan, V. Novák, A. Stránský, M. J. Sychra,³⁰ J. Pelikán, J. Filčík,³¹ V. Pícek, J. S. Řepka, K. Šádek³² a další.³³

V předmluvě k prvnímu svazku 1. ročníku J. L. Ziegler vytyčil, co by mělo být obsahem časopisu. Časopis měl zveřejňovat všechna státní nařízení týkající se škol, přinášet zprávy o stavu škol v Čechách, v historii i v současnosti, měl si všímat i škol v cizině. Měl přinášet zprávy o podpoře, které se školám dostalo od patronů nebo jiných příznivců. Měl sloužit i k výměně zkušeností, ať už se týkaly zlepšení obživy a výdělku učitelů, tak i zvelebování školy nebo zlepšení docházky mládeže. Měl přinášet zprávy o ustanovení a povyšování učitelů, životopisy významných pedagogů a jejich nekrology. Vedle teoretických problémů z oblasti vychovatelství, katechetiky a metodiky se měl především zabývat praktickou stránkou vyučování, přinášet články sloužící ke zdokonalení správného a efektivního způsobu vyučování, články týkající se školní kázně nebo katechetických rozprav na různá témata.

²² KÁDNER, Otakar. *Dějiny pedagogiky III.díl: Vývoj teorií pedagogických od konce století osmnáctého. III.svazek*. 1.vyd. Praha, 1923, s. 5 – 6.

²³ ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1.vyd. Praha, 1968, s. 182 – 183.

²⁴ PEŠEK, Josef. České časopisy pedagogické v době obrozenecké. *Pedagogické rozhledy*, 1911, roč. 24, č. 3, s. 237.

²⁵ Josef Liboslav Ziegler (1782 – 1846), český kněz, pedagog, básník, překladatel a vlastenecký spisovatel. Více o něm např. VÍTEK, Josef. Josef Liboslav Ziegler. *Komenský*, 1882, roč. 10, č. 27 - 30, s. 417 – 420, 438 – 441, 451 - 454.

²⁶ Antonín Stránský (1793 – 1858), kněz, pedagog, redaktor, publicista.

²⁷ ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1.vyd. Praha, 1968, s. 182 – 183.

²⁸ František Alois Vacek (1780 – 1854), kněz a učenec, buditel a historický spisovatel.

²⁹ Jan Javornický (1785 – 1847), farář v Církvici na Čáslavsku.

³⁰ Matěj Josef Sychra (1776 – 1830), kněz, spisovatel a národní buditel.

³¹ Jan Nepomuk Filčík (1785 – 1837), učitel a spisovatel.

³² Karel Šádek (1783 – 1854), učitel na hlavních školách v Hradci Králové, autor učebnic.

³³ KÁDNER, Otakar. *Dějiny pedagogiky III.díl: Vývoj teorií pedagogických od konce století osmnáctého. III.svazek*. 1.vyd. Praha, 1923, s. 7.

Kromě vlastních článků měl přinášet i obsahy statí z časopisu *Der Schulfreund Böhmens*³⁴ a informovat o nových pedagogických dílech i českých knihách. Pro práci s žáky chtěl pak zveřejňovat krásné příběhy, obzvláště vlastenecké, prospěšné pro děti i jejich rodiče, články o pamětihodnostech, příběhy a povídky, které by sloužily dětem k poučení nebo pro výstrahu. Měly být otištěny i promluvy při veřejných zkouškách, školní písně, básně, pohádky, aforismy, bajky, početní úlohy, verše určené k přepisu nebo diktování.³⁵ Zieglerův *Přítel mládeže* byl vlastenecky orientovaný časopis, určený pedagogům jako jejich rádce a pomocník, který jim přinášel nejen pedagogické informace, ale i zajímavé podněty pro činnost s žáky. Článků věnovaných osobě učitele je v časopise několik, věnují se však pouze vzdělávání učitelů nebo jejich vlastnostem.

V roce 1824 vyšly dva svazky 1. ročníku časopisu *Věrný raditel rodičů, dítek, pěstounů a učitelů...* Časopis byl vydáván v Hradci Králové Janem Hostivítem Pospíšilem a byl tištěn švabachem. Svazek stál 20 krejcarů. Redaktorem byl opět J. L. Ziegler.³⁶ Není jasné, proč tento časopis vznikl, byl vlastně konkurenčním časopisem vůči *Přítele mládeže*. Důvodem vzniku mohlo být velké množství literárních příspěvků do *Přítele mládeže*, které chtěl J. L. Ziegler tímto způsobem využít. Časopis brzy zanikl, zřejmě i kvůli nedostatku vhodných příspěvků.³⁷ V tomto časopise je i jeden článek věnovaný postavě učitele.

Roku 1827 byl založen *Časopis pro katolické duchovenstvo*, který vycházel od roku 1828 až do roku 1852. Tento časopis vycházel v Praze a byl vydáván Knížecí arcibiskupskou pražskou konzistoří. Vycházely vždy čtyři svazky ročně. Časopis byl již tištěn latinkou a ročně vyšel na 2 zlaté 10 krejcarů. Redaktory byli Vojtěch Procházka (1. ročník), Josef Mráz (1. ročník), Mikuláš Tomek³⁸ (2. ročník), Václav Vilém Václavíček³⁹ (2. až 4. ročník), Václav Michal Pešina z Čechorodu⁴⁰ (5. až 20. ročník), Jan Valerián Jirsík⁴¹ (21. až 24. ročník), František Havránek (25. ročník) a Eduard Terš (25. ročník).⁴²

³⁴ Časopis *Schulfreund Böhmens* vycházel od roku 1816 do roku 1823. Jeho redaktorem byl Aleš Pařízek za hlavní spolupráce K. Hübnera.

³⁵ Srov. PEŠEK, Josef. České časopisy pedagogické v době obrozenecké. *Pedagogické rozhledy*, 1911, roč. 24, č. 3, s. 235 – 236.

³⁶ ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1.vyd. Praha, 1968, s. 269.

³⁷ PEŠEK, Josef. České časopisy pedagogické v době obrozenecké. *Pedagogické rozhledy*, 1911, roč. 25, č. 9, s. 909 - 910.

³⁸ Mikuláš Tomek (1791 – 1871), pražský kanovník, v roce 1842 rektor pražské univerzity.

³⁹ Václav Vilém Václavíček (1788 – 1862), svatovítský kanovník,

⁴⁰ Václav Michal Pešina z Čechorodu (1782 – 1859), kněz, redaktor.

⁴¹ Jan Valerián Jirsík (1798 – 1883), kněz, budějovický biskup, vlastenec.

⁴² ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1.vyd. Praha, 1968, s. 26 – 27.

Co se týče obsahu časopisu, např. v roce 1828, kdy vyšel první ročník časopisu, byl obsah rozčleněn na I. část, zvanou Pojednání, která byla rozdělena na oddíly Dogmatika, Církevní právo, Kritika biblická a výklady písmá Svatého, Pastýřský úřad, Vychovatelství, Historie církevní a archeologie, Posvátná poesie, a na II. část, zvanou Oznamovatel, v níž byly oddíly Literatura a Smíšeniny.⁴³ Většina svazků i z ostatních ročníků obsahovala kapitolu Vychovatelství či později Školství, která se týkala výuky náboženství a obecných otázek výchovy. Jak název napovídá, byl určen pro katolické duchovní, jimž přinášel nejen pojednání o církevních tématech, ale v určité míře i články, týkající se jejich působení ve školách, tj. výuky náboženství. Ve všech ročnících časopisu se objevuje pouze jediný článek věnovaný osobnosti učitele.

V letech 1830 – 1846 vyšlo celkem sedm svazků časopisu *Česká Bibliotéka pro vlastence milovné jazyka mateřského a nových vědomostí, k rozšíření umění a ušlechťení srdce*. Tyto svazky vyšly v roce 1830, 1833, 1836, 1838, 1840, 1843, 1846. Časopis vycházel v Hradci Králové a jeho vydavatelem byl Jan Hostivít Pospíšil⁴⁴ spolu s Janem Javornickým. Cena svazků se měnila: 20 krejcarů, 16 krejcarů, 10 krejcarů.

V každém svazku byla kapitola, jež pojednávala o výchově dětí. Pojednání jsou anonymní, jejich autorem však nejspíš byl sám Jan Javornický. Svým článkům dával podtitul Zlatá kapitola pro rodiče a učitelý[!].⁴⁵ Zabýval se různými tématy, týkajícími se výchovy mládeže všeobecně, ale i problematikou školního vyučování a působení učitele.

V roce 1848 začal vycházet časopis *Posel z Budče*, který nesl podtitul *Časopis pro učitele, vychovatele, a vůbec přátele mládeže vydávaný od Porad učitelských v Praze*. Časopis vycházel do roku 1851. Od roku 1852 do roku 1854 místo něho vycházel časopis *Škola*, jehož pokračováním pak byl časopis *Škola a život*, který vycházel od roku 1855 do roku 1889 a o němž bude ještě řeč dále. Časopis *Posel z Budče* vydával v Praze nejprve Václav Hess, od roku 1849 jej vydávala Porada učitelská v Budči Pražské. Časopis vycházel každý týden a čtvrtletně vyšel na 45 krejcarů, ročně pak na 3 zlaté, poštou 3 zlaté 40 krejcarů. Redaktory tohoto časopisu byli Josef Franta Šumavský⁴⁶ (1. až 2. ročník), Josef Řehák (2. až 3. ročník), František Tesař (2. až 4. ročník) a Karel Slavomil Amerling⁴⁷ (4. ročník).⁴⁸ Během let se

⁴³ Obsah 1. ročníku. *Časopis pro katolické duchovenstvo*, 1828, roč. 1.

⁴⁴ Jan Hostivít Pospíšil (1785 - 1868), královéhradecký tiskař a nakladatel.

⁴⁵ PEŠEK, Josef. České časopisy pedagogické v době obrozenecké. *Pedagogické rozhledy*, 1912, roč. 26, č. 1, s. 11.

⁴⁶ Josef Franta Šumavský (1796 – 1857), vl. jm. Josef Franta, český obrozenecký spisovatel, pedagog, lexikograf a organizátor kulturního života v Praze.

⁴⁷ Karel Slavomil Amerling (1807 – 1884), český pedagog, spisovatel a filosof.

zabýval řadou otázek výchovy a vzdělávání, byl zde např. publikován Amerlingův Návrh pro národní školy, což byla idealistická neuskutečněná představa o účelu národních škol, jejich členění pro děti od dvou do čtrnácti let, obecných zásadách vyučování a prostředcích k dosažení cíle, kde se kladl největší důraz na názorné praktické vyučování.⁴⁹

V letech 1852 – 1861 vycházel *Školník pro učitelstvo diecese králohradecké na rok...* Od roku 1854 tento časopis nesl název *Školník pro učitelstvo diecese králohradecké a jinodiecesní vychovatelstvo vůbec na rok Páně...* Tento časopis vycházel v Hradci Králové a jeho vydavatelem byl Jan Hostivít Pospíšil. Jednalo se o ročenku, která vycházela se stálou přílohou *Soupis učitelstva národních škol v diecesi králohradecké na rok...*, od roku 1855 se změnil název přílohy na *Soupis slovního učitelstva národních škol v diecesi králohradecké na rok Páně...* Cenu časopisu v prvních ročnících neznáme, od roku 1854 to bylo 50 krejcarů, od roku 1860 to bylo 60 krejcarů a za přílohu 20 krejcarů. Redaktorem časopisu byl Josef Antonín Šrůtek⁵⁰ (1. až 10. ročník).⁵¹

Na tento časopis pak navázal časopis *Školník*, který vycházel od roku 1861 do roku 1879. Jeho podtitul byl *Časopis katolického učitelstva*, podtitul byl v roce 1871 změněn na *Časopis katolického učitelstva světského i duchovního*. Časopis vycházel v Hradci Králové a vydával ho Josef Antonín Šrůtek, od roku 1871 pak byl jeho vydavatelem František Schoenbeck. Časopis nejprve vycházel třikrát měsíčně, od roku 1871 pak pouze dvakrát měsíčně. Stál 2 zlaté ročně. Redaktory časopisu byli Josef Antonín Šrůtek (1. až 10. ročník), František Schoenbeck (11. až 19. ročník) a František Blanda⁵² (11. ročník).⁵³

Obsah časopisu *Školník*, vycházejícího od roku 1861, byl rozdělen do těchto částí: I. Úvodní, II. Rozličné, III. Životopisné, IV. Národní slavnosti dítek, V. Učitelské porady, VI. Něco k psaní a přednášení, VII. Nařízení ve věcech školních, VIII. Básně, IX. Dopisy.⁵⁴ Články týkající se učitelů byly v části nazvané Úvodní, věnovaly se různým oblastem učitelské problematiky. Z bližšího nahlédnutí do obsahu je zřejmé, že časopis byl určen pro

⁴⁸ ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1.vyd. Praha, 1968, s. 162 – 163.

⁴⁹ STRNAD, Emanuel. *Didaktika školy národní v 19. století. Díl 1.1*. vyd. Praha, 1975, s. 191.

⁵⁰ Josef Antonín Šrůtek (1822 – 1901), královéhradecký pedagog a kněz.

⁵¹ ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1.vyd. Praha, 1968, s. 430 – 431.

⁵² František Blanda (1838 – 1917), katolický kněz, katecheta učitelských ústavů, kazatel na české univerzitě v Praze, děkan kolegiální kapituly Všech svatých na Pražském hradě, roku 1874 docent katechetiky a pedagogiky na teologické fakultě pražské univerzity, roku 1905 jmenován tajným papežským komořím, v roce 1903 člen zemské školní rady.

⁵³ ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1.vyd. Praha, 1968, s. 228 – 229.

⁵⁴ Obsah 1. ročníku. *Školník*, 1861, roč.1.

katolické učitelstvo, několik článků se například věnuje poměru učitelů k duchovním nebo náboženským povinnostem národního učitele.

Časopis *Škola a život* vycházející v letech 1855 – 1889 navazoval na časopis *Škola*, jak už bylo zmíněno výše. Tento časopis vycházel v Praze a byl vydáván Rohlíčkem & Sieversem v arcibiskupském semináři. Časopis nejprve vycházel jednou za 6 týdnů, od roku 1869 pak jednou měsíčně, od roku 1873 zase jednou za 6 týdnů a v roce 1888 se vrátil opět k periodicitě vycházení jednou měsíčně. Od roku 1867 časopis vycházel s přílohou s názvem *Štěpnice k užítku mládeži československé*, v roce 1878 byl název přílohy drobně pozměněn na *Štěpnice, časopis pro mládež československou. Příloha k časopisu Škola a život*. Časopis *Škola a život* vyšel zpočátku na 3 zlaté 40 krejcarů ročně. Od roku 1869 stál 4 zlaté ročně, poštou 4 zlaté 50 krejcarů. Od roku 1878 vyšel časopis na 4 zlaté i s přílohou, poštou 4 zlaté 20 krejcarů, příloha samostatně stála 60 krejcarů ročně, časopis bez přílohy vyšel na 2 zlaté 52 krejcarů. Redaktory tohoto časopisu byli František Josef Řezáč⁵⁵ (1. až 12. ročník), Jan Václav Rozum (1. ročník), Jiří Václav Kratochvíl (9. až 12. ročník), Jan Šťastný (13. až 21. ročník), Josef Sokol⁵⁶ (15. až 23. ročník), Karel Vorovka⁵⁷ (18. až 23. ročník, 29. až 35. ročník), Jan Lepař⁵⁸ (22. až 23. ročník), Josef Melichar (24. až 28. ročník).⁵⁹

Struktura obsahu časopisu *Škola a život* vypadala např. ve 4. ročníku takto: I. Články obecné, II. Články zvláštní, III. Články drobné, IV. Zlatá zrnka, Směs a Zprávy, V. Ministerní nařízení, VI. Úvahy a Schránky spisů, VII. Pro pobavení a bystření mysli, VIII. Seznam p. odběratelů, IX. Sečtení spisovatelských sil v těchto listech.⁶⁰ Články o učitelích se objevovaly v části Články obecné. Časopis tedy obsahoval oficiální informace pro učitele, přinášel články zaměřené didakticky a metodicky i články týkající se všeobecně učitelského stavu a jeho postavení ve společnosti.

V roce 1863 začal vycházet časopis *Národní škola*, jehož podtitul zněl *Týdenník vychovatelský pro národní učitelstvo v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Časopis vycházel jednou týdně v letech 1863 – 1869, v 1. ročníku také jednou za 14 dní s přílohou nazvanou *Příloha reální*. Byl vydáván v Praze Edvardem Grégrem (1. a 2. ročník) a později Vojtěchem Hurtem (od 3. ročníku). Časopis stál ročně 3 zlaté 40 krejcarů, poštou 4

⁵⁵ František Josef Řezáč (1819 – 1879), římskokatolický kněz, poslanec, redaktor, přítel Karla Havlíčka Borovského, bolzanovec, spisovatel.

⁵⁶ Josef Sokol (1831 – 1912), český učitel, pedagog a politik, jeden z autorů úspěšné soustavy čítanek a mluvnice, pracoval metodiku tzv. věcného učení (základy přírodovědy a technologie).

⁵⁷ Karel Vorovka (1842 – 1914), pedagog, autor učebnic.

⁵⁸ Jan Lepař (1827 – 1902), středoškolský profesor, odborný spisovatel, redaktor.

⁵⁹ ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1.vyd. Praha, 1968, s.219 – 220.

⁶⁰ Obsah 4. ročníku. *Škola a život*, 1858, roč. 4.

zlaté, i s přílohou pak 4 zlaté 60 krejcarů. Redaktorem byl nejprve František Josef Řezáč s řadou spolupracovníků, např. Cypriánem Lelekem,⁶¹ Jiřím Slotou,⁶² Františkem Tesařem,⁶³ Hynkem Wurmem, Janem Jelínkem, Štěpánem Bačkora⁶⁴ (1. ročník až 2. ročník), poté byl redaktorem Vojtěch Václav Hurt (2. ročník až 4. ročník) a nakonec Štěpán Bačkora (5. až 6. ročník) a Václav Kredba⁶⁵ (5. až 6. ročník). Časopis *Národní škola* přestal oficiálně vycházet v roce 1869, ale ve skutečnosti byl pouze přejmenován a vycházel dál až do roku 1909 jako časopis *Posel z Budče*.⁶⁶

Obsah časopisu byl rozdělen do několika částí, které se během let různě měnily. Např. v 1. ročníku tvořily obsah následující části: I. Články obecné, II. Články zvláštní, III. Z nového a starého archivu školního, IV. Z Denníků, V. Literární úvahy, VI. Nové knihy, obrazy a výtvary umění, VII. Úřední nařízení a smysl zákonů školních, VIII. Zprávy domácí a cizí, IX. Rozmanitosti.⁶⁷ Další pojednání se objevovaly hlavně v části Články obecné, zde vycházely články týkající se učitelské problematiky, např. vzdělávání učitelů, jejich platových podmínek, zabývaly se i otázkou žen-učitelek, učitelskými spolky, učitelskými poradami. Články se věnovaly i vlastnostem učitele, jeho povinnostem, vztahům mezi učiteli, vztahu učitele k mládeži apod. Vedla se zde i polemika se skupinou středoškolských a vysokoškolských profesorů, která se týkala odlišných představ o cílech vzdělávání na obecních školách.

Časopis *Beseda učitelská* začal vycházet v roce 1869. Do roku 1912 nesl podtitul *Týdenník pro učitele a přátele školství národního*, od roku 1913 pak podtitul *List věnovaný novým směrům ve výchově a vyučování*. V roce 1913 pak časopis přestal vycházet. Časopis vycházel v Praze nákladem spolku Učitelská beseda, a to jednou týdně, od 44. ročníku pak jednou měsíčně. Spolu s 10. ročníkem vycházela dvakrát měsíčně i *Methodická a literární příloha*, od 15. ročníku do 43. ročníku časopis vycházel s *Methodickou přílohou*, u 19. a 20. ročníku byla *Příloha slovanských jazyků*, u 23. ročníku *Příloha škol měšťanských*, 30. až 34. ročník časopisu přinášel přílohu *Knihovna Besedy Učitelské*. Časopis stál ročně nejprve 3 zlaté, poštou pak 3 zlaté 52 krejcarů, od 33. ročníku 6 korun, poštou 7 korun 4 haléře, od 34. ročníku byla pro členy Besedy učitelské a kandidáty učitelství snížena cena na 5 korun 4

⁶¹ Cyprián Lelek (1812 – 1883), slezský buditel, kněz, pedagog.

⁶² Jiří Slota-Rájecký (1819 – 1882), kněz, učitel.

⁶³ František Tesař (1818 – 1885), učitel, autor učebnic.

⁶⁴ Štěpán Bačkora (1813 – 1887), pedagog, spisovatel.

⁶⁵ Václav Kredba (1834 – 1913), řídicí učitel, redaktor v Praze.

⁶⁶ ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1.vyd. Praha, 1968, s. 112.

⁶⁷ Obsah 1. ročníku. *Národní škola*, 1863, roč. 1.

haléře, od 44. ročníku to pak bylo 5 korun. Redaktory časopisu byli Josef Aušteký⁶⁸ (1. až 3. ročník), Karel Bulíř⁶⁹ (3. až 33. ročník), Matěj Karas (6. až 8. ročník), Karel Taubenek⁷⁰ (8. až 11. ročník), Václav Chabr (12. až 15. ročník), Jan Dolenský⁷¹ (21. až 45. ročník).⁷²

V úvodním článku 1. ročníku určeném čtenářům byl obsah časopisu vytyčen následovně: „*I. Rozbor důležitých otázek časových z oboru školství národního a vychovatelství. Články pedagogické a didakticko-methodické. Články obecně vzdělávací, ovšem příhodné zvláště pro učitelstvo národní, II. Zákony a nařízení, ježto se týkají škol národních a učitelstva, III. Kronika spolku Učitelské besedy i kronika školství národního, jež obsahovati bude drobnosti ze školní statistiky, nekrology osob o školy zasloužilých, změny na školách, uprázdněná místa atpd., vůbec pak všechno, což by bylo někdy dobrým příspěvkem k dějinám školství našeho, IV. Zprávy o literatuře, zvláště školské, i všelikých vyučovacích prostředcích, V. Zprávy z Prahy a dopisy z krajů českoslovanských i z ciziny, ovšem pokud se hodí do časopisu pedagogického, VI. Směs: věci zajímavé, poučné, kteréž nedadouce se vřaditi mezi věci předešlé, jinak dobře se mohou v časopise pro vzdělané čtenáře umístiti, VII. Návěští (česky inserty) o literatuře a vyučovacích prostředcích.*“⁷³ Články týkající se učitelské problematiky se nacházely především v I. části a věnovaly se všem jejím oblastem.

Posel z Budče, který vycházel v letech 1870 – 1909, nemá s časopisem vycházejícím od roku 1848 kromě stejného jména žádnou spojitost. Časopis měl podtitul *Týdenník vychovatelský pro učitelstvo národních škol v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*. Od roku 1882 se podtitul změnil na *Týdenník vychovatelský pro národní učitelstvo*. Časopis vycházel v Praze vždy jednou týdně a jeho vydavatelem byl nejprve J. S. Skrejšovský,⁷⁴ od roku 1873 V. Kredba, od roku 1876 J. Balcar a nakonec od roku 1878 F. A. Urbánek. U 6. ročníku časopisu byla měsíční příloha *Věstník bibliografický*, u 7. ročníku příloha *Literární obzor* a 19. ročník vycházel s hudební přílohou *Album Posla z Budče*. Časopis zpočátku vyšel na 4 zlaté 10 krejcarů i poštou. Od roku 1877 stál 6 zlatých ročně, od roku 1881 pak 5 zlatých ročně, číslo vyšlo na 12 krejcarů, poštou na 14 krejcarů, od roku 1900 pak cena časopisu byla 9 korun ročně. Redaktory byli Václav Kredba (1. až 6. ročník,

⁶⁸ Josef Aušteký (1827 – 1871), malíř, spisovatel a pedagog.

⁶⁹ Karel Bulíř (1840 – 1917), učitel.

⁷⁰ Karel Taubenek (1847 – 1924), pedagog a spisovatel.

⁷¹ Jan Dolenský (1859 – 1933), pedagog a spisovatel.

⁷² ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1. vyd. Praha, 1968, s. 20 – 21.

⁷³ AUŠTECKÝ, Josef. K čtenářům našim. *Beseda učitelská*, 1869, roč. 1, č. 1, s. 4.

⁷⁴ Jan Stanislav Skrejšovský (1831 – 1883), český novinář, podnikatel a politik, 1861 – 72 poslanec českého sněmu, od roku 1862 vydavatel českého deníku *Politik* v německé mutaci, získal značný majetek, moc a vliv ve staročeské straně, soupeř F. L. Riegra.

15. až 20 ročník), F. A. Zeman (5. až 6. ročník), Josef Balcar⁷⁵ (7. až 8. ročník), Josef Král⁷⁶ (9. až 13. ročník) a Ludvík Strahl (9. až 40. ročník).⁷⁷

Obsah časopisu *Posel z Budče* byl v 1. ročníku rozdělen do těchto částí: I. Články, II. Školské zákony, III. Věstník spolkový, IV. Zprávy domácí a cizí, V. Literatura a umění, VI. Dopisy z Čech, VII. Z Moravy, VIII. Z jiných zemí.⁷⁸ Články, týkající se učitelů, zde vycházely v I. a v III. části, věnovaly se řadě otázek, týkajících se učitelského stavu, a v části VI. a VII. přinášely i informace ze škol a učitelských spolků.

Časopis *Paedagogium* začal vycházet v roce 1879 s podtitulem *Měsíčník pro zájmy vychovatelské*. V roce 1881 byl podtitul změněn na *Měsíčník vychovatelský pro učitele škol obecných a měšťanských*. Časopis přestal vycházet v roce 1887. Časopis vycházel v Praze jednou měsíčně a vydával ho F. A. Urbánek. Časopis stál ročně 4 zlaté 80 krejcarů, poštou pak 5 zlatých 20 krejcarů. Redaktorem byl nejprve Gustav Adolf Lindner⁷⁹ se spolupracovníky (1. až 3. ročník), pak následoval Jan Lepař (4. až 7. ročník), Václav Kredba (4. ročník), Jan Ladislav Mašek⁸⁰ (5. až 7. ročník) a nakonec Jan Václav Novák⁸¹ (8. až 9. ročník).⁸²

Rozdělení obsahu časopisu se během let měnilo. Např. v 1. ročníku bylo následující: I. Články, II. Paedagogická hlídka, III. Volné listy, IV. Kritika, V. Bibliografie, VI. Listárna redakce.⁸³ Ve 2. ročníku vypadal obsah takto: I. Články (Vychovatelství a psychologie, Vyučovatelské, Methodika vyučování, Dějiny vychovatelství), II. Spisy posouzené.⁸⁴ Obsah 4. ročníku pak byl uspořádán následovně: I. Organizace školství, II. Filosofie, dušesloví, vychovatelství, didaktika a methodika vůbec, III. Slovesnost, IV. Zeměpis, V. Dějepis, VI. Přírodověda, VII. Kreslení, VIII. Dějiny školství, IX. Životopisy, X. Školství cizí, XI. Sjezdy

⁷⁵ Josef Balcar (1834 - 1899), učitel, autor učebnic.

⁷⁶ Josef Král (1839–1903), učitel, redaktor učitelského tisku, autor publikací z oboru pedagogiky a školského zákonodárství.

⁷⁷ ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1.vyd. Praha, 1968, s. 163 - 164

⁷⁸ Obsah 1. ročníku, *Posel z Budče*, 1870, roč. 1.

⁷⁹ Gustav Adolf Lindner (1828 – 1877), je po J.A.Komenském považován za druhého nejvýznamnějšího českého pedagoga, v pedagogice ctil své předchůdce a podobně jako Komenský je měl za své vzory a navazoval na jejich práci.

⁸⁰ Jan Ladislav Mašek (1828 – 1886), český učitel, autor učebnic, pohádek a publikací z oboru zeměpisu, dějepisu a záloženství.

⁸¹ Jan Václav Novák (1853–1920), český středoškolský profesor, literární historik-komeniolog, překladatel a editor spisů J. A. Komenského a staročeské literatury.

⁸² ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1.vyd. Praha, 1968, s. 137.

⁸³ Obsah 1. ročníku. *Paedagogium*, 1879, roč. 1.

⁸⁴ Obsah 2. ročníku. *Paedagogium*, 1880, roč. 2.

a výstavy, XII. Spisy posouzené, XIII. Časová a literární hlídka.⁸⁵ Vidíme, že časopis přinášel jak úvahy pedagogické a metodické, tak i informace o školství v Čechách i v cizině. Články týkající se učitelů se věnují různým aspektům práce učitelů a jejich postavení ve společnosti.

V letech 1879 – 1898 vycházel časopis *Česká škola*. Časopis zpočátku nesl podtitul *Časopis vychovatelský pro učitelstvo a přátele školství národního v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*, od roku 1882 byl podtitul změněn na *Časopis pro učitelstvo a přátely[!] školství národního*. Časopis byl vydáván v Praze, a to v 1. ročníku Janem V. Poklopem, od 2. ročníku J. V. Poklopem a Vojtěchem Kryšpínem, od 3. ročníku pak Josefem Foitem. Časopis vycházel dvakrát měsíčně, od roku 1884 pak třikrát měsíčně, od 10. ročníku pak i jednou měsíčně s přílohou *Pedagogický rádce*. Ročně vyšel na 2 zlaté 20 krejcarů, od 3. ročníku pak stál ročně 2 zlaté 25 krejcarů, od 4. ročníku 2 zlaté 50 krejcarů, od 6. ročníku 3 zlaté 19 krejcarů ročně. Redaktory byli Vojtěch Kryšpín⁸⁶ (1. až 3. ročník), Jan V. Poklop⁸⁷ (2. až 6. ročník), Josef Klika⁸⁸ (6. ročník), Alois Vávra (7. až 13. ročník), Karel Pitter (14. až 15. ročník, 19. až 20. ročník), Jan Mrazík⁸⁹ (14. až 18. ročník).⁹⁰

Struktura obsahu časopisu *Česká škola* se během let měnila. Např. v 1. ročníku vypadal obsah takto: I. Články obecné, II. Články vychovatelské, III. Články řeči a literatury se týkající, IV. Počtářské a měřické články, V. Země- a dějepisné články, VI. Přírodovědecké články, VII. Psaní, VIII. Tělocvik, IX. Literární působení učitelstva československého, X. Věstník spolkový, XI. Okresní porady, XII. Literatura, XIII. Zprávy domácí i cizí, dopisy.⁹¹ Články týkající se učitelů vycházely vždy v I. části a zabývaly se působením učitele především z hlediska národního, jeho úkoly při výchově české mládeže, ale i řadou dalších otázek, věnovaných učitelské problematice.

V roce 1883 začal vycházet časopis *Učitelské noviny*. Časopis měl podtitul *Týdenník pro vlastenecké učitelstvo a přátely[!] školství*, od roku 1902 podtitul zněl *Týdenník pro všechno české učitelstvo* a nakonec od roku 1903 vycházel časopis bez podtitulu. Časopis vycházel až do roku 1939, během první světové války bylo vydávání časopisu zastaveno. Časopis vycházel v Praze a jeho vydavatelem byl nejprve Alois Wiesner, od roku 1902 ho vydával Adolf Frumar. V roce 1912 vydávání časopisu převzal vydavatel Václav Beneš, nákladem

⁸⁵ Obsah 4. ročníku. *Paedagogium*, 1882, roč. 4.

⁸⁶ Vojtěch Kryšpín (1844 – 1920), učitel a spisovatel.

⁸⁷ Jan V. Poklop (1839 – 1917), autor učebnic dějepisu a zeměpisu.

⁸⁸ Josef Klika (1857 – 1906), pedagog, komeniolog, překladatel z němčiny.

⁸⁹ Jan Mrazík (1848 – 1923), významný reformní učitel a publicista.

⁹⁰ ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1.vyd. Praha, 1968, s. 42 – 43.

⁹¹ Obsah 1. ročníku. *Česká škola*, 1879, roč.1.

družstva Učitel'ské noviny. Od roku 1914 jej vydával Václav Beneš, od roku 1919 družstvo Učitel'ské noviny. V roce 1924 časopis začalo vydávat Socialistické sdružení učitel'ské. Nakonec v roce 1933 se majitelem i vydavatelem *Učitel'ských novin* stal Zdeněk Nejedlý. Časopis vycházel jednou týdně, od roku 1919 pak pouze dvakrát měsíčně. Časopis vyšel ročně na 4 zlaté, od roku 1886 na 4 zlaté 40 krejcarů, od roku 1902 pak na 7,20 korun, od roku 1913 na 8 korun ročně, od roku 1919 na 12 korun ročně, od roku 1921 na 25 korun ročně, od roku 1925 na 28 korun ročně ročně a nakonec od roku 1935 jedno číslo vyšlo na 1,50 korun, ročně pak na 25 korun. Redaktory *Učitel'ských novin* byli Josef Král (1. až 9. ročník), František Vladimír Krch (20. ročník), Jan Břetislav Hůrka (21. ročník), Jan Černý (21. ročník), Alois Jaroš (21. až 24. ročník), Ladislav Šmídl (24. až 32. ročník), Otakar Kalhaus (33. ročník), Bohumil Holas (34. ročník), Josef Kolář (34. ročník), Jan Velický (35. až 36. ročník), Stanislav Stuna (37. ročník), František Rajtr (38. až 39. ročník), František Procházka s redakčním kruhem (40. ročník), Josef Köhler s redakčním kruhem (41. ročník), Antonín Lapáček s redakčním kruhem (42. až 47. ročník), Vladimír Vokáč s redakčním kruhem (48. až 50. ročník), F. Pejcl s redakčním kruhem (50. ročník), J. Šefl s redakčním kruhem (50. až 53. ročník), B. Smrčka s redakčním kruhem (51. až 52. ročník).⁹²

Obsah časopisu byl rozdělen do řady částí. Např. v 1. ročníku byl obsah následující: I. Články úvodní, II. Články obecné, odborné a methodické, III. Hlídka, IV. Věstník – Sjezd učitel'ský, V. Z denníku učitel'ského, VI. Zprávy. Školství cizí, VII. Dopisy: I. – II., VIII. Literární obzor, IX. Úmrtí, X. Vyznamenání, XI. Zprávy ze zasedání zemské školní rady, Věstník učitel'ský, Feuilleton, Hovorna.⁹³ Články týkající se učitelů byly především v I. části, tj. v Článcích úvodních, věnovaly se nejen obecným otázkám pedagogické činnosti učitelů, ale i platovým poměrům, vzdělávání učitelů, vlastnostem učitelů atp.

Mezi léty 1885 až 1941 vycházel *Časopis učitelek*. Zpočátku měl časopis podtitul *Měsíčník pro učitelky všech kategorií a vychovatelky vůbec*, od roku 1894 měl časopis nové číslování (místo 10. ročníku 1. ročník⁹⁴) a nový podtitul *Čtrnáctidenník pro učitelky, pěstounky a vychovatelky vůbec*. V roce 1896 byl podtitul změněn na *List pro učitelky, pěstounky a vychovatelky vůbec*, od roku 1897 časopis vycházel s dalším označením v podtitulu *Orgán Jednoty československých učitelek*, od roku 1905 zněl podtitul pouze *Orgán Jednoty učitelek*. V roce 1911 byl podtitul změněn na *Orgán Zemské ústřední jednoty učitelek*

⁹² ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1.vyd. Praha, 1968, s. 256 – 258.

⁹³ Obsah 2. ročníku. *Učitel'ské noviny*, 1884, roč. 2.

⁹⁴ Já budu v textu používat po celou dobu původní číslování.

v Čechách, od roku 1912 zněl podtitul časopisu *Orgán Zemské ústřední jednoty učitelek v království Českém*. Od roku 1919 byl podtitul časopisu *Orgán Zemské ústřední jednoty učitelek v Čechách*, od roku 1936 pak podtitul byl *Orgán Ústřední jednoty učitelek československých*. V roce 1939 byl časopis sloučen s *Listem Svazu československých učitelek* na *Časopis svazu učitelek*. Časopis byl vydáván nejprve v Praze, od roku 1901 ve Slaném, od roku 1902 opět v Praze, od roku 1908 v Čáslavi, od roku 1920 v Mnichově Hradišti, od roku 1927 v Kolíně a od roku 1936 byl vydáván opět v Praze. Časopis vydávala nejprve Emilie Schmutzrová, od roku 1894 jej vydávala Mathilda Wotýpková, od roku 1895 vycházel nákladem redakce. V roce 1897 vydávání převzala Jednota československých učitelek, od roku 1908 jej vydávala Jednota učitelek v Čechách, od roku 1911 Zemská ústřední jednota učitelek v království Českém, od roku 1918 pak Zemská ústřední jednota učitelek v Čechách a nakonec od roku 1936 Ústřední jednota učitelek československých. Časopis nejprve vycházel jednou měsíčně, od roku 1894 vycházel dvakrát měsíčně, v roce 1896 začal vycházet zase jednou měsíčně kromě měsíce srpna, od roku 1900 opět vycházel dvakrát měsíčně a od roku 1922 se zase vrátil k periodicitě vycházení jednou měsíčně. S časopisem vycházela i řada příloh, od roku 1887 časopis vycházel ob číslo s přílohou *Škola ženských ručních prací*, od roku 1888 s dalšími přílohami *Rozhledy po lidumilství* (do roku 1892) a *Škola mateřská* (do roku 1910), které také vycházely ob číslo. Od roku 1909 vycházela s časopisem *Příloha ručních prací*. Od roku 1929 časopis vycházel s přílohou *Školské reformy*, ta byla za příplatek 8 korun ročně, od roku 1930 do roku 1936 pak tato příloha stála 10 korun ročně. Časopis stál ročně 1 zlatý 80 krejcarů, poštou 2 zlaté. Od roku 1900 časopis vyšel ročně na 3,60 korun, na venkově pak na 4 koruny. Od roku 1901 členové Jednoty učitelek platili 5 korun ročně a nečlenové 6 korun, od roku 1918 členové platili 6 korun ročně a nečlenové 7 korun. V roce 1919 nastala změna, členové měli od této doby časopis zdarma, nečlenové platili 12 korun ročně, od roku 1921 byla cena 25 korun, od roku 1927 pak 30 korun, od roku 1930 byla cena 40 korun ročně. Redaktorkami *Časopisu učitelek* byla Emilie Schmutzrová (1. až 9. ročník), Božena Studničková⁹⁵ (5. až 9. ročník), Cyrilla Pyšvejcová (10. až 11. ročník, 19. až 20. ročník), Emilie Kozáková (11. až 16. ročník), Leopolda Pölzebauerová (11. ročník), Marie Poppeová⁹⁶ (12. až 14. ročník), Marie Storchová (12. až 14. ročník), Al. Langová (15. až 16. ročník), Marie Šedlbauerová (17. ročník), Božena Tesařová (17. až 19. ročník), Marie Vítková (19. až 22. ročník), Božena Zelinková s četnými spolupracovnicemi (23. až 26.

⁹⁵ Božena Studničková (1849 – 1914), učitelka, ředitelka mateřské školy, básnířka a spisovatelka.

⁹⁶ Marie Poppeová (1856 – 1938), odborná učitelka v Plzni, spisovatelka literatury pro děti, překladatelka z francouzštiny.

ročník, 50. až 52. ročník), Zdenka Fiedlerová s četnými spolupracovnicemi (37. až 42. ročník), Marie Zelenková (43. až 49. ročník), Anna Petržílková (45. až 50. ročník), Anna Čermáková (50. ročník), Miloslava Nyčová (53. až 54. ročník), Olga Knířová (53. až 54. ročník).⁹⁷

U *Časopisu učitelek* se struktura jeho obsahu během let měnila. V 2. ročníku byl obsah uspořádán následovně: I. Články, II. Rozhledy školské, III. Zprávy spolkové, IV. Dopisy, V. Písemnictví, VI. Konkursy.⁹⁸ V 22. ročníku byl pak obsah strukturován takto: I. Články, II. Organizační věstník, III. Náš přehled, IV. Literatura, V. Feuilleton, VI. Zprávy a sdělení, VII. Hovorna, VIII. Úmrtí, IX. Různé.⁹⁹ Od roku 1897 se stal vlastně věstníkem Jednoty československých učitelek a na ni navazujících organizací. Hlavní náplní časopisu byly zprávy o činnosti těchto organizací, byly zde tlumočeny názory z Jednoty i z oblastních učitelských spolků a časopis tímto řídil jejich činnost. Zabýval se v prvé řadě otázkami, které se týkaly speciálně žen-učitelek v souvislosti s výkonem jejich povolání. Tyto články byly hlavně v I. části nazvané Články a věnovaly se např. platům učitelek, celibátu učitelek, jejich postavení a problémům, s nimiž se setkávaly při své učitelské činnosti. Vedle důrazu na národní orientaci pedagogického působení učitelek se zde stále častěji objevují i články, zdůrazňující důležitost boje za práva žen.

Časopis *Krok* vycházející v letech 1887 – 1899 nesl podtitul *Časopis věnovaný veškerým potřebám středního školstva*. V roce 1897 byl podtitul změněn na *Časopis věnovaný vědě a potřebám středního školstva*. Od roku 1899 byla změněna linie časopisu, byl vypuštěn vědecký obor a byl rozšířen literárně-historický obor, od tohoto roku byl změněn i podtitul časopisu na *Obzor literárně-umělecký*. Časopis vydával v Praze F. X. Prusík. Zpočátku tento časopis vycházel každý měsíc mimo měsíce srpen a září, od 12. ročníku pak vycházel pouze pětkrát ročně. Časopis *Krok* ročně vyšel nejprve na 3 zlaté, jednotlivý sešit pak na 40 krejcarů, pro studující pak 30 krejcarů. Od 6. ročníku vyšel pro studující na 2 zlaté 50 krejcarů, od 9. ročníku stálo číslo 80 haléřů, ročně pak časopis stál 6 korun a pro studující 5 korun. Redaktorem byl František Xaver Prusík¹⁰⁰ (1. až 13. ročník) s redakčním kruhem, který tvořili Bohumil Bauše¹⁰¹ (1. až 4. ročník), Petr Durdík (1. až 4. ročník), Jan Hulakovský (1. až

⁹⁷ ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1.vyd. Praha, 1968, s.35 – 40.

⁹⁸ Obsah 2. ročníku. *Časopis učitelek*, 1886, roč. 2.

⁹⁹ Obsah 22. ročníku. *Časopis učitelek*, 1906, roč. 22.

¹⁰⁰ František Xaver Prusík (1845 – 1905), středoškolský profesor, redaktor časopisu *Krok*, filolog.

¹⁰¹ Bohumil Bauše (1845 – 1924), učitel, přírodovědec, spisovatel a překladatel.

4. ročník), Václav Mourek (1. až 3. ročník), Jan Slavík (1. až 3. ročník), Josef Škoda (1. až 4. ročník), Bořivoj Prusík¹⁰² (13. ročník).¹⁰³

Obsah časopisu *Krok* byl rozdělen do těchto částí: I. Rozpravy, II. Úvahy, III. Drobné zprávy.¹⁰⁴ Během své krátké existence časopis, původně orientovaný na středoškolské profesory a jejich předpokládaný zájem o vědu, změnil své zaměření směrem k obecnějšímu a mlhavějšímu literárně-uměleckému obsahu, což jej ale nezachránilo před zánikem. V tomto časopisu se články, věnující se učitelům, téměř nevyskytují.

V letech 1888 – 1914 a 1918 – 1932 vycházel časopis *Pedagogické rozhledy* s podtitulem *Věstník literárního a paedagogického odboru při Ústředním spolku jednot učitelských v Čechách*. Od roku 1896 byl časopis bez podtitulu, od roku 1904 nesl podtitul *Pedagogické rozhledy*. Vydává Dědictví Komenského v Praze a od roku 1924 pak podtitul *Pedagogické rozhledy*. Vydávají československá obec učitelská a Dědictví Komenského v Praze. Během první světové války bylo vydávání časopisu zastaveno. Časopis vycházel v Praze a vydával ho nejprve Ústřední spolek jednot učitelských v Čechách, od roku 1896 pak Dědictví Komenského¹⁰⁵ a nakonec od roku 1924 Československá obec učitelská a Dědictví Komenského. Časopis vycházel jednou měsíčně mimo měsíce červenec a září. Časopis stál nejprve 2 zlaté 50 krejcarů ročně, od roku 1896 pro členy Dědictví Komenského vyšel na 2 zlaté 59 krejcarů ročně, jinak stál 4 zlaté ročně. Od roku 1900 stál pro členy Dědictví Komenského 5 korun, pro nečleny 8 korun a pro kandidáty učitelství vyšel časopis na 4 koruny ročně. V roce 1922 byla zavedena jednotná cena pro všechny, a to 20 korun ročně. Redaktory tohoto časopisu byli Jan Mrazík (1. ročník, 11. až 16. ročník), Josef Klika (1. až 11. ročník), Jan Dolenský (1. ročník), Josef Tůma (17. až 19. ročník, 28. až 32. ročník), František Drtina¹⁰⁶ (20. až 27. ročník), Otakar Kádner¹⁰⁷ (28. až 42. ročník). Od 17. ročníku hlavní redaktor spolupracoval s odbornými redaktory a později redakční radou.¹⁰⁸

V 1. ročníku byl obsah časopisu *Pedagogické rozhledy* rozdělen do těchto částí: I. Články úvodní, II. Články rozhledové, III. Posudky knih a pomůcek českých, IV. Referáty o spisech jinojazyčných, V. Úvahy z oboru písemnictví pro mládež, VI. Posudky českých knih pro

¹⁰² Bořivoj Prusík (1872 – 1928), spisovatel a překladatel.

¹⁰³ ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1.vyd. Praha, 1968, s. 91 – 92.

¹⁰⁴ Obsah 1. ročníku. *Krok*, 1887, roč. 1.

¹⁰⁵ Dědictví Komenského bylo nakladatelské družstvo pro vydávání pedagogických spisů a literatury pro mládež a literární sdružení pedagogických spisovatelů.

¹⁰⁶ František Drtina (1861 – 1925), filozof, univerzitní profesor, politik.

¹⁰⁷ Otakar Kádner (1870 – 1936), významný pedagog především 1. republiky, autor mnoha publikací.

¹⁰⁸ ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1.vyd. Praha, 1968, s. 143 – 146.

mládež, VII. Zprávy z oboru slovanských literatur pro mládež, VIII. Bibliografie, IX. Časopisectvo, X. Obzor školský.¹⁰⁹ Mnoho článků k celé učitelské problematice se v časopise nevyskytuje, ale často se tu řešila reforma učitelského vzdělávání, tj. potřeba vyššího vzdělávání pro učitele.

V letech 1891 – 1894 vycházel časopis *Národní učitel*. Jeho podtitul byl *Měsíčník pro učitelstvo a přátely[!] školy*, od 2. ročníku pak *Čtrnáctidenník pro učitelstvo a přátely[!] školy*. Časopis vycházel v Březnici vlastním nákladem redaktorů Jaroslava Vágnera a Jana Šrámka, od 4. ročníku ho vydával Jan Hruška. Časopis byl nejprve měsíčník, od 2. ročníku pak vycházel dvakrát měsíčně. Ročně časopis vyšel na 2 zlaté 4 krejčary. Redaktory tohoto časopisu byli Jaroslav Vágner a Jan Šrámek (1. až 4. ročník).

V 1. ročníku byl obsah časopisu rozdělen takto: I. Články, II. Ze života našich spolků, III. Feuilleton, IV. Dopisy, V. Posudky.¹¹⁰ Od 2. ročníku se rozdělení obsahu změnilo: I. Naše zájmy, II. Články pedagogické a dějiny školství, III. Články hospodářské, IV. Články methodické, všeobecně vzdělávatelné a různé, V. Feuilleton, VI. Básně, VII. Ze života našich spolků, VIII. Dopisy, IX. Posudky.¹¹¹ Články v tomto časopise se věnovaly především platům učitelů, tj. jejich sociálnímu postavení, jiným oblastem učitelské problematiky zde pozornost není věnována.

Časopis *Škola měšťanská a živnostenská* vycházel v letech 1898 – 1941. V roce 1902 byl název časopisu změněn na *Škola měšťanská*. Časopis měl podtitul *Věstník Jednoty učitelstva měšťanských škol českých*, ten byl v roce 1902 změněn na *Věstník Zemské ústřední jednoty učitelstva českých škol měšťanských*. Od roku 1909 časopis nesl nový podtitul *Věstník Zemské ústřední jednoty učitelstva měšťanských škol v Čechách a Říšského svazu učitelstva měšťanských škol v republice Československé*, od roku 1923 pak podtitul zněl *Věstník Říšského svazu učitelstva měšťanských škol v republice Československé* a nakonec od roku 1939 byl podtitul časopisu *Věstník Říšského svazu učitelstva měšťanských škol*. Časopis vycházel v Praze dvakrát měsíčně nejprve mimo srpen a září, od roku 1902 mimo srpen a od roku 1919 mimo prázdniny. Časopis začala vydávat Jednota učitelstva měšťanských škol, od roku 1902 ho vydávala Zemská ústřední jednota učitelstva českých škol měšťanských a od roku 1923 pak Říšský svaz učitelstva měšťanských škol (dále ŘSUMŠ). Od roku 1905 časopis vycházel s pravidelnými přílohami *Příloha pro pedagogiku a školství*, *Příloha oboru přírodovědeckého*, *Příloha oboru gramaticko-historického*, *Příloha oboru matematicko-*

¹⁰⁹ Obsah 1. ročníku. *Pedagogické rozhledy*, 1888, roč. 1.

¹¹⁰ Obsah 1. ročníku. *Národní učitel*, 1891, roč. 1.

¹¹¹ Obsah 2. ročníku. *Národní učitel*, 1892, roč.2.

technického. V roce 1920 byla u časopisu příloha *Věstník ústřední rady učitelských organizací v republice československé*. V roce 1931-32 časopis vycházel s přílohou *Věstník učitelstva gorožných škol' Podkarpatskoje Rusi*. Časopis stál 9 korun ročně, pro členy ŘSUMŠ byl vždy zdarma, od roku 1923 pak stál 10 korun ročně, od roku 1931 vyšel na 50 korun ročně a nakonec od roku 1939 stál 50 korun ročně. Redaktory časopisu byli Josef Frydrych s redakčním kroužkem (1. až 7. ročník), Antonín Reitler s redakčním kroužkem (8. až 15. ročník), Ladislav Šmídl s redakční radou (16. až 22. ročník), J. Komárek s redakční radou (23. až 35. ročník), Emanuel Tichý s redakční radou (36. až 43. ročník).¹¹²

Co se týče obsahu časopisu, např. v 2. ročníku byl obsah rozdělen do následujících částí: I. Články úvodní a časové, II. Úvahy a rozpravy, III. Ze školní praxe, IV. Zprávy spolkové, V. Literární zprávy a kritiky.¹¹³ Časopis, který byl věstníkem Jednoty učitelstva měšťanských škol českých, přinášel pro učitele měšťanských škol organizační i spolkové zprávy, přičemž specifickými otázkami se zabýval v přílohách. Články týkající se učitelské problematiky byly v části Články úvodní a časové a věnovaly se např. učitelským platům, vzdělávání atd., což byly otázky, které učitelstvo řešilo trvale po celé dlouhé 19. století.

¹¹² ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1.vyd. Praha, 1968, s. 222 – 224.

¹¹³ Obsah 2. ročníku. *Škola měšťanská a živnostenská*, 1900, roč. 2.

2. Vývoj učitelského vzdělávání v 19. století

Počátky realizace organizovaného vzdělávání učitelů jsou spojeny s tereziánskými školskými reformami a obdobím po nich následujícím.¹¹⁴

Všeobecný školní řád (*Allgemeiner Schulplan für die deutschen Normal-, Haupt-, und Trivialschulen in saemmtlichen k. k. Erblanden*), vydaný 6. prosince 1774, kterým byla provedena reforma nižších škol, uvádí ve svém názvu tři druhy německých obecných škol, a to normální, hlavní a triviální školy. Školy jiného vyučovacího jazyka než německého řád nezná. Všeobecným vzorem se stala jediná normální škola, otevřená v hlavním městě země, v Čechách to tedy bylo v Praze. Podle ní se mělo řídit vzdělávání učitelů, způsob vyučování i obsah výuky. Státní školské úřady pak měly ve větších městech nebo třeba při kláštorech zřídit hlavní školu o čtyřech třídách, pod zvláštním ředitelem, se stejným vyučováním jako na normální škole. Ve městech, kde bylo možné otevřít jen tři nebo dvě třídy, se zřizovaly městské školy, které se spravovaly podle školy hlavní. V městysích a vesnicích, kde byly fary a filiální kostely, byly zřízeny triviální školy, na kterých se kromě katechismu učilo hlavně třem předmětům - čtení, psaní, počítání (trivium).¹¹⁵

Roku 1775 byla pro české království zřízena zemská školní komise, jejímž předsedou byl jmenován Karel hrabě z Clary-Aldringenu,¹¹⁶ a nejvýznamnějším členem byl Ferdinand Kindermann¹¹⁷ jako referent a spoluvrchní zemský školní dozorce pro normální školy. Dne 17. listopadu 1775 byla otevřena v Praze c. k. normální škola. Učební osnova byla schválena 6. listopadu 1776 a platila zároveň pro hlavní školy. Městské školy si z ní podle počtu svých tříd vybíraly učivo. Školy triviální byly jednak farní, jednak filiální.¹¹⁸

Pro přípravu učitelů zřídila zemská školní komise roku 1775 při pražské normální škole preparandu neboli přípravku. Podobné preparandy byly zřízeny při hlavních školách i v jiných městech, a to roku 1777 v Hradci Králové a Liberci, roku 1790 ve Dvoře Králové nad Labem, roku 1791 v Kolíně, roku 1793 v Pelhřimově. Kdo s dobrým prospěchem absolvoval hlavní školu a měl zájem věnovat se učitelství, přihlásil se u ředitele normální nebo hlavní školy do učitelského kurzu. Po tříměsíčním pobytu v kurzu, pokud vyhověl požadavkům, se pak mohl stát pomocníkem na venkovské škole. Kdo v kurzu pobyl šest měsíců, měl právo na

¹¹⁴ Více k tereziánské školské reformě např. v ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek r. 862 – 1848.* 1.vyd. Praha, 1913, s. 120 – 189.

¹¹⁵ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek r. 862 – 1848.* 1.vyd. Praha, 1913, s. 139 – 140.

¹¹⁶ Karel Ignác Clary-Aldringen (1729 – 1791), hrabě.

¹¹⁷ Ferdinand Kindermann (1740 – 1801), pedagog, kněz a později biskup.

¹¹⁸ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek r. 862 – 1848.* 1.vyd. Praha, 1913, s. 140.

pomocnické místo ve městě. Jestliže sloužil kandidát učitelství na některé škole rok a bylo mu více než dvacet let, mohl se přihlásit ke zkoušce způsobilosti u svého školního dozorce. Ten pak po úspěšné zkoušce vydával pomocníkovi vysvědčení s dodatkem, že může být ustanoven samostatným učitelem. Právo dosazovat učitele na školu měla někde vrchnost, jinde faráři, jinde obec, případně byl nutný souhlas jak světské, tak i duchovní vrchnosti. Pomocníka si učitel vybíral zpravidla sám, ale také potřeboval souhlas od školního dozorce.¹¹⁹

Učební plán preparand byl jednoduchý. Kandidáti učitelství se v kurzu doučovali čtení, psaní a počtům. Dále se naučili, jak znalosti z těchto tří předmětů předávat žákům, učili se vyučovat. Prostřednictvím náslechů, samostatných výstupů a stručných poučení, které podával kandidátům ředitel preparandy, se měl kandidát připravit na vyučování podle nové metody, která byla zevrubně popsána v knize J. I. Felbigera¹²⁰ *Methodenbuch*.¹²¹ Učební plán na preparandách byl později rozšířen o elementární poučení o přírodovědě, zeměpisu a ovocnářství. Hudební vzdělání připravovalo budoucího učitele nejen na vyučování zpěvu ve škole, ale také na varhanickou činnost v kostele.¹²²

Stále však na mnoha místech přetrvával stav z předešlé doby, kdy učitelem byl vysloužilý voják či zběhlý student bez jakékoliv další průpravy.¹²³

Císař František II. zřídil roku 1795 komisi pro revizi všech studijních řádů. Komise pracovala na návrhu pět let, pak jej císař schválil, ale později byly návrhy komise přepracovány a teprve během let 1804 – 1805 postupně vyhlášeny.¹²⁴

Nejvyšším nařízením ze dne 11. srpna 1805 byl vyhlášen zákoník obecného školství pod titulem *Politische Verfassung der deutschen Schulen für die k. k. österreichischen Provinzen mit Ausnahme von Ungarn, Lombardie, Venedig und Dalmatien*.¹²⁵

¹¹⁹ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek r. 862 – 1848*. 1.vyd. Praha, 1913, s. 159 – 160.

¹²⁰ Jan Ignác Felbiger (1724 – 1788), slezský pedagog, opat augustiniánského kláštera v Zaháni.

¹²¹ V roce 1777 byla na pomoc učitelům vydána *Methodní kniha* seznamující učitele s pravidly výuky. Zdůrazňovala názornost, postup od známého k neznámému, od prostého ke složitějšímu a zajímavost. Kniha, jejímž autorem byl opat Felbiger, vyšla jako kniha německo-česká. Dvojjazyčnost *Methodní knihy* byla zvolena s ohledem na její praktickou využitelnost, neboť především na triviálních školách nebyl dostatek učitelů, kteří by byli schopni vyučovat v němčině.

¹²² KOVÁŘÍČEK, Václav. *Cesty učitelského vzdělávání: Příspěvek k analýze snah učitelstva o vyšší vzdělávání učitelů základních škol v českých zemích*. 1.vyd. Praha, 1984, s. 20 – 21.

¹²³ MORKEŠ, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 – 1946)*. 1.vyd. Plzeň, 1999, s. 8. ISBN 80-7020-051-0.

¹²⁴ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek r. 862 – 1848*. 1.vyd. Praha, 1913, s. 216.

¹²⁵ Tamtéž s. 216.

Politické zřízení školské znalo tři typy obecných škol: a) triviální školy, kterým se podle místa říkalo buď farní, filiální nebo lokální, b) hlavní školy o třech nebo čtyřech třídách ve městech, c) v hlavním městě pak byla normální škola čili vzorná hlavní škola.¹²⁶

Kandidáti učitelství museli navštěvovat pedagogický kurz při normální nebo čtyřtřídní hlavní vzorné škole. Kandidáti učitelství pro triviální školy museli být na kurzu tři měsíce, pro trojtřídní hlavní školu šest měsíců, pro čtyřtřídní hlavní školu rok a navíc museli absolvovat zvláštní konkurzní zkoušku. Učitelky dívčích škol se připravovaly soukromě a zkoušky se konaly před vrchním školním dozorcem.¹²⁷

V roce 1832 byly preparandy pro učitele triviálních škol prodlouženy na šest měsíců, pro učitele hlavních škol na jeden rok. I nadále však jejich hlavní náplní byl především nácvik praktických dovedností, bez větší snahy po zavedení soustavného vzdělání a přípravy učitelů. V roce 1841 byla délka přípravy v preparandách pro učitele všech škol sjednocena na jeden rok.¹²⁸ V roce 1842 byla dívčí triviální malostranská škola v Praze přeměněna na hlavní školu a současně při ní byla zřízena preparanda pro přípravu učitelek.¹²⁹

Rok 1848 přinesl velké změny i ve školství. Ve Vídni vzniklo ministerstvo kultu a vyučování. Ministerský výnos ze dne 17. září 1848 nařídil zavést zlepšené učitelské kurzy, které byly jednorocní. Přijímání měli být jen kandidáti starší šestnácti let, kteří s úspěchem vychodili buď oba roční běhy čtvrté třídy hlavní školy, nebo první čtyři třídy gymnázia, nebo prokázali u přijímací zkoušky vědomosti tomu odpovídající. V učitelských kurzech se kandidátům vštěpovalo, že by se nemělo vyučovat vědeckou, nýbrž populární formou, s přihlédnutím k tomu, co je prakticky upotřebitelné. Již vyškolení učitelé se měli ve výuce přidržovat knihy a učivo v ní jen vysvětlovat a podávat praktický návod k upotřebení. Za nejdůležitější cíl výchovy se označovala nábožnost a mravnost. Učitelé měli sami zvážit, zda některému vyučovanému předmětu přidělí více či méně hodin, než kolik stanovila učební osnova. V roce 1849 byly ministerským nařízením kurzy pro přípravu budoucích učitelů prodlouženy na dva roky.¹³⁰

Pedagogické kurzy pro učitelky se mohly zřizovat při dívčích školách, byly dvouleté a přijímány do nich byly dívky alespoň šestnáctileté, které s dobrým prospěchem vychodily

¹²⁶ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek r. 862 – 1848*. 1.vyd. Praha, 1913, s. 218.

¹²⁷ Tamtéž, s. 220 – 221.

¹²⁸ MORKES, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 – 1946)*. 1.vyd. Plzeň, 1999, s. 15 – 16, 18. ISBN 80-7020-051-0.

¹²⁹ Tamtéž, s. 18.

¹³⁰ Tamtéž, s. 20 – 22.

čtvrtou třídu hlavní školy nebo prokázaly při zvláštní přijímací zkoušce potřebné vědomosti v rozsahu této třídy.¹³¹

V Praze byla v roce 1848 zřízena první hlavní škola s českým vyučovacím jazykem, jejímž ředitelem byl jmenován Karel Slavoj Amerling. Při škole byl zřízen jednoletý učitelský kurz. O rok později pak byl otevřen dvouletý kurz. Pro novou školu se vžilo označení Budečská škola, oficiální název však byl Cís. král. česká hlavní škola v Praze.¹³² Učební plán přípravného ročníku tohoto kurzu obsahoval tyto předměty: 1. Náboženství, 2. Nauka o těle a duši v populárním životopisu, 3. Metody názorného vyučování, 4. Cvičení ve čtení a metodika čtení, 5. Psaní, geometrie a kreslení a jejich metodika, 6. Počítání z paměti a písemně, jeho metodika, 7. Mluvnice, sloh, hlavní věci z populární logiky s metodikou, 8. Zeměpis a dějepis a jejich metodika, 9. Přírodopis, přírodopis, hospodářství a technologie s metodikou, 10. Všeobecné vychovatelství a vyučovatelské, 11. Hudba a její metodika, 12. Tělocvik a jeho metodika.¹³³ Vedle Prahy byl druhý učitelský ústav s českou vyučovací řečí zřízen roku 1849 v Hradci Králové. Další ústav byl v Českých Budějovicích, tam byli vychováváni kandidáti učitelství pro české i německé školy.¹³⁴

V roce 1851 bylo ministerským výnosem nařízeno, že z vyučování v učitelských kurzech má být vypuštěno vše, co učitel ve škole a v kostele nepotřebuje. Naproti tomu se mělo zevrubně probírat vše, čeho bylo zapotřebí k mravnímu a náboženskému vzdělání mládeže. Povinnými předměty byly: náboženství a biblická dějprava, vchovatelství a vyučovatelské, jazyk mateřský (čtení, mluvnice, pravopis, sloh), počty, krasopis s rychlopisem, měřictví a kreslení, zpěv a hra na varhany, nauka o hospodářství. Nepovinné předměty byly: tělocvik, vyučování hluchoněmých a slepých, hospitování v dobře zřízené opatrovně.¹³⁵

V roce 1867 ministerský výnos požaduje, aby budoucí učitelé byli připravováni i na výuku tělocviky. Od roku 1868 začaly být ústavy pro vzdělávání učitelů zahrnovány mezi střední školy.¹³⁶

¹³¹ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek r. 1848 – 1913.* 1.vyd. Praha, 1918, s.69.

¹³² MORKES, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 – 1946).* 1.vyd. Plzeň, 1999, s. 20. ISBN 80-7020-051-0.

¹³³ KOVÁŘÍČEK, Václav. *Cesty učitelského vzdělávání: Příspěvek k analýze snah učitelstva o vyšší vzdělávání učitelů základních škol v českých zemích.* 1.vyd. Praha, 1984, s. 130.

¹³⁴ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek r. 1848 – 1913.* 1.vyd. Praha, 1918, s. 95.

¹³⁵ MORKES, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 – 1946).* 1.vyd. Plzeň, 1999, s. 22. ISBN 80-7020-051-0.

¹³⁶ Tamtéž, s. 23 – 24.

Rok 1869 přinesl významnou reformu školského systému. Tzv. Hasnerova reforma¹³⁷ mimo jiné prodloužila školní docházku na osm let, dosavadní školy triviální, normální a hlavní byly nahrazeny školami obecnými a školami měšťanskými,¹³⁸ reforma ale také v mnoha směrech ovlivnila vzdělávání budoucích učitelů.

Základní říšský školský zákon ze 14. května 1869 stanovil, že se učitelé mají vzdělávat na čtyřletých učitelských ústavech, oddělených pro muže a pro ženy. Při učitelských ústavech byly zřízeny cvičné obecné školy, při ženských ústavech i cvičná dětská zahrádka. Mimořádně významné bylo opatření, že studium na učitelských ústavech mělo být bezplatné. K přijetí do učitelského ústavu se vyžadovalo, aby uchazeč měl nejméně patnáct let, byl tělesně způsobilý, mravně zachovalý a měl náležité přípravné vzdělání, což prokazoval přísnou přijímací zkouškou. Přijímací zkouška se vztahovala ke všem povinným předmětům obecné školy, zvláštní zřetel byl přičítán hudebnímu vzdělání.¹³⁹

Po vykonání přísné zkoušky ze všech předmětů dostávali žáci učitelských ústavů při ukončení studia vysvědčení dospělosti, na jehož podkladě mohli být prozatímně ustanoveni za podučitele nebo učitele. Definitivní ustanovení učitelem na obecné škole bylo podmíněno složením zkoušky učitelské způsobilosti. Tu mohli uchazeči vykonat po dvouleté praxi na některé veřejné nebo i právem veřejnosti opatřené soukromé škole. Zkoušku učitelské způsobilosti pro školy měšťanské mohli vykonat teprve po tříleté službě na obecných školách nebo na jiných vyučovacích ústavech.¹⁴⁰

Vysvědčení dospělosti na učitelském ústavu mohli získat i externisté, pokud jim bylo nejméně devatenáct let. Zajímavým ustanovením bylo, že kandidáti, kteří mají učitelskou způsobilost pro školy střední, mohli dosáhnout učitelské způsobilosti k definitivnímu ustanovení také pro školy obecné až po jednoroční službě na obecné škole. Učitelé soukromých škol měli mít takovou způsobilost, aby jako plně kvalifikovaní mohli vyučovat i na obdobných veřejných školách. Učitelům byly pro plnou kvalifikaci předepsány dvoje zkoušky (zkouška učitelské dospělosti a zkouška učitelské způsobilosti), přesně byly stanoveny i učitelské kategorie: výpomocní, zatímní a definitivní, podučitelé, učitelé, řídicí učitelé na obecných školách, na měšťanských školách ředitelé. Výpomocnou učitelskou službu mohly vykonávat i osoby nezkoušené, které se však vykazaly alespoň nějakým

¹³⁷ Více o Hasnerově reformě např. v ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek r. 1848 – 1913.* 1.vyd. Praha, 1918, s. 226 – 259.

¹³⁸ Což byla varianta obecné školy.

¹³⁹ MORKEŠ, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 – 1946).* 1.vyd. Plzeň, 1999, s. 24 – 25. ISBN 80-7020-051-0.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 25.

vzděláním. Požadovalo se, aby se v dohledné době podrobily alespoň učitelské zkoušce dospělosti. Zatímní službu¹⁴¹ mohl vykonávat jen zkušební učitel, přitom mohl být zařazen jako učitel i jako podučitel. Definitivní služba¹⁴² byla podmíněna složením zkoušky učitelské způsobilosti.¹⁴³

Zákon upravoval i další sebevzdělávání učitelů, jemuž měly napomáhat pedagogické časopisy, okresní učitelské knihovny, periodické učitelské konference a k tomu účelu zřizované kurzy. Tyto kurzy, chápané jako pedagogické semináře, zákon předpokládal na vysokých školách. K jejich skutečné realizaci v tomto pojetí však nedošlo. Pro další vzdělávání učitelů se také měly na učitelských ústavech konat kurzy v době podzimních prázdnin. K účasti v těchto kurzech vyzýval učitele zemský úřad a vyzvaní učitelé měli být tohoto vyzvání poslušni.¹⁴⁴

V roce 1869 byl v Praze na podkladě ministerského nařízení zřízen první ženský učitelský ústav v českých zemích.¹⁴⁵

Učební plán pro učitelské ústavy byl vydán v roce 1870. Mezi povinné předměty na mužských učitelských ústavech patřily: 1. Náboženství, 2. Pedagogika a praktická cvičení, 3. Vyučovací jazyk, 4. Zeměpis, 5. Dějepis a nauka o ústavě vlasti, 6. Matematika a měř. Rýsování, 7. Přírodopis, 8. Přírodopis, 9. Nauka o polním hospodářství, 10. Krasopis, 11. Kreslení, 12. Zpěv, 13. Hra na housle, 14. Tělocvik. Mezi nepovinné pak patřily: 15. Druhý zemský jazyk, 16. Hra na klavír a varhany, 17. Metodika vyučování slepých, hluchoněmých a abnormálních.¹⁴⁶ Na ženských učitelských ústavech se jako povinné vyučovaly tyto předměty: 1. Náboženství, 2. Pedagogika a praktická cvičení, 3. Vyučovací jazyk, 4. Zeměpis, 5. Dějepis a nauka o ústavě vlasti, 6. Aritmetika a nauka o měř. tvarech, 7. Přírodopis, 8. Přírodopis, 9. Nauka o vedení domácnosti, 10. Francouzský jazyk, 11. Krasopis, 12. Kreslení, 13. Zpěv, 14. Hra na klavír, 15. Ženské ruční práce, 16. Tělocvik. Mezi nepovinné pak patřily: 17. Druhý zemský jazyk, 18. Metodika vyučování slepých, hluchoněmých a abnormálních.¹⁴⁷

V roce 1870 se na učitelských ústavech na základě ministerského nařízení začaly organizovat pokračovací kurzy pro učitele. Kurzy trvaly čtyři až osm týdnů o hlavních

¹⁴¹ Zatímní služba opravňovala učitele ke stejnému platu jako měl učitel definitivní, neměl však nárok na penzi a pravidelné zvyšování platu.

¹⁴² Definitivou získával učitel pro sebe i celou svoji rodinu domovské právo v obci svého ustanovení, měl nárok na penzi a pravidelné zvyšování platu. Nabýval i právo konat vojenskou službu pouze o prázdninách.

¹⁴³ MORKEŠ, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 – 1946)*. 1.vyd. Plzeň, 1999, s. 25. ISBN 80-7020-051-0.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 25.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 27.

¹⁴⁶ KOVÁŘÍČEK, Václav. *Cesty učitelského vzdělávání: Příspěvek k analýze snah učitelstva o vyšší vzdělávání učitelů základních škol v českých zemích*. 1.vyd. Praha, 1984, s.133.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 134.

prázdninách a účastníci dostávali proplacené cestovné a stravné. Akutní nedostatek učitelů, zaviněný prodloužením školní docházky, byl řešen nařízením ministerstva, že od školního roku 1870/71 má být příprava budoucích učitelů na čtyřletých učitelských ústavech ukončena již po třetím studijním roce. Nařízení platilo až do školního roku 1873/74, netýkalo se však učitelských ústavů v Praze.¹⁴⁸

V roce 1874 byl vydán nový organizační statut a učební osnova pro učitelské ústavy. Statut a osnova platily až do roku 1886.¹⁴⁹ Učební plán na mužských učitelských ústavech se změnil pouze v tom, že byl upraven počet přidělených hodin v jednotlivých ročnících u jednotlivých předmětů.¹⁵⁰ Z učebního plánu pro ženské učitelské ústavy byly vypuštěny Nauka o vedení domácnosti, Francouzský jazyk, Hra na klavír a Metodika vyučování slepých, hluchoněmých a abnormálních. I tady byl změněn počet přidělených hodin jednotlivým předmětům.¹⁵¹

V roce 1880 bylo ministerským nařízením umožněno, aby se na českých učitelských ústavech (pro nedostatek učebnic určených pro tyto ústavy) používaly učebnice pro nižší třídy středních škol. Tato skutečnost negativně ovlivnila odbornou i teoretickou přípravu a vzdělávání učitelů a významně snížila i prestiž učitelských ústavů v očích veřejnosti.¹⁵²

K dalším změnám v systému školství došlo v roce 1883, kdy novelou školského zákona č. 53/1883 byl pozměněn říšský zákon z roku 1869. Oproti pokrokovému a značně liberálnímu zákonu z roku 1869 byla novela výrazným krokem zpět. V její první verzi bylo navrhováno opětovné zkrácení školní docházky na šest let. Nakonec bylo přijato znění, které umožňovalo starším dětem maximální úlevy. Ty jim v podstatě umožňovaly, aby do školy prakticky nechodily. Novela byla významným ústupkem i vzhledem k požadavkům církve. Pozitivní význam novely lze nalézt v tom, že došlo k zpřesnění úkolu a organizace měšťanské školy. Ta byla nyní pojata jako škola vyšší, která má za úkol připravovat žáky pro průmysl a zemědělství a také pro studium na učitelských ústavech a odborných školách.¹⁵³

Novela ovlivnila i vzdělávání budoucích učitelů. Znovu zavedla na učitelských ústavech hru na varhany. Omezením výuky pedagogiky a všeobecně vzdělávacích předmětů na učitelských ústavech novela zhoršila přípravu učitelů. Výrazně byly změněny i představy o

¹⁴⁸ MORKES, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 – 1946)*. 1.vyd. Plzeň, 1999, s. 28. ISBN 80-7020-051-0.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 29.

¹⁵⁰ KOVÁŘÍČEK, Václav. *Cesty učitelského vzdělávání: Příspěvek k analýze snah učitelstva o vyšší vzdělávání učitelů základních škol v českých zemích*. 1.vyd. Praha, 1984, s.135.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 136.

¹⁵² MORKES, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 – 1946)*. 1.vyd. Plzeň, 1999, s. 31. ISBN 80-7020-051-0.

¹⁵³ Tamtéž, s. 32.

dalším vzdělávání učitelů, neboť místo dřívějších univerzitních kurzů se již hovořilo pouze o nijak nespecifikovaných zvláštních učebních kurzech.¹⁵⁴

Nový organizační statut učitelských ústavů vydaný v roce 1886 omezil vyučování matematice, ale i fyzice, dějepisu a pedagogice. Přidal však výukové hodiny náboženství a opětovně zavedl hru na varhany a klavír pro účely kostelní služby. Celý čtvrtý studijní ročník měl být nadále vyhrazen pouze metodice jednotlivých předmětů a opakování látky z nižších ročníků. Závěrečná zkouška dospělosti se konala nejméně ze dvou a nejvíce z osmi zkušebních předmětů (pokud průměr pololetních známek ve dvou nejvyšších ročnících nebyl alespoň chvalitebný). Čím prokazoval žák při studiu horší výsledky, tím větší počet zkušebních předmětů musel při zkoušce dospělosti absolvovat. Znamka z krasopisu, kreslení, hudby a tělocviku se stanovila na základě pololetních známek dvou nejvyšších ročníků. Zkoušku dospělosti bylo dovoleno opakovat bez omezení.¹⁵⁵

Od roku 1896 začaly být organizovány z iniciativy pražské učitelské jednoty Komenský tzv. univerzitní extenze. Byly tak označovány celoroční pravidelné kurzy z různých vědních oborů, v nichž přednášeli univerzitní profesori pro nejširší veřejnost, především však pro učitele.¹⁵⁶

V roce 1908 došlo ke změnám v předpisech pro zkoušku dospělosti na učitelských ústavech. Ty stanovily, že při zkoušce má být upuštěno od méně důležitých podrobností a důraz měl být položen na porozumění látce. Zkušební látka z dějepisu a zeměpisu byla omezena pouze na Rakousko. Žáci ústavů měli mít před zkouškou dospělosti již šest dní volno.¹⁵⁷

Dosud jsme mluvili pouze o vývoji vzdělávání učitelů nižších škol, v následující části se proto budu věnovat vzdělávání středoškolských profesorů. V 1. polovině 19. století nebylo pro zájemce o post středoškolského profesora přesně předepsáno, jaké má mít vzdělání. Místa na státních ústavech byla obsazována na základě konkurzů, v jejichž rámci se zjišťovalo, zda zájemci mají dostatek vědomostí. Během konkurzu dotyčný podstupoval zkoušku, při níž musel během dvanácti hodin zpracovat odpovědi na šest otázek. Výsledek konkurzu platil jen pro konkrétní místo, pro něž byl vypsán.¹⁵⁸

¹⁵⁴ MORKES, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 – 1946)*. 1.vyd. Plzeň, 1999, s. 31. ISBN 80-7020-051-0.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 33.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 37.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 39.

¹⁵⁸ ŘEZNIČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska: České střední školy v letech 1867 – 1918*. 1.vyd. Praha, 2007, s.145. ISBN 978-80-7277-163-9.

Změnu v přípravě středoškolských učitelů přinesla tzv. Exner-Bonitzova reforma.¹⁵⁹ F. S. Exner¹⁶⁰ a H. Bonitz¹⁶¹ byli autory dokumentu *Nástin organizace gymnasií a reálných škol v Rakousku*, který byl uveřejněn a provizorně potvrzen 16. září 1849. Definitivní potvrzení císařem se uskutečnilo až v prosinci 1854.¹⁶² Reforma zpřesnila a upravila podmínky kvalifikace středoškolských profesorů. V jejím rámci byly přebudovány filozofické fakulty. Filozofická studia byla zrovnoprávněna s ostatními fakultami a jejich hlavní náplní se stala příprava zájemců o učitelské povolání na gymnáziích a reálkách. Délka studia byla stanovena na tři roky. Kromě přednášek týkajících se jeho specializace musel budoucí profesor navštěvovat také přednášky z filozofie, pedagogiky, němčiny a z vyučovacího jazyka (pokud jím nebyla němčina). Byly také zavedeny zkušební komise při univerzitách, které podle pevných norem zkoušely zájemce o vyučování na středních školách. Katechetové se vzdělávali na teologické fakultě a podstupovali specifické zkoušky u církevních úřadů. Pokud chtěl někdo vyučovat kombinaci matematika-deskriptivní geometrie nebo matematika-fyzika, mohl studovat také na technice.¹⁶³

Zkouška byla velmi obsáhlá. Skládala se ze tří částí. Nejprve přišly na řadu domácí písemné práce, které musel kandidát vypracovat ze svého hlavního předmětu (resp. hlavních předmětů) a musel sepsat i práci na téma z pedagogiky. Konkrétní zadání si uchazeči nevolili podle své chuti a zaměření, ale bylo jim předem určeno zkušební komisí. O zadání tématu domácích písemných prací mohli kandidáti žádat už během posledního roku studií. Na každou z těchto prací měli lhůtu tři měsíce. Po uznání těchto písemných prací musel dotyčný nejpozději do dvou let podstoupit i zbytek zkoušky, jinak mu uznání propadlo a musel psát práce nové. Další částí zkoušky byly písemné klauzurní práce, při hlavním předmětu měl zkoušený na její vypracování deset hodin, u vedlejšího předmětu, kde byly lehčí otázky, mu muselo stačit pět hodin. Zkouška byla dovršena ústní částí. Zkoušený si tím, že si volil hlavní a vedlejší předměty, volil i obtížnost zkoušky (vedlejší předměty pak mohl vyučovat jen na nižším gymnáziu). Komise měla právo při slabším výkonu rozhodnout, že se dotyčný aproboval pouze pro nižší gymnázia, i když původně skládal zkoušku pro vyšší.¹⁶⁴ Rok

¹⁵⁹ Více o Exner-Bonitzově reformě např. v ŘEZNIČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska: České střední školy v letech 1867 – 1918*. 1.vyd. Praha, 2007, s. 16 – 18. ISBN 978-80-7277-163-9.

¹⁶⁰ Franz Seraphin Exner (1802 – 1853), profesor filozofie na pražské univerzitě.

¹⁶¹ Hermann Bonitz (1814 – 1888), německý gymnaziální profesor, klasický filolog a filozof.

¹⁶² ŘEZNIČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska: České střední školy v letech 1867 – 1918*. 1.vyd. Praha, 2007, s.16. ISBN 978-80-7277-163-9.

¹⁶³ Tamtéž, s.145 - 146.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 146.

trvající přípravu na státní zkoušku a její průběh popisuje např. Alois Jirásek v knize *Z mých pamětí*.¹⁶⁵

Systém byl několikrát reformován, a to v roce 1884, 1897 a 1911. Reformy ale neměnily základní principy, vesměs jen upravovaly některé detaily. Upravovala se například povinná délka studia (ze tří let se prodlužovala na čtyři roky, resp. minimálně sedm semestrů, z nichž dva mohly být absolvovány i na jiné fakultě). Měnily se i podmínky pro psaní domácích prací, v roce 1897 byla třeba zrušena práce pedagogicko-didaktická, která byla nahrazena vysvědčením z pedagogických a filozofických kolegií. Ve stejném roce bylo také zavedeno pravidlo, že místo jedné písemné práce může být uznána větší vědecká práce, kterou kandidát sepsal už během studií. Trochu větší změny přineslo nařízení z roku 1911, jímž byly sjednoceny požadavky pro všechny uchazeče. V něm bylo stanoveno, že všichni budoucí pedagogové musí během studií navštěvovat minimálně čtyři hodiny přednášek z filozofie, stejný počet hodin přednášek z pedagogiky, dále přednášky o školní hygieně, tělesné výchově a vyučovací řeči. Zároveň byla zavedena zvláštní předběžná zkouška s filozoficko-pedagogickou náplní a speciální zkouška z jazyka i literatury vyučovací řeči. Reformy upravovaly také možné aprobace, které mohl budoucí profesor volit.¹⁶⁶

Postupně byl propracován i systém, který měl zajistit dostatečné získání praktických pedagogických zkušeností. O to se měl postarat tzv. zkušební rok (Probenjahr). V tomto roce budoucí učitelé zdarma působili na některé veřejné střední škole. Pod dozorem jednoho z profesorů v prvním půlroce obvykle pouze hospitovali, v druhém půlroce už jim mohlo být svěřeno odučení několika hodin, ovšem jedině pod dohledem vedoucího profesora. Směli učit jen jednomu z předmětů, navíc pouze v jediné třídě, takže mohli odučit maximálně šest hodin za týden. Při poslední reformě systému byla zavedena také možnost být členem speciálního pedagogického semináře, v němž se podobným způsobem připravovala celá skupina studentů. Seminář jim nabízel především možnosti absolvovat hospitace na více školách, studenti si v jeho rámci mohli také vyzkoušet cvičné výstupy dříve, než se postavili před studenty.¹⁶⁷

Od 2. poloviny 19. století se začaly objevovat požadavky vyššího vzdělání učitelů. Do diskuse o tomto problému zasáhl i Gustav Adolf Lindner. Ten usiloval o syntézu jak teoretického, tak praktického vzdělání učitelů a snažil se vybudovat jeho institucionální základnu. Lindner se zabýval organizační strukturou a obsahem vzdělávání učitelů a také řešil

¹⁶⁵ Srov. JIRÁSEK, Alois. *Z mých pamětí. II. V Litomyšli*. 5. vyd. Praha, 1925, s. 147 – 149, 166 – 169.

¹⁶⁶ ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska: České střední školy v letech 1867 – 1918*. 1. vyd. Praha, 2007, s. 147 - 148. ISBN 978-80-7277-163-9.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 148.

otázku profilu národního učitele. V roce 1874 Lindner publikoval spisek *Die pädagogische Hochschule*, v němž se zabýval důležitostí pedagogiky, pedagogickou přípravou učitelů a také institucemi, které mají tuto přípravu zabezpečovat. Lindner přemýšlel o zřízení pedagogia, které by učitelům nižších škol zprostředkovalo teoretické i praktické studium zaměřené k budoucímu povolání. Na pedagogium by mohli vstupovat absolventi učitelských ústavů, gymnázií, reálků, a také kandidáti učitelství na středních školách. Teoretickou přípravu by měly tvořit následující disciplíny: etika, psychologie, logika, nauka o národním hospodářství, základy estetiky, obecná pedagogika, obecná didaktika, dějiny pedagogiky na základě obecných kulturních dějin, historický vývoj nižších škol a rakouské školské zákonodárství, encyklopedie školství, speciální metodika elementárního vyučování všem předmětům a praktický návod k znázorňování, speciální metodika jazykového vyučování, speciální metodika přírodovědného vyučování s praktickým návodem k fyzikálním pokusům, k zhotovování jednoduchých nářadí a k zakládání přírodně historických sbírek, speciální metodika vyučování cizím jazykům, speciální metodika kreslení, nauka o hudební harmonii, speciální metodika vyučování hudbě, speciální metodika cvičení (tělesné výchovy), metodika vyučování slepých a hluchoněmých, poznatky o ústavech pro idioty a o záchranných domech, teorie a praxe mateřské školy, rozpravy o pedagogické kasuistice, rozpravy o pedagogické literatuře, hygiena se zřetelem ke škole. Pro rozvíjení dovedností by na pedagogiu musely být zřízeny kabinety, laboratoře, dílny pro práci s papírem a se dřevem, kreslírna a hudebna, zahrada a muzeum názorných pomůcek.¹⁶⁸

Protože u studentů této školy by se předpokládala pedagogická praxe, nemusela být při pedagogiu vlastní cvičná škola. Praxe na pedagogiu by měla mít formu konverzace a dispute. Diskutovalo by se o obtížných a sporných místech pedagogiky a o příkladech živé školní praxe. Názorné příklady by poskytovaly hospitace občas konané v univerzitním městě a exkurze do bližšího i vzdálenějšího okolí, a to do vzorných škol a speciálních ústavů. Takto organizovaná praxe by poskytovala bohatší a různorodější podněty, než jaké může dát pouze cvičná škola se stejnými učiteli. Poznání více pracovišť by dalo možnost pozorování různých učitelských individualit.¹⁶⁹

Spolu s návrhem nové učitelské instituce Lindner řešil i otázku osobnosti učitele. Požadavky na profil učitele pak jednoznačně stanovil ve své díle z roku 1887 *Všeobecné vyučovatelsví*. Učitel má mít: 1. Jistou míru obecného vzdělání a patričnou zásobu

¹⁶⁸ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. 1.vyd. Brno, 1991, s. 55 - 57. ISBN 80-210-0458-4.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 57.

pozitivních vědomostí, 2. Má být vychovatelem (znát pedagogiku a psychologii), 3. Má být vzdělán metodicky (znát vyučovací metody), 4. Má být tělesně zdravý, má mít jasný hlas, zdravé smysly, 5. Má mít mravný charakter a působit na žáka svou autoritou. Pro učitele jsou z charakterových vlastností proto důležité zejména svědomitost, pracovitost, smysl pro spravedlnost a nestrannost, trpělivost, láska k dětem, skromnost, láska k vlasti a pokrokové smýšlení.¹⁷⁰

Důležitý byl také požadavek dalšího sebevzdělávání učitelů. Na to Lindner reagoval tím, že začal od roku 1879 vydávat časopis *Paedagogium*, který vycházel až do jeho smrti.¹⁷¹

Otázku pedagogické přípravy středoškolských učitelů začal Lindner řešit poté, co v roce 1882 nastoupil na univerzitu. Stal se prvním profesorem pedagogiky a filozofie na obnovené české univerzitě v Praze. Lindner prosadil zřízení pedagogického semináře pro budoucí středoškolské profesory, který sám vedl. Seminář byl zaměřen teoreticky, diskutovalo se zde o přednáškách a písemných pracech členů, analyzovala se díla významných pedagogů a jeho členové se seznamovali se zákony a nařízeními, týkajícími se školské oblasti. Témata ke zpracování určoval ředitel semináře. Vzhledem k tomu, že seminář byl pouze teoretický, praktickou způsobilost k vyučování získával budoucí učitel od poloviny 80. let v průběhu tzv. zkušebního roku. Během zkušebního roku si středoškolský učitel měl doplňovat a tříbit teoretické vědomosti a zlepšovat techniku vyučování (udržovat kázeň, vyvolávat žáky, zkoušet a klasifikovat, vést úřední knihy atd.). Na základě zkušeností získaných během tří let trvání semináře Lindner doporučoval spojit seminář se zvláštní cvičnou školou, na níž by se mohla provozovat patřičná pedagogická praxe se skutečnými žáky, a tak práci semináře dále zkvalitnit.¹⁷²

Nová vlna zájmu o problematiku učitelského vzdělávání se objevila znovu na přelomu 19. a 20. století. Požadovalo se vyšší vzdělání učitelstva a poukazovalo se na to, že dosavadní učitelské ústavy, které byly založeny na základě školského zákona z roku 1869, již novým poměrům přestávají vyhovovat. V průběhu diskuzí uveřejňovaných v pedagogických časopisech vykrytalizovaly dva proudy v názorech na vzdělávání učitelů obecných škol. První proud zastával názor, aby učitelstvo bylo vzděláváno na univerzitách jako učitelé středních škol a kněží, druhý proud prosazoval vzdělávání v dobře vybavených seminářích. Přechodné řešení se vidělo v souborech pedagogických přednášek zaměřených nejen na sumu

¹⁷⁰ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. 1.vyd. Brno, 1991, s. 58. ISBN 80-210-0458-4.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 58.

¹⁷² Tamtéž, s. 58-59.

vědomostí, ale také na metodiku jednotlivých předmětů. Přednášky se měly organizovat o prázdninách v rámci univerzitní extenze.¹⁷³

K nejvýraznějším představitelům a obhájcům univerzitního vzdělávání učitelů patřil František Drtina.¹⁷⁴ Ve svém prvním návrhu na reformu učitelského vzdělávání požadoval studium na filozofické fakultě. Toto studium by poskytovalo znalosti z biologie, filozofie, psychologie, sociologie, etiky a pedagogiky, dále by prohlubovalo vzdělání metodické a didaktické a zahrnovalo by v sobě také praktický výcvik na školách obecných a měšťanských za dozoru osvědčených učitelů těchto škol. Drtina posléze svůj návrh pozměnil. Vzdělávací obsah doplnil o další vědní disciplíny, které by měly být do studia zařazeny. Doporučoval poznatky z právních věd, poznatky o školské správě, školském zákonodárství a o školské organizaci.¹⁷⁵

Další významný pedagog Jan Mrazík chtěl, aby se budoucím učitelům všeobecného vzdělání dostalo na reformované střední škole, která by měla být více spojena se životem, a odborného vzdělání pak na filozofické fakultě. Součástí pedagogického studia na fakultě by pak byla praxe a semináře. Odlišné pojetí školy navrhl Otakar Kádner. Svůj návrh založil na srovnání způsobu vzdělávání učitelstva v cizině, a proto doporučil založit samostatnou vysokou pedagogickou školu, a nikoliv filozofickou fakultu. Do diskuse zasáhl i Josef Úlehla,¹⁷⁶ který navrhl zřízení praktické učitelské školy.¹⁷⁷

Do konce Rakouska-Uherska se otázku vyššího vzdělávání učitelů nepodařilo vyřešit, přestože proběhlé diskuse přinesly řadu návrhů.

¹⁷³ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. 1.vyd. Brno, 1991, s. 59. ISBN 80-210-0458-4.

¹⁷⁴ František Drtina (1861 – 1925), český filosof a pedagog.

¹⁷⁵ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. 1.vyd. Brno, 1991, s.59. ISBN 80-210-0458-4.

¹⁷⁶ Josef Úlehla (1852 – 1933), významný moravský pedagog.

¹⁷⁷ VESELÁ, Zdenka. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. 1.vyd. Brno, 1991, s.59 - 60. ISBN 80-210-0458-4.

3. Sociální postavení učitelů v 19. století

Tato kapitola se bude zabývat různými aspekty sociálního postavení učitele během 19. století. Budu se v ní věnovat platům učitelů, jejich životním podmínkám, mimoškolní činnosti, včetně organizované spolkové činnosti.

3.1. Platy učitelů

Nejprve bych popsala platovou situaci učitelů nižších škol v Čechách.

V roce 1785 byla zavedena kongrua, která znamenala, že učitelé nižších škol začali dostávat určitou část svého příjmu v penězích. Do jejího zavedení dostávali učitelé plat pouze v nejrůznějších dávkách a naturáliích, které si většinou museli sami vybírat. Pro úřední potřebu byly pořizovány soupisy celkových příjmů učitelů, tzv. fase,¹⁷⁸ v nichž jsou i nadále trvající naturální dávky přepočítávány na peníze.¹⁷⁹

Politické zřízení školské z roku 1805 stanovilo, že nejmenší plat učitele nižších škol má být 150 zlatých ročně, u pomocníka pak 70 zlatých ročně. Do výměry se započítával výnos kostelnické služby, jinde výnos školného, a to tam, kde si ho učitel sám vybíral. S nastupujícím učitelem se uzavřela přesná smlouva - fase, ve které byly vytyčeny jeho povinnosti i jeho příjmy a která se předkládala k potvrzení školnímu dozorcí.¹⁸⁰

Protože vybírání školného a naturálií nepřispívalo k vážnosti učitelského stavu a učitelé měli potíže s jejich vymáháním, bylo v roce 1817 nařízeno, aby veškeré dávky a poplatky na venkově vybírali čtvrtletně nebo měsíčně rychtáři. Ti pak vybrané odevzdávali učiteli. V některých krajích byla postupně vydána i nařízení, aby obecní představitelé vybírali za učitele i novoročné a koledy. Důvodem bylo přesvědčení, že takové vybírání nejen snižuje učitelovu autoritu, ale odvádí ho i od řádného vyučování. V roce 1828 bylo učitelům oficiálně zakázáno, aby na Tři krále se svými žáky obcházeli stavení ve vsi a po zazpívání koled dostávali výslužku, nejčastěji ve formě naturálií.¹⁸¹

V roce 1870 byly zrušeny veškeré naturální dávky učitelům, učitelé měli zakázáno přivydělávat si mimo školu, např. dávat privátní placené hodiny a vykonávat za plat

¹⁷⁸ Už v 17. století si města platila školy a vybírala do nich učitele, města s učiteli uzavírala smlouvy, v nichž se uváděly všechny jejich povinnosti ke škole i ke kostelu a navzájem se také přesně vypočítávalo, co bude učitelům dáváno v naturáliích (dříví, pivo aj.), co v penězích a co se jim vyhrazuje, že smějí vybírat buď od rodičů nebo od žáků. Tak vznikly školní fase, které se během doby staly základem učitelských příjmů.

¹⁷⁹ MORKES, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 – 1946)*. 1.vyd. Plzeň, 1999, s. 10. ISBN 80-7020-051-0.

¹⁸⁰ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek r. 862 – 1848*. 1.vyd. Praha, 1913, s. 221.

¹⁸¹ MORKES, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 – 1946)*. 1.vyd. Plzeň, 1999, s. 14-15. ISBN 80-7020-051-0.

kostelnické služby. Plat učitelů byl již vyplácen pouze v penězích, obce byly pro stanovení platu rozděleny do čtyř velikostních skupin (podle životních nákladů). V případě obecných škol dostával učitel ve větší obci i větší plat, u měšťanských škol velikost obce výši platu neovlivňovala. Významné bylo i to, že nový platový systém zaváděl tzv. kvinkvenálky, což bylo pravidelné a automatické zvyšování platu¹⁸² každých pět let vždy o 10 %.¹⁸³ Učitelé I. třídy dostávali 600 zlatých, II. třídy 500 zlatých, III. třídy 400 zlatých a IV. třídy 300 zlatých ročně. Učitelé na měšťanských školách dostávali plat 600 zlatých ročně. Správci škol a ředitelé pobírali za svoji funkci příplatky ve výši 300, 200, 100 a 50 zlatých ročně. Měli nárok na naturální byt o dvou pokojích s příslušenstvím ve školní budově nebo na peněžitou náhradu ve výši 40 % nebo 30 % platu.¹⁸⁴

Novela platových předpisů v roce 1875 zrovnoprávnila platy učitelek s platy učitelů. Doposud pobíraly učitelky jen 80 % platu svých mužských kolegů. Souběžně s platovým zrovnoprávněním žen v učitelském povolání se však zavedl pro učitelky literárních předmětů celibát.¹⁸⁵ K zavedení celibátu byly úřady dovedeny snahou, aby učitelka, která nyní měla stejný plat jako učitel, se mohla plně věnovat svému povolání bez „všelikého překážejícího zaměstnání vedlejšího“, jak to po učiteli vyžadoval paragraf 55 zákona z roku 1869.¹⁸⁶

V roce 1903 byl zrušen systém rozdělení obcí podle velikosti, od kterého se odvíjela i výše platu učitelů na školách v těchto obcích. Byl stanoven pro všechny učitele stejný základní plat. Učitelé byli rozděleni na učitele I. a II. třídy. Kdo strávil deset let ve službě jako učitel II. třídy, stával se automaticky učitelem I. třídy. Všem definitivně ustanoveným učitelům bylo přiznáno právo na výslužné. Kdo v učitelské službě strávil 35 let nebo dosáhl věku 60 let, měl nárok na výslužné, které za deset let služby činilo 40 % základního platu a pak se každým rokem zvyšovalo o 2,4 %.¹⁸⁷ V roce 1903 bylo také zrušeno označení podučitel, ten se stal učitelem II. třídy s nižším platem oproti učiteli I. třídy.¹⁸⁸

Platová situace středoškolských učitelů byla odlišná. V roce 1806 byli učitelé gymnázií rozděleni do dvou kategorií a byly jim přiznány pevné platy. Učitelé druhé kategorie měli na

¹⁸² Netýkalo se učitelů, kterým byl platový postup z disciplinárních důvodů zastaven a učitelů v zatímní službě.

¹⁸³ MOROKES, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 – 1946)*. 1.vyd. Plzeň, 1999, s. 27. ISBN 80-7020-051-0.

¹⁸⁴ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek r. 1848 – 1913*. 1.vyd. Praha, 1918, s. 199 – 200.

¹⁸⁵ Nařízení se netýkalo učitelek industriálních, vyučujících ženské ruční práce.

¹⁸⁶ MOROKES, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 – 1946)*. 1.vyd. Plzeň, 1999, s. 30. ISBN 80-7020-051-0.

¹⁸⁷ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek r. 1848 – 1913*. 1.vyd. Praha, 1918, s. 315.

¹⁸⁸ MOROKES, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 – 1946)*. 1.vyd. Plzeň, 1999, s. 37, 39. ISBN 80-7020-051-0.

akademických gymnáziích plat 700 zlatých ročně, na ostatních gymnáziích o 100 i 200 zlatých méně. Po nejméně desetileté službě mohli učitelé postoupit do první kategorie. Do ní však postoupili pouze ti, kteří byli ustanoveni na středoškolské učitelské místo na základě konkurzu. Plat se jim pak zvýšil o 100 zlatých ročně. Funkce ředitele a místoředitele se považovala za čestný úřad a nebyla nijak honorována.¹⁸⁹

Základní služné středoškolských učitelů bylo upravováno po dlouhých časových obdobích. Od roku 1855 se jeho výše určovala poměrně komplikovaným předpisem. Plat se řídil zejména velikostí města, ve kterém střední škola sídlila. Vyšší místa celkem oprávněně usoudila, že čím větší město, tím mají profesori větší náklady na očekávaný a vyžadovaný životní standard, především pokud se týče bydlení. Proto podle tohoto hlediska rozdělila střední školy do tří kategorií. V Čechách do první kategorie, tedy mezi města, kde se profesori dočkali nejvyšší odměny, patřila pouze Praha. Totéž nařízení také rozdělilo profesorský sbor na profesory vyšší a nižší kategorie, přičemž do každé kategorie spadala vždy přesně polovina sboru. Zařazení se odvíjelo od délky služby, mezi profesory vyšší kategorie patřilo pět služebně nejstarších členů sboru. Výše ročního platu se vzhledem k těmto podmínkám mohla lišit i dost podstatně. K tomuto základu si někteří profesori mohli připočítat ještě tzv. decenálky¹⁹⁰ a část výnosu ze žakovského školného. O jednu třetinu vybraných poplatků se dělilo sedm služebně nejstarších profesorů. Ředitel školy k základnímu platu a decenálkám pobíral ještě různě vysoký příplatek podle toho, zda stál v čele vyššího nebo jen nižšího gymnázia.¹⁹¹

K další úpravě platů došlo v roce 1870. Základní plat středoškolského profesora byl stanoven na 800 zlatých. Plat si učitelé mohli vylepšit díky nově zavedeným kvinkvenálkám, tj. přídávům po pěti letech praxe. Těchto navýšení služného mohl učitel získat maximálně pět. Tento přídavek nebyl automatický, každý zájemce si o něj musel požádat, přičemž mu bez jakéhokoliv zdůvodnění nemusel být přiznán, takže se pak navýšení o další rok odkládalo. V roce 1870 byla také nakrátko zavedena možnost udělení osobního přídávku, který měl být udělován učitelům vynikajícím na literárním nebo pedagogicko-didaktickém poli. Bylo také zavedeno pravidlo, že i střední školy zřizované obcí nebo zemí či jinou institucí musí platit své zaměstnance podle stejného klíče jako školy státní.¹⁹²

¹⁸⁹ MOROKES, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 – 1946)*. 1.vyd. Plzeň, 1999, s. 12. ISBN 80-7020-051-0.

¹⁹⁰ Přídavek po deseti letech služby.

¹⁹¹ ŘEZNIČKOVÁ, Kateřina. *Študenti a kantoři za starého Rakouska: České střední školy v letech 1867 – 1918*. 1.vyd. Praha, 2007, s.157. ISBN 978-80-7277-163-9.

¹⁹² Tamtéž, s.158.

Úprava z roku 1870 se brzy ukázala jako nedostatečná, proto už roku 1873 došlo k nové změně. Základní služné bylo zvýšeno o 200 zlatých. Zároveň byly zrušeny místní přídavky. Místo nich byl zaveden nový příplatek, tzv. aktivitné, které bylo odlišeno podle úřední hodnostní třídy, do které dotyčný patřil, a také podle toho, v jak velkém městě byla škola situována, takže se jeho výše pohybovala mezi 200 až 360 zlatými ročně.¹⁹³

Další úprava platů proběhla až v roce 1898. Základní služné bylo zvýšeno na 1400 zlatých, byla upravena i výše kvinkvenálek, první dvě byly ve výši 200 zlatých, další tři byly zvýšeny na 300 zlatých. Odsloužené pětiletí potřebné pro udělení tohoto příplatku se počítalo ode dne, kdy byl dotyčný ustanoven učitelem na střední škole. Zároveň bylo stanoveno pravidlo, že ministerstvo školství má právo udělení tohoto příplatku pozastavit (a to maximálně na tři léta), pokud byla profesorovi udělena písemná výstraha nebo důtka. Výše aktivitného ale zůstala zachována.

Platy středoškolských profesorů byly opět upraveny v roce 1907, tentokrát už se jednalo o částky v korunách.¹⁹⁴ Základní plat se v podstatě nezměnil, nelišila se ani výše kvinkvenálek. Více peněz ale dostali pedagogové díky aktivitnému, které vzrostlo zhruba o třetinu. Jeho konkrétní výše se i nadále odvozovala od zařazení do služební třídy, přičemž rozlišení podle velikosti sídla školy zůstalo zachováno, jen se změnila kritéria pro jednotlivé kategorie. Do první kategorie spadala Praha a města s více než 80 000 obyvateli, do druhé města nad 40 000 obyvatel, do třetí města nad 10 000 a na nejnižší částky si přišli profesori v městech s méně než 10 000 obyvateli.¹⁹⁵

Profesor, jakožto státní úředník, byl pod penzí. Do penze mohl odejít na vlastní žádost, mohl však do ní být poslán i nadřízenými úřady. Nárok na penzi dotyčný ztrácel, pokud na své místo z nějakého důvodu rezignoval, nebo byl z disciplinárních důvodů propuštěn. Nárok na odchod do penze měl původně ten, kdo odsloužil čtyřicet let služby nebo se mohl prokázat lékařským dobrozdáním, že je trvale fyzicky či duševně neschopen zastávat svěřenou funkci. Podmínky pro odchod ze služby se v průběhu doby proměňovaly a poněkud se zmírňovaly. Snižoval se počet let potřebných k řádnému odchodu do penze, a to ze čtyřiceti let až na třicet let. V roce 1917 bylo stanoveno, že o odchod do penze může pedagog požádat už od věku čtyřiceti let, pokud by měl zdravotní problémy, které by mu bránily jeho funkci vykonávat.

¹⁹³ ŘEZNIČKOVÁ, Kateřina. *Študenti a kantoré za starého Rakouska: České střední školy v letech 1867 – 1918*. 1. vyd. Praha, 2007, s.158. ISBN 978-80-7277-163-9.

¹⁹⁴ Korunová měna začala nahrazovat zlatý v 90. letech 19. století, jeden zlatý odpovídal svou hodnotou dvěma korunám.

¹⁹⁵ ŘEZNIČKOVÁ, Kateřina. *Študenti a kantoré za starého Rakouska: České střední školy v letech 1867 – 1918*. 1. vyd. Praha, 2007, s.159. ISBN 978-80-7277-163-9.

Ostatní mohli žádat o odchod do výslužby po dovršení šedesáti let, přičemž bylo znovu potvrzeno starší pravidlo, že po dosažení sedmdesátky pedagog odejít do penze musí. Každý, kdo opouštěl činnou službu, mohl volit ze dvou možností, buď požádat o jednorázové odstupné, nebo o udělení penze. Výška penze se odvozovala především od počtu odsloužených let a od výše posledního platu. Podle zákona z roku 1896 se penze pohybovala mezi 42 % až 100 % platu.¹⁹⁶

3.2. Životní podmínky učitelů

V 19. století nebyl život učitele na nižších školách lehký. Jeho hmotné poměry byly špatné, jak nám dokládají některé paměti učitelů nebo i obraz učitelského života v krásné literatuře.¹⁹⁷ Společnost však očekávala, že i přes materiální nedostatek si učitel zachová nadšení pro své povolání a snahu po svém zdokonalení. Učitelé měli i široké spektrum činností mimo školu. Jejich hlavní činností tak byla hudba, především ta provozovaná v kostele. Ne zbytečně se při svém vzdělávání učili hře na housle a na varhany. Řada učitelů se věnovala literární činnosti, jak dokládají právě jejich paměti nebo články v pedagogických časopisech. Častá byla i jejich angažovanost např. u ochotnického divadla nebo ve vzdělávacích spolcích. Samozřejmostí u nich proto byla aktivní účast na kulturním životě obce, v níž působili jako učitelé.

Jako autentický doklad životních podmínek podučitele v zapadlé horské vesnici slouží např. deníky a paměti učitele, houslaře a písmáka Věnceslava Metelky.¹⁹⁸ Vystudoval na učitelské přípravce v Jičíně a v letech 1830 až 1847 působil jako učitelský pomocník v obecné škole v Pasekách nad Jizerou. Ve svém deníku píše: „*To ale není proti zákonu, když učitel hladem mře a se souží a sobotáles jemu nepořádně platí?*“¹⁹⁹ Právě sobotáles a jeho vybírání často dělalo učiteli nepřátele v obci a vedlo k pomluvám. Učitelský pomocník nedostával plat, ale např. v roce 1844 měl dostat od svého učitele 48 zlatých ze sobotálesu, který závisel na počtu dětí. Pomocník byl v závislém postavení, musel se ve všem podřídít učiteli a vikariátu, přitom ale vykonával stejnou školní práci jako učitel (případně byl i „služkou“ pro učitelovu manželku).

¹⁹⁶ ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska: České střední školy v letech 1867 – 1918*. 1.vyd. Praha, 2007, s.159-160. ISBN 978-80-7277-163-9.

¹⁹⁷ Viz. seznam pramenů a literatury na konci práce.

¹⁹⁸ Věnceslav Metelka (1807 - 1867), učitel, houslař, písmák.

¹⁹⁹ METELKA, Věnceslav. *Ze života zapadlého vlastence*. 1.vyd. Praha, 1977, s. 217.

Metelka dlouho neúspěšně žádal, aby se směl oženit, to bylo pomocníkům zakázáno.²⁰⁰ Přestože si vzal učitelovu dceru, musel se po svatbě i s rodinou ze školy odstěhovat do rozpadlé chalupy a kromě učitelování se pak věnoval malému hospodářství, které získali díky dědictví manželky. S přibývajícímí léty rostl u něj pocit roztrpčenosti a marnosti. Zoufá si: „Zač sloužím? Proč sloužím? Nejsem blázen?“²⁰¹ A pokračuje: „Jen já, 34 léta starý chlap, mám Bohu čas ve škole krást zadarmo? Učit – učím, a nic neplatí. Mám mít chuť k učení? To bych nevěděl. Zač? Za to, že nic za to nedostanu. A kdyby sto a tisíc škol bylo, dostanou jiní, a já mám navěky preceptořit? Ach, živote! Nešlechtný živote můj! Děti mé na mě musí před soudnou stolicí žalovat, že jsem marně běh života mého při dětech strávil.“²⁰² Po sedmnácti letech marných žádostí o učitelské místo proto ze školy odešel a na rozloučenou si vepsal do kalendáře: „Přání jest, aby učitelé byli lépe placeni a aby placení učitelé byli lepší. Přání jest, aby zasloužilí učitelové byli vyznamenáni a aby vyznamenání učitelové toho též zasluhovali. Přání jest, aby se učitelové nezapomněli vzdělávati a aby se nezapomnělo na vzdělaného udělati jej učitelem.“²⁰³

Po odchodu ze školy se věnoval houslařskému řemeslu a jeho práce je dnes velmi ceněna. Zápisky písmáka Metelky pokračují až do jeho smrti, komentuje v nich politické, místní a rodinné události (těžce ho zasáhla smrt jeho dvou nadaných dětí, které mu pomáhaly v houslařském řemesle a zemřely na tuberkulózu).²⁰⁴ Jeho zápisky, někdy dost zahořklé, podávají poněkud jiný obraz života venkovského učitele, než později vytvořil Karel Václav Rais v románu *Zapadlí vlastenci*, v němž na motivy Metelkových zápisků rozvíjí idealistický obraz vlasteneckého působení a přátelství učitele, pomocníka a faráře.²⁰⁵

Poměrně reálný je obraz učitele a školy v povídce Boženy Němcové *Pan učitel*,²⁰⁶ v níž popisuje školu v České Skalici, ale postavu učitele vytvořila podle několika učitelů, kteří tam v době jejího dětství působili. Zajímavý popis malé venkovské školy, učitelů a vyučovacích

²⁰⁰ V červnu roku 1836 Věnceslav Metelka píše: „Včera se to s mou historií tak daleko ujednalo, že až po školní vizitaci se myslím budu ženit. Vikáře hodláme nějak uhladit, aby neškrábal, a lidem se nějaký brejle na oči musí nasadit. Můj pán lituje toho krásného času, který jsem již při škole strávil. Ovšem škoda by bylo skoro šest let pochovat zásluh. Bez platu kdo slouží, tím větší prej zásluha. Je-li to pravda?“ Dále: „Po vizitaci se ženit, a ženu mám dát od sebe do Sklenařic k tátovi? Proč? Že prej se to u kantora nešikuje? Proč? Šest let se to šikovalo, že jsem s ní byl, po oddávkách abych s ní byl, to se nešikuje.“ V listopadu 1836 se pak narodila první dcera Pavlína. (METELKA, Věnceslav. *Ze života zapadlého vlastence*. 1.vyd. Praha, 1977, s. 220.)

²⁰¹ Tamtéž, s. 288.

²⁰² Tamtéž, s. 288 – 289.

²⁰³ Tamtéž, s. 337 – 338.

²⁰⁴ Srov. METELKA, Věnceslav. *Ze života zapadlého vlastence*. 1.vyd. Praha, 1977.

²⁰⁵ Srov. RAIS, Karel Václav. *Zapadlí vlastenci*. Praha, 1936.

²⁰⁶ Srov. NĚMCOVÁ, Božena. *Pan učitel*. Praha, 1958.

metod (včetně rákosky) najdeme i v pamětech Františka Dědiny *Robota a první dnové svobody*.²⁰⁷

Postavení a životní podmínky středoškolského učitele byly o něco lepší. Společnost ale po něm požadovala, aby ve svém postavení bydlel v přiměřeném bytě, aby se adekvátně oblékal a aby se zapojoval do společenského života. To vše bylo poměrně nákladné, takže mnohý začínající pedagog v postavení suplenta se musel rozhodnout, zda se raději zadluží, aby mohl dostat očekávání společnosti. Náklady suplentů zvyšovalo i to, že na začátku své kariéry často přecházeli z jednoho města do druhého, přičemž se všude museli zabydlet, představit se ve společnosti a zapojit se do jejího života.²⁰⁸

Složitou otázkou se také mohlo stát založení rodiny. Ačkoliv středoškolský profesor býval vzhledem ke svému společenskému postavení lákavou partií, musel často s ohledem na finanční poměry čekat se ženěním až na chvíli, kdy obdržel definitivní místo, což bývalo obvykle nejdříve po třicítce, často ale i výrazně později. Nastávající manželka proto bývala o deset i více let mladší.²⁰⁹

I po sňatku a založení rodiny bylo nutné naplňovat společenská očekávání. Domácnost musela za všech okolností působit spořádaně a být vzorem pro jiné. Pro profesory, stejně jako pro ostatní úředníky, platilo, že se nesluší, aby žena sama vykonávala všechny domácí práce. Pokud si rodina nemohla dovolit platit služebnou, pak domácí práce paní domu vykonávala víceméně potajmu. Od profesorsky manželky se očekávalo i vhodné chování na veřejnosti, především zapojení se do spolkové, nejlépe charitativně a vlastenecky zaměřené činnosti. Příkazem doby byly také spořádané rodinné poměry, takže případné rodinné nesváry bylo potřeba před veřejností důkladně utajit.²¹⁰

Rodiny inteligence, mezi něž patřily i rodiny učitelů, byly zřejmě také jedny z prvních, které regulovaly porodnost. Během 19. století lze sledovat v rodinách středoškolských profesorů tendence ke snižování počtu dětí. Bylo totiž zvykem synům poskytnout přinejmenším středoškolské vzdělání, dcery zase potřebovaly věno, což oboje byla nákladná záležitost.²¹¹

²⁰⁷ Srov. DĚDINA, František. *Robota a první dnové svobody*. Mladá Boleslav, 1933.

²⁰⁸ ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska: České střední školy v letech 1867 – 1918*. 1.vyd. Praha, 2007, s.162 - 163. ISBN 978-80-7277-163-9.

²⁰⁹ Tamtéž, s.163.

²¹⁰ Tamtéž, s.163.

²¹¹ Tamtéž, s.163.

O studiu na střední škole i o životě a působení středoškolského profesora si můžeme udělat představu jak z některých pamětí (např. Alois Jirásek – *Z mých pamětí*,²¹² Marie Gebauerová – *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera*²¹³), tak i z dobových románů a novel nebo řady různých biografii (např. v knize Ireny Štěpánové – *Teréza Nováková*²¹⁴ se dozvídáme o působení Josefa Nováka, manžela spisovatelky Terezy Novákové, na gymnáziu v Litomyšli).

3.3. Postavení učitelů ve společnosti

Politické zřízení školské ze dne 11. srpna 1805 stanovilo i požadavky na učitele. Učitel měl mít zdravé tělo, dobrý zdravý rozum, zdravé smysly a dobrou výřečnost. Měl to být bohabojný muž, příklad pro žáky. Měl se vyvarovat všeho, co by ho uvrhlo v posměch a opovržení. Učitelé byli důrazně varováni, aby se přestali toulat, vést zpustlý život a aby zanechali pití alkoholu. Bylo jim výslovně zakázáno hrát na svatbách a v hospodách.²¹⁵ Svým žákům měli být milujícími dobrými otci, při odměnách a trestech měli osvědčovat svrchovanou nestrannost. Styk učitelů s rodiči měl být upřímný a přátelský. Současně předpis zdůrazňoval, že vážnost učitelů poroste, bude-li v jejich domech panovat pořádek, čistota, mír, manželská snášenlivost, dobrá výchova vlastních dětí a zdárné hospodářství.²¹⁶

Vůči učiteli byla okolní společnost velmi přísná, především v požadavcích na jeho osobnost, na jeho chování a mravní vlastnosti a při posuzování jeho činnosti. Od nikoho se nežádala tak neúprosně vynikající vzdělanost, dobrý charakter, přesnost, důslednost, spravedlnost, pravdomluvnost, trpělivost a obětavost, jako od učitele. A to nejen ve škole, ale i v mimoškolním životě. Oči celého okolí se na něj obracely a byly vždy pohotové na něco upozornit, něco mu vytýkat či ho kárat, když učitel opomenul splnit některou z povinností, které mu společnost i bez jeho vědomí uložila.²¹⁷

Od roku 1894 se ve služebních formulářích o učitelích začalo uvádět i jejich politické chování. Od tohoto roku bylo také obcím odňato právo volně rozhodovat o udělení tzv.

²¹² JIRÁSEK, Alois. *Z mých pamětí. II. V Litomyšli*. 5. vyd. Praha, 1925.

²¹³ GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera*. Kladno, 1926.

²¹⁴ ŠTĚPÁNOVÁ, Irena. *Teréza Nováková*. 1. vyd. Praha, 2008. ISBN 978-80-204-1982-8.

²¹⁵ Nařízení zákona se ale příliš nedodržovalo. V. Metelka v roce 1836 píše: „*Pomocníci školní v hospodách nesmějí hrát ani do hospod chodit, to je zákonem určené. Okažte mně ale na semilském vikariátě pomocníka, jenž by v hospodě nehrál? Hrají všichni, a jest to proti zákonu. Vikář neví o žádném, a ví o každém. Divadla jsou zapovězené bez guberniálního povolení, a v Pasekách se hrají hry i v zapovězený čas.*“ (METELKA, Věnceslav. *Ze života zapadlého vlastence*. 1. vyd. Praha, 1977, s. 218)

²¹⁶ MORKES, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 – 1946)*. 1. vyd. Plzeň, 1999, s. 11. ISBN 80-7020-051-0.

²¹⁷ KLIKA, Josef – SOKOL, Josef. *Stručný slovník pedagogický (I. – VI. díl)*. 1. vyd. Praha, 1891 – 1909, s. 1914. Heslo Učitel a jeho individualita.

dobrovolných přídavek učitelům. Obce udělovaly učitelům, s odvoláním na svoji povinnost dozoru nad školami, přídavky ve formě výpomoci a odměn. Výrazně se dbalo na to, „aby učitel od obce podporovaný nešval proti městskému zastupitelstvu.“²¹⁸

Co se týče středoškolských učitelů, jejich společenská prestiž byla poměrně vysoká, především v menších městech patřili profesori do vybrané společnosti. Tato příslušnost je ovšem zavazovala k určitému typu chování na veřejnosti i doma. Profesor byl víceméně povinen navazovat ve svém působišti vhodné společenské kontakty, zapojit se do místní společnosti a účastnit se kulturních akcí, tedy navštěvovat plesy, divadelní představení nebo i slušné restaurace. Od profesora se také očekávalo, že se zapojí do veřejně prospěšné činnosti a že se bude podílet na spolkovém životě města, pomáhat s organizací různých městských oslav a bude šířit osvětu pořádáním naučných přednášek.²¹⁹

Od profesorů se dále očekávalo, že budou vyvíjet i vlastní vědeckou činnost. Každá střední škola ve své výroční zprávě uveřejňovala odborný článek z pera některého svého pedagoga, bývalo také zvykem, že profesori podobné články uveřejňovali minimálně v místních periodikách. Mnozí z profesorů byli i autory učebnic, čítanek i cvičebnic, někteří sepsali i vědecké publikace a stali se uznávanými kapacitami ve svém oboru. Zde bych jmenovala např. historika Tomáše V. Bílka, historika a spisovatele Zikmunda Wintera, zakladatele českého bádání o hradech a zámcích Augusta Sedláčka nebo autora historických románů Aloise Jiráska.²²⁰

3. 4. Spolková činnost učitelů

Tak jak rostl význam učitelstva jako společenské vrstvy, objevila se postupně potřeba organizovat se zprvu spíše v neformálních skupinách a později v profesních, už vysoce organizovaných spolcích.

V letech 1847 – 1852 se konaly porady pražského učitelstva v Budči, které organizoval Karel Slavoj Amerling. Stanovy Porad učitelských v Budči o 23 paragrafech byly sepsány už v době před konstitucí, čímž předběhly vývoj doby. Podle zachovaných stanov bylo účelem Porad učitelských v Budči jednotně šířit vychovatelské vědomosti, jimiž by se zvelebovalo školství, a zároveň hájit učitelské zájmy. Splnění těchto cílů chtěly porady dosáhnout pomocí řady prostředků, jako bylo rokování o vychovatelských záležitostech, školských záležitostech,

²¹⁸ MORKEŠ, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 – 1946)*. 1.vyd. Plzeň, 1999, s. 36 - 37. ISBN 80-7020-051-0.

²¹⁹ ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina. *Študenti a kantorů za starého Rakouska: České střední školy v letech 1867 – 1918*. 1.vyd. Praha, 2007, s.161 - 162. ISBN 978-80-7277-163-9.

²²⁰ Tamtéž, s. 162.

o pedagogických a didaktických záležitostech a vhodnými přednáškami. Dalším prostředkem ke zlepšování školství bylo zřizování knihoven a čtení vzdělávacích spisů, podpora pedagogických spisovatelů, povzbuzování ke psaní a k vydávání pedagogických a školských prací.²²¹ V dubnu 1847 se projednávaly oblasti, kterým by se porady měly věnovat: „*I. zakládání učitelské knihovny, byť i jen jediné pro celý vikariát, 2. společné vzájemné vzdělávání, aby každý o jistém předmětu, v němž zvláště vyniká, hleděl se sdílet s ostatními členy, 3. sbírání přírodnin z okolí školní obce a jejich pořádání pro školy, 4. zodpovídání dotazů, debatování o pedagogických otázkách, 5. vypracování topografie svého školního místa, osady, města, 6. zakládání pokračujícího vzdělání pro mládež odrostlou škole, a to jak v průmyslovém nebo rolnickém prostředí; pořádají se besedy čtenářské, hudební, mravně občanské, aby se při tom pamatovalo i na ženské vzdělání ve prospěch výchovy rodinné, zakládání opatroven apod.*“²²² K podpoře těchto úkolů bylo přijato usnesení o vytvoření pěti sekcí, jejichž členové by se specializovali na tyto obory: I. sekce přírodních věd, II. sekce pedagogicko-historická, III. sekce pro krásná umění, IV. sekce pro průmysl a technologii, V. sekce pro starožitnosti. V roce 1848 začaly budečské porady vydávat český vychovatelský časopis *Posel z Budče*.²²³

Výnosem ministerstva kultu a vyučování ze dne 2. září 1848 byly zavedeny vikariátní učitelské porady, odlišné od povolených, avšak z iniciativy učitelů realizovaných budečských porad. Od listopadu 1848 se tyto ministerstvem nařízené učitelské porady začaly realizovat a zabývaly se především metodickými otázkami. Porady se řídily úředně povolenými stanovami a protokoly o nich se předkládaly nadřízeným úřadům. Dne 7. září 1848 se konal první český učitelský sjezd v pražské hlavní škole. Zúčastnilo se ho na 500 učitelů.²²⁴

Po delší přestávce se v roce 1870 konal v Praze na Žofíně první oficiální sjezd československých učitelů, na němž bylo přítomno 1200 účastníků ze 195 obcí. Účastníci sjezdu poprvé zformulovali své požadavky na otázky dozoru na školami, právního postavení učitelů, docházky dětí do škol, nákladu na školy a na vzdělávání učitelů.²²⁵ Program jednání byl následující: „*I. O správě škol a dohledu k nim, II. O nákladu na školy národní, III. O počtu učebních hodin a prázdninách školních, IV. O právním a sociálním postavení učitelstva,*

²²¹ STRNAD, Emanuel. *Didaktika školy národní v 19. století. Díl 1.1.* vyd. Praha, 1975, s. 188 – 190.

²²² Tamtéž, s. 190.

²²³ Tamtéž, s. 190.

²²⁴ MORKES, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 – 1946)*. 1. vyd. Plzeň, 1999, s. 18 - 21. ISBN 80-7020-051-0.

²²⁵ Tamtéž, s. 28.

V. O vzdělání učitelstva, VI. Jak lze odpomoci nedbalé návštěvě školní? VII. Má-li se zrušiti monopol knih čili nic?²²⁶

Po deseti letech se v roce 1880 ustavil Ústřední spolek jednot učitelských v království Českém. V roce 1884 dává podnět k tomu, aby učitelské jednoty a spolky každoročně vzpomenuly den úmrtí J. A. Komenského²²⁷ a pořádaly k němu schůze a slavnostní shromáždění přístupné i veřejnosti. V Praze se už v roce 1880 konal za účasti 1200 učitelů jejich další sjezd.²²⁸ Program jednání byl následující: „ I. O zřizování a vydržování škol, O vyučování tělocviku, II. O složení školních rad a dozoru nad školami, III. O povinné školní docházce mládeže, IV. O pokračovacích školách, V. O vyučování německého jazyku na obecných školách, VI. O důležitosti a potřebě útulen pro opuštěnou a zpustlou mládež, VII. O nedostatcích nynějšího zřízení ústavů ku vzdělání učitelů, VIII. Jsou-li oprávněné výtky, které činí se z mnoha stran vyučování věcnému na školách obecných zejména vyučování přírodopisu, přírodopytu a zeměpisu?, IX. Pokud mohou obecné a měšťanské školy poskytovat vzdělání potřebného v průmyslu, hospodářství, X. O vyučování ženským ručním pracím.“²²⁹ Po tomto sjezdu, který výrazně ovlivnil další spolkové aktivity učitelů, se konaly sjezdy další. V roce 1881 krajský v Náchodě, 1882 krajský v Plzni, 1883 valný v Brně, 1884 krajský v Táboře, 1885 valný na Velehradě, 1886 valný v Praze, 1888 krajský v Turnově, 1891 v Praze, 1892 v Přerově, 1894 krajský v Příbrami, 1895 sjezd v Praze u příležitosti Národopisné výstavy československé.²³⁰

V roce 1886 se konal první oficiální sjezd středoškolských učitelů. Učitelé se např. shodli na tom, že na středních školách by nemělo jít o množství probrané látky, nýbrž o pevný základ učiva. Současně došli k závěru, že výběr tohoto pevného základu i problémy rozsahu výuky v jednotlivých předmětech vždy budou pro přílišnou různost názorů jednotlivých odborníků předmětem názorových střetů a nelze čekat jednoznačné řešení.²³¹

Učitelské spolky, pokud existovaly před rokem 1867, byly vzájemně podpůrnými, pojišťovacími organizacemi a fondy. Činnost spolků směřovala k nabytí prostředků pro tuto

²²⁶ STRNAD, Emanuel. *Didaktika školy národní v 19. století. Díl 2 (Období liberalismu)*. 1.vyd. Praha, 1978, s. 60.

²²⁷ Jan Amos Komenský (28.3.1592 – 15.11.1670), byl poslední biskup Jednoty bratrské, český teolog, filosof, pedagog a spisovatel.

²²⁸ MORKES, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 – 1946)*. 1.vyd. Plzeň, 1999, s. 30 - 31. ISBN 80-7020-051-0.

²²⁹ STRNAD, Emanuel. *Didaktika školy národní v 19. století. Díl 2 (Období liberalismu)*. 1.vyd. Praha, 1978, s. 83 – 84.

²³⁰ MORKES, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 – 1946)*. 1.vyd. Plzeň, 1999, s. 31. ISBN 80-7020-051-0.

²³¹ Tamtéž, s. 34.

funkci. Spolčovací zákon²³² z roku 1867 otevřel dveře zakládání spolků nového typu, respektive výraznějšímu specifikování činnosti. Učitelé se velmi rychle vyčlenily v samostatný obor spolkového života. K jejich nejčetnějšímu vzniku došlo v letech 1868 (vzniklo 15 učitelských spolků), 1869 (vzniklo 40 učitelských spolků), 1870 (vzniklo 49 učitelských spolků). Potom jejich přírůstek opět poklesl a s výjimkou roku 1880 již nepřesáhl deset spolků za rok.²³³ V každém politickém okrese pak byl nejméně jeden učitelský spolek a pro tvoření nových nebylo prakticky místo. Navenek se učitelské spolky jevily jako vůči státu plně loajální a politicky indiferentní. Dešifrování politické role statutárně nepolitických učitelských spolků spočívá v odhalení vývoje jejich integrace. První fází této integrace (hned po spolčovacím zákoně z roku 1867) bylo spojení různých činností paralelně v jednom spolku. Z tohoto hlediska vytvářejí učitelské spolky jeden z nejstarších typů integrace spolkového života. Druhou fází integrace již s bezprostředním politickým dosahem, která se projevila po pěti až deseti letech (vrcholila okolo roku 1880), bylo vytváření ústředních spolků se zemskou nebo alespoň oblastní působností. Spolky tohoto typu přímo inspirovaly další, kvalitativně nové formy činnosti v oblasti školství. Zvláštností u učitelských spolků je to, že ústřední instituce vznikla až po určité době trvání regionálních samostatných spolků. Tento typ integrace je netradiční, většinou ústředí bylo jedním z prvních spolků, nebo později přímo iniciátorem zakládání místních poboček. Velké integrované ústřední učitelské spolky a potom na přelomu 80. a 90. let i velké pražské spolky stále silněji znovu začínaly prosazovat vzájemně podpůrnou činnost. Byly zakládány zvláštní fondy pro tyto potřeby. Smysl spolkové činnosti byl stejnou měrou spatřován i v oblasti společenské (dobrozdání a reference pro členy spolku, ovlivňování obsazování míst i ediční politiky). To svědčí o vzestupu vlivu velkých a integrovaných spolků i o tom, že se stávaly grémií, uzavřenými mocenskými organizacemi.²³⁴

Školské spolky patřily do skupiny velkých nacionálních, tzv. ochranných spolků-svazů, které, ač statutárně nepolitické, znamenaly značnou politickou sílu. Zabývaly se podporou školství jakožto národně politickou investicí. Vznikaly poměrně pozdě a na vysokém stupni integrace. Jejich hlavními představiteli byly Deutscher Schulverein a Ústřední matice školská. Deutscher Schulverein byl založen v roce 1880 ve Vídni. Kladl si za úkol ochranu a rozvoj německého nižšího školství finanční podporou zejména v národnostně smíšených oblastech.

²³² 15. listopadu 1867 byly vydány zákony č. 134 a č. 135/1867 o spolkovém právu a spolčovacím právu. Za povolený spolek byl pokládán ten, jenž nebyl ve čtyřtýdenní zákonné lhůtě od ohlášení úředně zakázán. Spolčovací právo umožňovalo pořádat veřejná shromáždění občanů v uzavřených místnostech i pod širým nebem a veřejné průvody a vymezovalo podmínky jejich konání. Oba zákony sice obsahovaly řadu omezení, avšak podstatně přispěly k uvolnění a rozšíření spolkového života.

²³³ OTCOVSKÝ, Jan. *Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900*. 1. vyd. Praha, 1977, s. 8.

²³⁴ Tamtéž, s. 8-9.

Zakládal a vydržoval jednak vlastní školy, usiloval o jejich zestátnění, poskytoval podpory dalším školám. Hlavním polem působnosti se mu tedy staly i české země. Ústřední matice školská byla z hlediska svého určení českým ekvivalentem Deutscher Schulverein. Byla založena v roce 1880. Ústřední matice školská v prvních dvou letech existence zakládala a vydržovala jen obecné a mateřské školy, roku 1882 pak rozšířila svou činnost i na střední a odborné školství.²³⁵ Vznik těchto ústředních národnostně zaměřených spolků byl odezvou sílících národnostních třenic v jazykově smíšených oblastech a často reagoval na neřešené problémy školství, související především s kapacitou národních škol.

Školní dobročinné spolky byly specializovaným a nejrozšířenějším typem ve skupině dobročinných spolků. Představovaly je školní krejcarové spolky pro podporu chudých žáků. Byly zcela jiného typu než vzájemně podpůrné spolky a fondy pro učitelstvo. Název školní (na rozdíl od školský) zde vyjadřuje vázanost na jednu školu. Nebyly integrované, školní krejcarové spolky netvořily zcela stejnorodou skupinu. V zásadě se dělily na dva typy: 1. s účelem výhradně podpůrným, 2. s širším obsahem činnosti. První typ si kladl za cíl podporovat chudou školní mládež rozdělováním učebních potřeb, případně i šatstva k umožnění návštěvy školy v zimě. Jeho jmění tvořily členské příspěvky, dary, odkazy, výtěžky ze sbírek a zábav. Druhý typ měl širší program, spolky si vedle podpůrné činnosti i kladly za cíl vysvětlovat užitek vzdělání mezi obyvatelstvem, probouzet veřejný zájem o školu a školu podporovat. Prostředky k tomu tvořily přednášky, šíření spisů o školství, obstarávání učebnic a učebních potřeb pro děti, knih pro školní a učitelské knihovny, pořádání programů, zábav a sbírek.²³⁶

Lze tedy shrnout, že učitelské a školské spolky měly řadu různých cílů, vedle podpůrné činnosti pro učitele i žáky se snažily o celkové zlepšení školství, o osvětovou činnost a zabývaly se profesními otázkami a problémy.

²³⁵OTCOVSKÝ, Jan. *Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900*. 1.vyd. Praha, 1977, s. 13 – 20.

²³⁶Tamtéž, s. 21– 23.

4. Obraz učitele v pedagogických časopisech

4.1. Důležitost učitelského povolání

Vzdělávání a výchova mládeže byly nejdůležitějším úkolem učitele, i když ne jediným. Jak velkou roli hraje osobnost učitele, jaké musí mít předpoklady, schopnosti a morální vlastnosti? Jaké byly jeho úkoly při výchově mládeže? Proč si lidé mají vážit svého učitele?

V roce 1824 byl v časopise *Věrný raditel* otištěn zásadní článek nazvaný *O hodnosti a důležitosti úřadu učitelského*, jehož autorem je Josef Liboslav Ziegler.

Úřad školního učitele je jeden z nejdůležitějších a nejčestnějších, protože vychovávání a vyučování mládeže je jedna z nejdůležitějších věcí.

Vládce země může vydávat sebelepší a prospěšnější nařízení k napravení mravů a k rozšíření vzdělanosti mezi poddanými, učenci mohou psát sebevíc knih, které vyvracejí pověry a vykořeňují nepravosti, duchovní mohou pečovat sebedpilněji a snažněji o poučení, vzdělání a opravu svých obcí a kázat jim sebesrozumitelněji, všechno je to nadarmo, pokud se nepostaráme o poučení a vychování dětí ve školách a nepovedeme je hned od mládí k užitečným znalostem a dobrým zásadám. Jak nyní, tak i v dospělosti a ve stáří budou podle toho myslet, mluvit a jednat. Nebudou-li mít děti a lid vzdělání, nemohou se řídit zákony panovníka a ctít a plnit nařízení zemské vlády, nemohou ani číst knihy vzdělavců, protože jim neporozumí. Marně by se pak duchovenstvo snažilo bojovat proti pověrčivosti a nemravnosti.

Je potřeba lidi skutečně vzdělávat a učinit je mravně dobrými, rozumnými a způsobilými, jak to jejich budoucí povolání požaduje. Nepomohou zákony, nařízení, knihy a kázání, pokud před sebou nemáme lidi, kteří k tomu byli ve školách náležitě připravováni. Mají-li lidé všech tříd a stavů, od panovníka až k nejnižšímu poddanému, být rozumní a dobří, musí se začít s vychováváním a vyučováním mládeže.

Z tohoto pohledu je nejprostší venkovský učitel, když plní věrně své povinnosti, jednou z nejdůležitějších osob v lidské společnosti. Neboť on mládež vychovává, cvičí a vzdělává. On pomáhá rozumu jemu svěřených dětí v důležitém věku, kdy se začíná rozvíjet, vede děti k pravdě a ke všemu dobrému a užitečnému a tím je chrání od budoucích bludů a poklesků, obohacuje je dobrými znalostmi, nasměruje počínající cestu dětských srdcí k dobrému, budí city pro pravdu, pro všechno dobré a krásné, uvádí je v pořádek, srovnává jejich rozum s vůlí a učí je, aby jednaly podle správných pravidel. Takhle vzdělává jejich srdce, dokud je měkké a schopné vycvičení, a zároveň i jejich mravy. Rodiče získají přičiněním učitele poslušné, pilné a vděčné děti, podporu a potěšení ve svém stáří, hospodáři pracovitou a věrnou čeleď, kazatelé pozorné ušlechtilé posluchače, zemská vláda povolné a tiché poddané, vlast rozumné

a pracovitě obyvatele a veškeré lidské pokolení světlo osvícenosti. Ctihodný a důležitý je úřad učitele, pokud se náležitě zastává. Bohužel, někteří lidé, kteří jsou sami špatně vychováni anebo v dospělém věku na své vychování v mládí zapomněli, neuznávají hodnotu školních učitelů a přirovnávají je k nádeníkům, kteří za smlouvenou a dost skromnou mzdu přejímají starost rodičů o děti na část dne.²³⁷

V časopisu *Česká Bibliotéka* se v roce 1833 a 1836 objevily články týkající se učitelů. Jejich autor zůstal neznámý, i když se předpokládá, že jím byl Jan Javornický.

V roce 1833 autor vysvětluje, že není správné, když někteří vychovatelé chtějí z člověka udělat něco víc, než odpovídá jeho stavu. Ale také nabádá, aby učitelé nedělali rozdíly mezi bohatými a chudými.

Tito novodobí učitelé vychovávají obecný a selský lid, aby z nich byli osvícení křesťané, výteční občané a mudrci, vyzbrojení proti všelijakému utrpení. Tito učitelé dětem přednášejí věci, které přesahují i rozum starce a říkají tomu pokroky v osvěcování lidu. Učitelé by si neměli z takovýchto škol brát příklad, a pokud chtějí zvelebovat školní učení, tak ne tímto směrem. Učitelům není dáno školy napravovat, udělali by tím velkou škodu a převrátili by přírodu i rozum. Učitelé, kteří při výkladu katechismu chtěli ukázat svůj rozum, udělali velkou chybu. Mají se držet školních knih a ani slovem by se od nich neměli odchylovat.

Vzdělávání duše dítěte do čtrnácti let je podobné tělesnému cvičení v zápolení, běhání a zdvihání. U mládeže pracuje paměť a obraznost. Paměti se má podávat pokrm bez přecpání a obraznost se má zahřívát, ale nezapalovat. Všechno vychování směřuje k tomu, aby duševní vlastnosti byly vedeny k tomu nejlepšímu. Proto jsou ve školních knihách příběhy biblické a z lidského života. Učitel nemá hřešit na otevřenou paměť žáků, aby ji přeplňoval věcmi, jimž žák nerozumí.

Náboženstvím má učitel ohradit duši dítěte. Měl by učit děti, aby činili dobré konání dobrodiní, měl by si vážit každé ctnosti dítěte, posilovat útrpnost, dobrotivost a vděčnost, opatrovat mladičké přátelství a nebrat dětem veselost. Veselý chlapec se stane spokojeným a šťastným člověkem. Učitelé mají vyučovat svědomitě, chudého stejně jako bohatého, nemají dávat přednost dětem bohatců. To se projevuje při veřejných zkoušeních, kdy děti bohatých mají uvítání a poděkování, odpovídají na nejlepší otázky a dostávají odměnu. I chudé děti jsou dobré a dělají tím radost rodičům.²³⁸

²³⁷ Srov. ZIEGLER, Josef Liboslav. O hodnotě a důležitosti auřadu učitelského. *Věrný raditel*, 1824, roč. 1, č. 1, s. 1 – 4.

²³⁸ Srov. ANONYM. Zlatá kapitola pro rodiče a učitele. *Česká Bibliotéka*, 1833, roč. 2, s. 47 – 54.

V roce 1836 autor v článku vysvětluje, jaké vlastnosti má mít dobrý učitel a že učitelé mají vyučovat tak, aby z jejich žáků byli zbožní, pracovití a spokojení lidé.

Učitel se má radovat, když ho jeho odrostlí žáci zdraví s úctou. V dnešní době se dostávají učitelům do rukou výborné knihy, které jsou dobré jak k jejich vlastnímu vzdělání, tak i k tomu, aby mohli některé věci z nich sdělit mládeži. Učitelé mají k dispozici vikářské knihovny, v nichž se mohou mnohé dozvědět. Nestací jen umět číst, psát a počítat a poslouchat katechismus. Někteří žáci po dvou letech ve škole neumí ani číst, ani psát, ani počítat. A učitelé přece nechtějí, aby o nich lidé říkali, že považují své povolání za řemeslo anebo za nádenickou práci. Jsou také někteří učitelé, které ještě stále dělají ze školy očístec. Žáci pak zanevrou na ně i na učení.

Učitelé musí považovat své povolání za vznešený stav, který si dobrovolně zvolili a kam je postavil bůh. Musí svůj stav vroucně milovat. Učitel musí být dobrý v poznávání lidí a jejich povah, musí být tichý a trpělivý. Nemá-li někdo dobrý rozum, mravné chování, dobrý hlas a dar výřečnosti, neměl by být učitelem. Učitel by měl mít dar vytvořit přátelství mezi sebou a dětmi. Marná je práce učitelů, pokud dětem připadá vyučování jako trápení. Nic je netěší, ať jim učitel povídá a ukazuje cokoli. Dítěti je pak všude lépe než ve škole v přítomnosti učitele. Vychovávání se nemůže dařit bez srdečné náklonnosti dětí. Učitelé jsou spoluvychovatelé dětí, nejen mistři ve vyučování psaní, čtení, počítání, ale vzdělavatelé mravných a nábožných citů. Mají nasměrovat děti k dobrým věcem a obohatit jim rozum věcmi, které povedou k jejich štěstí a spokojenosti. Učitelé je pod dohledem duchovenstva mají vést k poznání rozumu a rozeznání dobrého od zlého, k náležitému užívání rozumu a vynakládání vůle jen ke spasitelným věcem. Učitelé mají společně s duchovními vychovávat panovníkovi věrný, poslušný, pracovitý, zbožný a se sebou samým a se světem spokojený lid.²³⁹

V časopise *Posel z Budče* byl otištěn v roce 1870 článek na podobné téma od neznámého autora nazvaný *Stav učitelský a jeho význam v moderní společnosti lidské*.

Dobrý a dostatečně vzdělaný učitel má v rukou moc, kterou může mnoho dobrého vykonat. Jeho vliv v lidské společnosti, v obci a v národu je nesmírný. Jeho úřadování je důležitější než kterékoliv jiné úřadování. Na vychování mládeže závisí osud státu. Kvůli tomu jsou učitelé státu potřebnější než kněží.

Bohužel je dosud málo těch, kteří by dokázali spravedlivě ocenit služby, které učitelstvo prokazuje lidské společnosti. Učitel učí a vychovává, pečuje přitom nejen o tělo, ale i duši a

²³⁹ Srov. ANONYM. Zlatá kapitola pro rodiče a učitele. *Česká Bibliotéka*, 1836, roč. 3, s. 43 – 53.

srdce jemu svěřené mládeže. Působení učitele na žáky zasahuje celou obec, celý národ i budoucí pokolení. Jestliže svěřujeme duchovnímu otci správu svého svědomí, aby je vedl a utěšoval, jestliže jsme vložili své jmění a počestnost svého jména do rukou proslulého právníka, aby obojí hájil, tak podobně jsme odevzdali své děti učiteli, na němž potom závisí vývoj jejich ducha a srdce, úspěch v budoucím povolání a jejich pozemská a snad i věčná blaženost. Komu jsme tedy svěřili svůj drahocenný poklad, zda to byl kněz či právník – ne, byl to učitel. A kdo z nich vzal na sebe větší odpovědnost? Je to zajisté učitel. Jakkoli vznešené je povolání zákonodárce, coby strážce svobody, bezpečnosti a veřejného blahobytu, povolání učitele je ještě vznešenější, neboť na něm, na jeho učení a příkladu záleží, aby se získala zákonům úcta a vážnost, aby byly vštěpovány dobré mravy těm, na které od útlého věku působí.

Učitelé, plnící věrně povinnosti svého povolání, jsou nad otce, neboť otcové zplodili děti, tělesně je živí, zatímco učitelé vzdělávají děti, aby až se stanou součástí rodiny, obce, národa a církve měli úctu k bohu, úctu k lidem, chuť k práci a potřebné dovednosti. Není ctihodnějšího a šlechetnějšího povolání než je učitelské povolání.²⁴⁰

V roce 1884 byl otištěn v *Učitelských novinách* článek *Úkol národního učitele*, jehož autorem je Josef Drahoňovský.

Jedním z mnoha činitelů, které řídí loď, na níž lidstvo spěje vpřed, je národní učitel. Účelem výchovy člověka je, aby dosáhl mravní svobody. První výchovné působení je v rodině, kde klíčí a vzchází ono semínko, vložené v dětské srdce. Dosáhne-li dítě určitého věku, přichází do školy, kde se působením učitele rozvíjejí jeho duševní síly, vzdělávají se jeho vlohy a zušlechťuje jeho duch.

Ale nemůže být úkolem obecné školy učinit z žáka již dokonalého člověka, neboť charakter a mravní povaha se vyvíjejí teprve během života. Učitel ale může položit základ, na kterém se povaha dál vyvíjí. Dítě vyjde ze školy a vchází do praktického života. Někteří vstupují do vyšších škol, ale jejich počet je poměrně nepatrný. Vyšší vzdělání není všem přístupné, pouze jednotlivcům se dostane toho štěstí. Mnohem větší část společnosti musí skončit se vzděláním na obecné škole. Z toho je jasná důležitost obecných škol. Kdo si nepřeje pokrok a rozkvět obecných škol, nepřeje si pokrok národa, pokrok lidstva. Kde se chtěl stát povznést na vyšší stupeň vzdělanosti, tam musel pečovat o vzdělání lidu, zakládat a

²⁴⁰ Srov. ANONYM. Stav učitelství a jeho význam v moderní společnosti lidské. *Posel z Budče*, 1870, roč. 1, č. 26, s. 221 – 222.

zlepšovat obecné školy. Podle rozkvětu obecných škol lze usuzovat na vzdělanost celého národa.²⁴¹

Jak vidíme, tak články v pedagogických časopisech celého 19. století se shodují v tom, že učitelské povolání je jedno z nejdůležitějších, protože jeho úkolem je vychovat budoucí generaci tak, aby byla prospěšná sobě i společnosti. Poslání učitele nespočívá jen v krátkodobém působení, kdy naučí svého žáka některé potřebné znalosti a užitečné dovednosti, ale v dlouhodobém vlivu na rozvoj člověka i rozvoj celé společnosti. Články přinášely řadu shodných argumentů o důležitosti učitelského povolání. Ty starší zdůrazňovaly nezastupitelný úkol učitele při výchově zbožného, poslušného a panovníkovi oddaného lidu, v pozdějších je kladen důraz na vzdělání jako takové, které umožní dobře vykonávat zvolené povolání, získat přiměřené životní zabezpečení a žít spokojeným životem. Během 19. století nastal obrovský posun od výchovy pokorného smířeného poddaného k člověku s osobní svobodou a lidskými právy.

Učitel by měl dětem přinést základy vzdělání, které jim pak slouží v dalším životě. Ale vedle vědomostí jsou stejně důležité i základy mravní výchovy. Škola 19. století vštěpuje dítěti vztah k náboženství, rozvíjí v něm ctnosti, jako např. úctu a lásku k lidem, dobrou vůli, spokojenost, pilnost a pravdomluvnost. V člancích je opakovaně zdůrazněno, že děti by se ve škole měly cítit dobře a zažívat radost. Ve škole by měla panovat rovnost, učitel by měl dbát na to, aby třeba při vizitacích nebyla dáována přednost bohatým dětem před chudými. K jeho důležitým úkolům patří „vzdělávat srdce dítěte“, tedy vést jej na cestě náboženské a mravní výchovy. Učitel by měl milovat svůj stav a být si vědom důležitosti svého úkolu.

4.2. Vlastnosti potřebné pro učitele

Pro úspěšné působení učitele na jemu svěřené žáky bylo důležité, aby jim jejich učitel mohl být vzorem. Z toho důvodu bylo důležité, aby vynikal výjimečnými vlastnostmi. Jaké vlastnosti to byly? Měnily se nějak požadavky na ideální vlastnosti učitele během 19. století? Byl velký rozdíl mezi školou na konci 18. století, v 1. polovině a v 2. polovině 19. století, a tedy i mezi učiteli v těchto dobách?

V *Časopise pro katolického duchovenstvo* vyšel v roce 1828 článek nazvaný *Učitelé starého a nového věku*, jehož autorem je František Alois Vacek. Zamýšlí se nad tím, jak dřívější učitelé byli zbožní a věrní církvi a v tomto duchu vychovávali mládež.

Kdo v tomto povolání pracuje a přemýšlí nad učitelstvím, nad cvičením a vzděláváním školní mládeže, ten snadněji než jiný poznává veliký rozdíl mezi starým a novým

²⁴¹ Srov. DRAHOŇOVSKÝ, Josef. Úkol národního učitele. *Učitelské noviny*, 1884, roč. 2, č. 29, s. 337 – 338.

vyučováním. V dřívějších dobách bylo těžké nalézt učitele, který by byl svým žákům dokonalým vzorem a získal pro sebe lásku a úctu žáků, který by uspokojil jejich touhu po vzdělání a osvojil si správný způsob učení. Přitom by se dokázal vyvarovat nevrlosti a zlosti, byl by vždy spravedlivý, bránil pokleskům svých svěřenců a vždycky je moudře trestal a snažil by se odstranit ze školy všechnepořádek. Dobrý učitel by se měl snažit nejen o vycvičení rozumu, ale o dokonalé vzdělání celého člověka. Bylo složité najít učitele, který by upevnil poslušnost ve svých žácích, který by bral ohled na současné a budoucí dobro školáka, byl by přísným i milujícím a dokázal by vzbudit v žákovi úctu ke škole a k učitelům.

Přesto měli dřívější učitelé jednu pěknou vlastnost, která se mnohému dnešnímu učiteli nedostává. Omezili totiž svou pozornost na hlavní předměty školního učení, které škola triviální požaduje. Přednášení rozličného, nepřiměřeného a nadbytečného učiva žáky jen mate a učitele přivádí k tomu, že zanedbává podstatné věci, k jejichž učení byl vlastně ustanoven, jako je čtení, psaní, počítání a vytváření potřebných písemností. Učitel by neměl ve své škole přednášet předměty, které mu berou hodiny pro mnohem potřebnější umění.

V dřívější době byl dobrou a samozřejmou vlastností učitelů nábožný duch, učitelé si hluboce vážili víry a věděli, že víra poskytuje člověku vzdělanost potřebnou ke spasení. O mnohých současných učitelích se ale může říci, že pro samou školu již nevidí kostel a mají za to, že jen jejich literním uměním může být člověk spasen. Když venkovský učitel zakládá své vyučování na jednostranném cvičení rozumu, když u žáků omezuje učení náboženství nebo je povrchně odbývá, pak to má smutný následek, že u něj i u jeho žáků vzniká odpor a nevěle k učení katechismu a že se rozmáhá chladnost k církevním věcem.

Kdo tedy chce vědět, kde se má hledat pravé dobro lidstva a našich škol, pak ať ví, že spočívá v nábožné a bohabojné mysli. Tou byli povzbuzováni zvláště učitelé dřívější doby, ona jim ulehčovala každou jejich těžkou práci a snahu, posvěcovala každé jejich dílo, doplňovala a zdokonalovala každou vyučovací metodu.

Učitelé dřívější doby byli horliví ctitelé církve a žákům vštěpovali hlubokou úctu k ní. Není dobré, že se nyní literní umění vyvyšuje. Objevují se různé myšlenky, např. že škola má být samostatná, nepoddaná církvi ani vladaři, učitelé mají být svobodní, pod žádným duchovním poručenstvím. Škola má člověka připravit pro život v křesťanském společenství, a proto jej musí naučit tomu, co nejvíce potřebuje, tedy víře a liternímu umění, aby mohl v tom společenství dobře žít.

Na starém učitelstvu shledáváme mnoho krásných a příkladných vlastností, které by měli převzít i učitelé nynější. Učitel musí být nábožný, osvícenský, opatřený potřebným uměním.

Musí to být muž šlechtyný, musí jej zdobit pravé účinné křesťanství, láska k vlasti, synovská uctivost a nejstálější věrnost k vladaři. Musí být přítelem dětí, musí mu být vždy milá přítomnost dětí. Jeho pravou povahou musí být pilnost a veselá mysl při školní práci, také trpělivost při napadající jej nevrlosti, spokojenost s tím, co má, a trvalá snaha po větší učenosti. Jestliže bude takový, pak se každá jeho krásná vlastnost stane prospěšnou pro školu, pro obec, pro církev.²⁴²

V roce 1845 vyšel v časopise *Přítel mládeže* článek od Františka Aloise Vacka nazvaný *O duševním vzdělání učitele*, v němž se znovu zdůrazňuje význam víry a vztahu k církvi pro národního učitele.

Každý učitel musí mít zdravý přirozený rozum a dostatečné přípravné vzdělání. Vyučování je umění a každé umění požaduje k svému provozování potřebné schopnosti a duševní vlohy. Je povinností učitelů, aby se v tom víc a víc zdokonalovali, aby neprojevovali velké chyby a aby se před bystrými žáky, kteří slabost učitele snadno odhalí, neprozradili svou nedostatečností. Učitel tedy vzdělává svůj rozum a snaží se obohatit vědomostmi, má otevřené smysly, cvičenou paměť, živou obraznost, bystrou posuzovací schopnost, jasnost v myšlení a dar k dobrému přednášení, aby mohl být dobrým vůdcem svých žáků. Čím víc toho učitel umí, tím víc toho může žákům předat a tím bohatší bude jeho vyučování.

Jaké vědomosti musí mít národní učitel, aby mohl náležitě plnit svůj úřad? Musí úplně, zevrubně a důkladně rozumět všemu, čemu má jiné učit. Na první pohled se zdá, že k vyučování dětí, které nic neumí a teprve se všemu začínají učit, není zapotřebí mnoho znát, ale uvědomme si, že na způsobu, jakým se toto prvé učení začíná, velmi záleží. Jen ten učitel může být dobrým učitelem svých žáků, který se nad počátky svého vyučovacího předmětu zamyslel, který všestranně a dokonale poznal svůj předmět. Musí se tedy od něj žádat, aby měl důkladnou elementární znalost všech učebních předmětů, které patří k jeho vyučování, aby zvládl umění, jak by měl své vědomosti pro cvičení žáků užívat, a aby ovládl dokonale vychovatelské umění, jeho teoretickou i praktickou část. Který učitel toto umí, od toho lze očekávat, že rozum i srdce žáků náležitě vzdělá.

K dosažení tohoto cíle bychom měli požadovat ještě jinou velmi důležitou stránku vzdělání učitele – nábožnou mysl. Učitel musí mít čisté, pro náboženství vroucí srdce, jen potom bude duch jeho školy nábožný a s ním se položí pevný základ mravného a ctnostného života jeho žáků. Jedině nábožná mysl je schopná pravého zanícení pro vznešené dílo dětského vychování, bez ní zůstává náboženské učení studené a neúrodné a není při něm vidět

²⁴² Srov. VACEK, František Alois. Učitelové starého a nového věku. *Časopis pro katolické duchovenstvo*, 1828, roč. 1, č. 1, s. 105 – 120.

žádné ovoce a požehnání. Co se činí s pravou přesvědčeností a hlubokou vážností pro věc, to se vtiskne v duše žáků.

Je tedy hlavní věc, aby národní učitel byl osobně zanícen pro náboženství. To se musí projevovat i v jeho životě, jelikož jeho příklad působí na smýšlení a jednání jiných. Rodiče a žáci dávají pozor na jeho jednání ve škole i mimo školu. Co křesťanský a moudrý učitel činí, není na krátký čas, je to činěno pro věčnost. A toto pomyšlení jej bude pobízet, aby své dílo konal horlivě a s radostí.²⁴³

V roce 1865 byl v časopise *Škola a život* otištěn článek autora podepsaného pouze iniciálami V. K. M., který se jmenuje *Jaké duchovní vlastnosti má mítí vychovatel mládeže?* Podrobně rozebírá tři okruhy vlastností dobrého učitele.

Vychovatel mládeže, a tím je národní učitel na obecné škole, musí vynikat mnohými dobrými a vzornými vlastnostmi. Hledíme-li na vlastnosti dobrého učitele a vychovatele mládeže, nemáme na mysli jen jeho vlastnosti tělesné nebo ty, které vyžaduje společenský život, nýbrž myslíme na ty vlastnosti, které se týkají jeho ducha. Jsou to rozumnost, mravnost a zbožnost.

Rozumnost jakožto vlastnost u učitele? Učitel, má-li být dobrým učitelem, musí být vzdělán, a to nejen obecně, ale speciálně pro své povolání, tedy získat tu rozumnost, kterou musí každý řádný učitel a vychovatel prokázat před vzdělaným obecnstvem i před soudem náležitých školních úřadů. Je to rozumnost učitelská a vychovatelská. A v čem spočívá tato učitelská rozumnost? Na čem se zakládá a jak se dává najevo? Rozumnost vychovatelská a zvláště učitelská leží v pravém poznání vychovatelských účelů, také i cest a prostředků, které k nim vedou. Spočívá ve znalosti obecných i podrobných pedagogických, didaktických a metodických pravidel, zakládá se na znalosti tělesné a duševní povahy člověka a projevuje se dovednostmi při učení, cvičení a vedení mládeže. Rozumný učitel náležitě vyučuje a cvičí své žáky a jako rozumný vychovatel řádně vede své chovance. Zná míru i váhu veškerého učiva a vládne mírným i přísným žezlem vychovatelského vůdcovství.

Co je dále třeba vychovateli mládeže? Má-li být rozumnost učitele a vychovatele dokonalou, musí se k ní přidružit mravnost. Je snad možné si představit rozumného učitele nebo vychovatele, ale při tom nemravného? Rozumnost českého učitele spočívá na mravných základech, řídí se mravními důvody. Mravný učitel ví, že koná dílo dobré, krásné a užitečné, proto plní své povinnosti svědomitě se vši trpělivostí, proto nepřestává pracovat na svém zdokonalování, proto lne ke svým žákům a chovancům nepředstíranou láskou, proto u nich

²⁴³ Srov. VACEK, František Alois. O duševním vzdělání učitele. *Přítel mládeže*, 1845, roč. 20 č. 1, s. 18 – 23.

vyhledává mravné jádro a nejenom slupky pouhého vědění, proto je svým bratrům bratrem, a pokud nechtějí jeho bratrství nebo přátelství, je alespoň upřímným kolegou, který jim rád poradí. Proto si nehledí sebe ani marné slávy, nýbrž se blaží vědomím, že věrně plní své povolání.

Rozumný a mravný vychovatel je i zbožný. Musí takovým být, chce-li, aby vychovával i pro boha, pro věčný život. Kdo z vychovatelů by zapomínal, že má mládež vychovávat také pro věčnost? Vychovatel by se neměl stydět za svou zbožnost. Učitelé mají chránit duše, které jim byly svěřeny, opatrovat je a vést k jejich stvořiteli, soudci a spasiteli. Každý učitel a vychovatel by měl být čím dál víc moudřejší, mravnější a zbožnější, má se také snažit vést jiné k rozumnosti, mravnosti a zbožnosti.²⁴⁴

V časopise *Školník* vyšel v roce 1867 článek s názvem *Vlastnosti učitele*, jehož autorem je Jan Karel Řezáč. I zde najdeme podrobný výčet vlastností, které by měl mít dobrý učitel. Ke studiu učitelství by měli být zvoleni jen ti kandidáti, kteří pro to mají dobré předpoklady.

Aby se učitelovo působení neminulo žádoucím účinkem, musí mít vlastnosti, díky kterým by žákům mohl být vzorem v následování. Na to by se měl brát ohled hned při výběru kandidátů. K učitelskému stavu by se měli dávat jen ti mladíci, kteří k němu mají vrozenou náklonnost. Kdo v tomto stavu hledá jen výhodu nebo zaopatření, ten to nejen nenalezne, ale často se i zklame a pak velmi málo prospěje dětem i sobě. Existují mladíci, kterým by láska k dětem a obratnost při zacházení s dětmi byly vrozeny? Mohou existovat a také existují. Jsou učitelé, kteří požívají neomezené úcty a lásky dětí. Jsou učitelé, pro které je vyučování nejmilejší zábavou a kteří by se cítili nešťastní, kdyby si museli volit jiný stav.

Hned v učitelské přípravce by se mělo dbát na to, aby k učitelskému stavu nebyli připouštěni mladíci bez zřejmých vloh, mladíci, kteří mají nějakou tělesnou nebo duševní vadu. Učitel má být v každém ohledu vzorem svěřené mládeži, on má nejen vyučovat, ale i vychovávat. Jakým vzorem je pro děti mladý učitel, který nemá dobrou výslovnost, učitel hrbatý nebo takový, který se neobejde bez brýlí? Učitel musí být tělesně zdravý, bez nápadné vady.

Učitel musí být pobožný. Křesťanský učitel, který má mládež odchovat bohu, musí vynikat pobožností, musí své křesťanské povinnosti co nejhorlivěji plnit, musí být v pobožnosti vždy příkladem. Učitel musí učit děti, aby se modlily pobožně, uctivě, v duchu a v pravdě, a měl by dětem smysl slov vysvětlit, aby jen neodříkávaly pouhá slova. Musí dbát na to, aby se děti k modlitbě vždy patřičně připravily a při modlitbě se chovaly důstojně.

²⁴⁴ Srov. V.K.M. Jaké duchovní vlastnosti má míti vychovatel mládeže?. *Škola a život*, 1865, roč. 11, č. 2, s. 37 – 38.

Učitel musí být veselý a čilý. Přejdeme-li do školy a uvítá-li nás veselá tvář pana učitele a ještě veselejší nevinné tváře dětí, pak vidíme, že je v té škole živo a zdrávo. Učitel vyučuje s chutí. Děti se rády učí, a tak je učení učiteli i dětem radostnou prací, a nikoli mučením. Jestliže jsou děti veselé, nemusí proto být ještě rozpustilé a řádný učitel je dovede tak ovládat, aby se neopovážily dopouštět se nějaké větší rozpustilosti. Přívětivý učitel děti miluje a pečuje stejně o všechny a všichni ho milují. Kde je učitel postižen starostmi kvůli své obživě nebo jinými potížemi, tam se to dá poznat i ve škole, děti jsou zasmušilé, neveselé, rozpustilé. Učitel nevrlý a nespokojený nepracuje s radostí a láskou. Když se s dětmi nezachází přívětivě, pak se učitele bojí, nemilují ho, učí se ze strachu před trestem, a proto i jejich pokrok je špatný.

Největší škodu z toho má ovšem budoucí pokolení a vinu nesou částečně obce, které učitelům nedají ani tolik, aby se mohli ubránit bídě. Toho by si měli všimnout nynější školní patronové a lépe dbát o tělesné zaopatření a materiální postavení svých učitelů, protože by jim bezstarostnější a spokojené žití učitelů bylo přínosem.

Učitel má být mravný, bez této vlastnosti si nemůžeme představit křesťanského učitele, který by měl vést děti ke všemu dobrému a být jim příkladem. Učitel musí být ke svým představeným uctivý, k občanům zdvořilý a úslužný, nikoliv však podlézavý a pochlebující. Z jeho rtu nesmí vyjít ani jedno neslušné slovo, které by mohlo stud dětí urazit. Ani před odrostlými si nesmí dovolit ošklivé řeči, protože by tak ukazoval jen svoji duševní prostotu a nevzdělanost. Má se snažit odstranit vše, co by na mravnost dětí mohlo škodlivě působit a přísně musí kárat přestupky proti mravům. Učitel se nemá účastnit žádné veselůstky, a když se jí nemůže vyhnout, má se chovat střídmě, jak se přísluší jeho vznešenému stavu. Učitel má být opatrný při volbě přátel a neměl by vyhledávat často společnost. Častým a přátelským jednáním s občany jim zevšední, ti ho budou považovat za kamaráda a někdy k němu budou i hrubí. Ve společnosti se má učitel snažit zavést řeč o věcech užitečných, aby se v jeho společnosti mohli občané vzdělat a zušlechtit.²⁴⁵

Shrneme-li požadavky na vlastnosti, které měl mít dobrý učitel, můžeme je rozdělit do několika okruhů. V první řadě musel mít učitel tělesné a duševní předpoklady pro výkon svého povolání. Tedy dobré zdraví, zdravé smysly, neměl mít tělesnou vadu, aby se mu žáci nevysmívali (snad jen požadavek, aby nenosil brýle, byl v praxi nereálný). K tomu by se mělo přihlížet už při výběru kandidátů učitelství. Učitelské povolání bylo náročné, práce např.

²⁴⁵ Srov. ŘEZÁČ, Jan Karel. Vlastnosti učitele. *Školník*, 1867, roč. 7, č. 17, s. 129 – 131.

středoškolských pedagogů byla stresující a řada z nich se nedočkala penze, ať už pro nemoc nebo úmrtí.

Přiměřené rozumové schopnosti prokazoval kandidát učitelství tím, že zvládl postupně se prodlužující se studia na učitelské přípravce, maturitu a zkoušku učitelské způsobilosti. Autoři v článcích apelují, že tím by jeho vzdělávání nemělo končit, měl by stále sledovat nové myšlenky, metody a přínosy pokroku, aby s nimi mohl seznamovat nejen své žáky, ale i lid ve svém okolí.

Většina článků se však věnuje poslednímu okruhu požadavků na vlastnosti učitele, a to byly mravnost a zbožnost. Zvláště v 1. polovině 19. století to byla jednoznačně nejdůležitější vlastnost dobrého učitele, ale zdůrazňuje ji i v 2. polovině 19. století časopis katolického učitelstva *Školník*. Výchova dětí byla pokládána za přispění k božím dílu, protože naplňovala boží úmysly pro lidské pokolení. Učitel musel mít nábožnou mysl a nábožného ducha, aby mohl své svěřence opravdově vést na cestě k bohu, aby je naučil všemu, co potřebuje dobrý křesťan pro svůj život. Jeho náboženské zanícení a přesvědčení mělo být příkladem pro žáky a vtisknout se do jejich srdcí na celý život. Příímým nadřízeným učitele byl místní duchovní, nad ním pak vikariát. Že však někteří pokrokoví učitelé měli jiné postoje a názory, si můžeme všimnout v článku z roku 1828, kde autor odsuzuje, že mnohý novodobý učitel dává přednost cvičení rozumu dětí před jejich náboženskou výchovou, a děsí se, že se dokonce objevují názory, že škola by měla být samostatná, nezávislá na církvi a vladaři.

V 2. polovině 19. století se začíná klást větší váha morálním vlastnostem učitele. V souladu s názory významných představitelů moderní pedagogiky Pestalozziho²⁴⁶ a Herbarta²⁴⁷ by měl učitel dbát na harmonický rozvoj osobnosti dítěte, tedy rozvoj intelektuální a mravní. Podstatou mravnosti je láska k lidem, dětem mají být vštěpovány etické ctnosti, jako např. vnitřní svoboda nebo smysl pro právo a spravedlnost. Důležitý je dobrý vztah k dětem, učitel by měl mít děti rád a měl by se jim věnovat se vším úsilím. Očekává se od něj upřímná láska k dětem, trpělivost a vytrvalost, měl by být veselý a vnášet do školy radost, protože v takovém prostředí se děti učí rády a se zájmem. Neměl by být nerudný, rozmrzelý a nepřiměřeně přísný, aby děti nezískaly ke škole odpor. Měl by umět vštípit dětem ctnosti, jako např. lásku k bližnímu, pravdomluvnost, skromnost a lásku k vlasti, a to nejlépe svým osobním příkladem. V osobním životě by měl být vzorem pro ostatní, měl by být dobrým manželem a otcem, dobře se starat o rodinu a nezavdávat příčinu k pomluvám. Vůči svému

²⁴⁶ Johann Heinrich Pestalozzi (1746 – 1827), švýcarský pedagog, školní a sociální reformátor, filozof, filantrop, politik, po Janu Amosu Komenském se jedná o jednu z nejvýznamnějších postav moderní světové pedagogiky.

²⁴⁷ Johann Friedrich Herbart (1776 – 1841), německý filozof, psycholog a významný pedagog.

okolí by se učitel měl chovat přiměřeně svému stavu, neměl by být ani povýšený, ani by se neměl družít s ostatními např. v hospodě. Vždy by měl být uctivý k představeným a slušný vůči svému okolí, měl by umět poradit a výchovně působit na lid.

4.3. Vzdělání učitele

Dobré přípravné vzdělání vytvářelo základ pro budoucí úspěšné působení učitele. Během 19. století se délka studia učitelů prodlužovala, zvyšovala se i úroveň a náročnost studia. Vyhovovalo toto studium dobovým požadavkům na budoucího učitele? Měly by se realizovat některé změny v učitelském vzdělávání? Vystačily vědomosti získané na učitelské přípravce učiteli po celý život? Je potřeba, aby učitel získával speciální vzdělání podle místa svého budoucího působení?

V časopise *Školník* vyšel v roce 1867 článek s názvem *Vlastnosti učitele*, jehož autorem je Jan Karel Řezáč. Vyslovil se v něm k nutnosti dalšího sebevzdělání učitelů a upozornil, že není dostatek učitelů obecných škol.

Mladíci, kteří se nyní chtějí věnovat učitelskému povolání, se musí prokázat vysvědčením z podreálky nebo nižšího gymnázia, pak podstoupí přijímací zkoušku. K učitelskému povolání se připravují dva roky v ústavu, první ročník je více teoretický, druhý více praktický. Postačí takové vzdělání nabyté v podreálce a v přípravce učiteli v nynější době? Nikoliv, vyslému kandidátovi zbývá ještě mnoho práce, aby mohl být zkoušen pro hlavní školy. Učit se musí stále, nechce-li zakrnět. Na svém dalším vzdělání musí víc pracovat ten, kdo obdržel vysvědčení jen na podučitelské místo nebo pro obecné školy. Kdyby se takový mladý učitel dál nevzdělával, brzy zůstane pozadu a neprospěje ani církvi, ani vlasti. Učitel se musí vždy sám učit a seznamovat se s pokrokem. Jak má ale pracovat na svém dalším vzdělání? K tomu mu poslouží knihy, učitelské časopisy a porady. Jestliže je nenavštěvuje a knihy a časopisy nečte, je škoda jej nazývat učitelem. Našemu století, vychloubajícímu se vzdělaností, je potřeba vzdělaných učitelů. Že se jich nedostává a dostávat nebude, tím je vinno špatné postavení i nejhodlivějších učitelů, malá naděje na postup za nynějších patronátů a konečně nový branný zákon, který učitele ze školy vytrhuje k vojenskému stavu. Dřív vstupovali mladíci do učitelského stavu s nadějí, že se tím vyhnou vojně. Nyní to však nelze očekávat, a tak se dá předpokládat, že brzy ubude učitelských kandidátů a že se učitelů bude nedostávat. Při těchto poměrech nečeká naše školství dobrá budoucnost.²⁴⁸

V časopise *Národní škola* vyšel v roce 1868 ve dvou dílech poměrně rozsáhlý článek autora podepsaného pouze iniciálami J. S., který se jmenuje *O vychování učitelů*. Zamýšlí se

²⁴⁸ Srov. ŘEZÁČ, Jan Karel. *Vlastnosti učitele*. *Školník*, 1867, roč. 7, č. 17, s. 129 – 131.

nad rozsahem a strukturou vzdělávání učitelů a nad tím, zda by měla být výuka na obecných školách zaměřena i odborným směrem.

Kandidáti učitelství tráví hodně času posloucháním v jednotlivých třídách. Z toho jim neplyne žádný užitek, ani teoretický ani praktický. Je otázkou, zda by se tyto hodiny nedaly využít k tomu, aby si kandidáti učitelství sami procvičili, co jim bylo vykládáno v teoretických hodinách. Je zřejmé, že teorie s praxí se musí náležitě střídat a jedna druhou podporovat, chceme-li dosáhnout žádoucího výsledku. Podobně by se tedy mělo dít při vzdělávání učitelů. Pouhá teorie nestačí, ani pokud je spojena s pozorováním, jak vyučují jiní, nýbrž musí být dána příležitost, aby si každý sám mohl zkusit prakticky vyučovat. Staří učitelé byli příkladem, když nejdříve vycvičili své syny prakticky a pak je posílali do učitelského kurzu. Nynější učitelský kurz trvá dva roky, z toho skoro polovina padne na pozorování. Ponechejme určenou dobu, ale rozdělme ji na rok teoretický a na rok praktický. Prvním rokem ať se kandidátům podává návod, druhým rokem by pak kandidát musel pod vedením zkušeného učitele a pedagoga některým předmětům na škole sám vyučovat, takže by se musel prokázat praktickým vzděláním, než by byl připuštěn ke zkoušce.²⁴⁹

Na národní školství se obrací čím dál větší pozornost všech vrstev národa, neboť je to ústav, který klade základ vzdělanosti pro všechny stavy. Tato pozornost je potěšitelný jev, je potřeba větší vzdělanosti lidu, ale národní škola je přetěžována mnohými požadavky. Přetěžování spočívá hlavně v tom, že každý obor lidského zaměstnání žádá mimo základu obecné vzdělanosti i speciální přípravu k jednotlivým zaměstnáním. Přitom se ozývají stížnosti gymnázií, že si tam žáci z národních škol přinášejí nedostatečné mluvnické znalosti, nebo reálek, že titíž žáci mají špatnou přípravu v technických věcech, zejména v počtech.

Tyto okolnosti jsou příčinou řady rozmanitých názorů, návrhů a plánů na opravu národního školství. S reorganizací národního školství se musí zreorganizovat i učitelské ústavy. Byl pronesen názor, aby příprava učitelů pro městské školy byla jiná než příprava učitelů pro školy vesnické, tj. že se má těm prvním dostat většího vzdělání.

Je jisté, že školy městské se svým zřízením poněkud liší od škol vesnických, ty bývají jednotřídní, dvoutřídní a nejvýše trojtřídní, kdežto ve většině měst jsou školy čtyřtřídní, zvané hlavní. I způsob vesnického života se v mnohém liší od života městského. Přes to všechno není důvod, proč by městský učitel měl mít větší vzdělání nežli vesnický. Vyučovat všechny děti pouze v jedné třídě vyžaduje spíše větších vědomostí a dovedností, než v kterékoli jednotlivé třídě hlavní školy. Městská mládež má oproti vesnické výhodu, že nestuduje ve

²⁴⁹ Srov. J.S. O vychování učitelů. *Národní škola*, 1868, roč. 6, č. 14, s. 105 – 106.

spojených třídách. Mimoto ve významnějších městech jsou buď reálky nebo gymnázia, kde se městské mládeži dostane snadné příležitosti k vyššímu vzdělání. Pro vesnického chlapce je navštěvování těchto ústavů spojeno se značnými oběťmi. Vesnické mládeži se neposkytuje taková příležitost ke vzdělání jako městské. Z toho se ale nedá vyvozovat, že nemají zapotřebí takového vzdělání jako městská mládež. Z jaké příčiny by měl mít městský lid větší právo na vzdělanost než vesnický? Kdybychom ještě chtěli ztížit nepříznivou vzdělávací situaci na venkově tím, že by učitel měl nižší stupeň vzdělání, tak bychom se na vesnickém lidu a jeho mládeži dopouštěli bezpráví. Spíše bychom měli dohlížet na to, aby i vesnické školy byly rozděleny na více tříd. Aby se zajistila možnost vyššího vzdělání na venkově, mohl by učitel v mimořádných hodinách pro dospělejší mládež probírat učivo nad rámec národní školy a seznamovat je se speciálními vědomostmi pro jejich povolání a zaměstnání.

Měli bychom přihlížet k účelu národní školy, kterým je obecná vzdělanost, a proto se tyto školy také nazývají obecnými. Národní škola musí mít na zřeteli člověka, křesťana, Čecha, bez ohledu na to, bude-li žák řemeslníkem, průmyslníkem, obchodníkem, rolníkem, dělníkem nebo nádeníkem. Národní škola má vychovávat pro život, neznamená to však, že by národní škola měla jít odborným směrem, ale měla by brát učební látku ze všech oborů lidského zaměstnání, aby se žák uměl dívat na všechno kolem a přemýšlet o tom.

Působení učitelstva však sahá i za obor národní školy a rozšiřuje se i na mládež dospělejší, která už si vybrala určitou živnost. Podle okolností se rozšiřuje možnost učitelova působení i na samo občanstvo. A tady už je na místě specializace, tady už musí učitel brát ohled na místní poměry a zde provozované živnosti. Ale ani kvůli těmto zvláštnostem není třeba dělit učitelské ústavy na dva. Neboť veškeré vědomosti, které průmyslník či rolník potřebuje, zakládají se na znalostech přírodních a technických věd. Jestliže bude učitel vycvičen v těchto vědách, nebude pro něj těžké se přizpůsobit místním poměrům. Náležitě vzdělaný učitel se hodí do města i na vesnici.²⁵⁰

V roce 1870 se v *Besedě učitelské* objevil článek neznámého autora nazvaný *Učitel nové doby*. Upozorňuje v něm na řadu problémů, spojených s učitelským vzděláváním, především na nedostatek učitelů obecné školy.

Lidská společnost a její potřeby se během věků mění. Pokud má škola připravit mladé pokolení na praktický život v nové době, musí se těmto změnám okolností přizpůsobit a musí se měnit i učitel. Nyní musí učitel mnohem víc vědět a umět než před léty a celé jeho vzdělání musí být důkladnější, aby mohl vyhovět všem požadavkům nynější doby.

²⁵⁰ Srov. J.S. O vychování učitelů. *Národní škola*. 1868, roč. 6, č. 15, s. 113 – 114.

Nevíme, zda se národním školám podaří získat dostatek takových učitelů. Nové přípravky budou mít o dva ročníky více, kandidátům je předepsáno mnohem více učební látky. Kandidáti absolvují nižší gymnázium nebo měšťanskou školu a nastoupí na čtyřleté studium na učitelských přípravkách, kde je pak čeká zkouška dospělosti, dvouletá praxe ve škole a potom zkouška učitelské způsobilosti. Dostane se touto cestou národním školám dost pracovních sil? Muselo by jich být velmi mnoho, aby jich bylo dost, za plat 300 zlatých nebo 210 zlatých se nepohrnou mladí lidé do učitelského stavu, protože každá děvečka v Praze, bez všelijakých studií a zkoušek, se má ve službě mnohem lépe než podučitel s tak mizerným platem.

Avšak dejme tomu, že se podaří sehnat dostatek učitelstva, vzdělaného již v těchto nových přípravkách. Bude to takové učitelstvo, jaké žádá naše doba? O učenosti těchto nových učitelů nechceme pochybovat. Nejmocnější vzpruhou činnosti a lidského snažení je nyní idea národnosti, neuznávat ji znamená pokulhávat za nynější dobou. Škola národní má povinnost pěstovat mládež přiměřeně potřebám národa. Jestliže by to nedělala, nebyla by školou opravdu národní. Avšak v dnešní době je potřeba, aby se vše konalo s plným uvědoměním, což dříve dobří učitelé dělali spíš jen bezděky a z jakéhosi zdravého instinktu.

Učitel nové doby má být uvědomělý národovec. A z toho důvodu máme pochybnosti o pravé způsobilosti těchto nových učitelů. Každý učitel jako uvědomělý národovec má důkladně znát dějiny své vlasti, má dokonale znát svůj mateřský jazyk, jazyk vyučovací. Ale nikde není vidět, že by nové přípravky učitelů měly vyhovovat těmto nevyhnutelným požadavkům nové doby. Při zkoušce způsobilosti se žádá přehledná znalost národních dějin. Co je taková přehledná znalost? Na několika stránkách se dá sestavit hezký přehled dějin některé země, ale takový přehled, který stačí žákům, je pro učitele velmi povrchní. Mohlo by se tedy soudit, že učitelé nové doby stačí povrchní znalost dějin vlasti, hlavně když zná nejdůležitější momenty všeobecných dějin, zvláště dějiny řecké a římské a dějiny střední Evropy ve středověku a v novověku. Ale uvědomělý národní učitel by měl znát dějiny své vlasti podrobně a důkladně.

Co se týká mateřské řeči jako jazyka vyučovacího, ani tady nemohou nové učitelské přípravky vyhovět požadavkům doby, protože se při zkoušce způsobilosti klade hlavní váha na němčinu, a ne na vyučovací řeč. V ministerském nařízení je napsáno, že učitelskou způsobilost pro měšťanské školy získají ti, kteří vykonali zkoušku ze všech učebních předmětů a dostali z německého jazyka, matematiky, nauky o vyučování a vychování alespoň známku dobře a z ostatních předmětů alespoň známku dostatečně. Pokud se týká obecných

škola, tady ministerské nařízení sice nedává výslovně přednost němčině, ale o její přednosti můžeme usuzovat z jiných okolností. Na Moravě není dosud žádná příprava pro české učitele a vláda nemá v úmyslu vyhovět potřebám obecných škol moravských, neboť prý všechny čtyři moravské přípravy mají užívat vyučovací řeči německé. Ministr vyučování má právo rozhodovat, kterým jazykem se v té či oné přípravce bude vyučovat. V Čechách, kde je většina dětí české národnosti a je zapotřebí více učitelů českých než německých, má být českých učitelů přípravek stejný počet jako německých. Zároveň je ale počet kandidátů na přípravce zákonem omezen. Co by se stalo, kdyby kandidáti české národnosti nenalezli všichni místa na českých přípravkách? Posílali by se na německé přípravy, kde bude více míst. Z toho je tedy patrné, že z nových přípravek se národ sotva dočká národně uvědomělého učitelstva, že tedy v tomto důležitém bodě nebudou moci učitelé nové doby vyhovět nezbytným požadavkům.²⁵¹

V roce 1884 byl otištěn v *Učitelských novinách* článek *Úkol národního učitele*, jehož autorem je Josef Drahoňovský.

Jestliže má ale učitel vzdělávat jiné, nesmí sám přestat se svým vzděláváním. Neboť jak by mohl jiné poučovat, kdyby sám postrádal dostatečné vědomosti? Učitel by se měl seznámit s nejdůležitějšími vymoženostmi. Prospěšnější než omezené a úryvkovité vědění je jasný přehled v tom kterém oboru lidského poznání. Stále vzdělávat sebe i jiné, to by mělo být učitelovým heslem. Učitelé by měli být nejen učiteli a vychovateli mládeže, ale také učiteli lidu, aby plnili veliký úkol v rozvoji vzdělanosti lidstva jako praví národní učitelé.²⁵²

Každý učitel si po absolvování učitelského studia kladl otázky, jak se co nejlépe zhostit svého úkolu, jak dobře plnit své povinnosti, jak dobře pracovat s žáky. Studium jej nemohlo připravit na vše. Učitelé často řešili řadu překážek. Které to byly a jak se jich učitelé mohli vyvarovat nebo je úspěšně překonat?

V roce 1860 byl v časopise *Škola a život* otištěn článek s názvem *Úvaha o tom: Proč mladší učitel nemůže žádoucího cíle dosíci, jaké překážky se mu kladou a jak by se daly odstraniti?*. Autor článku je podepsán pouze iniciálami J. F. a v článku se zamýšlí nad vztahy mladších a starších učitelů.

Otázka, položená v názvu článku, se často opakuje a každý mladší učitel by si ji měl zodpovědět. Překážek je mnoho a učitel musí hodně bojovat, jestliže chce učinit povinnosti zadost. Překážky si staví částečně sám mladší učitel, částečně se mu jich dostává ze strany staršího učitele, částečně bývají na vině i nepříznivé životní poměry.

²⁵¹ Srov. ANONYM. Učitel nové doby. *Beseda učitelská*, 1870, roč. 2, č. 7, s. 73 – 75.

²⁵² Srov. DRAHOŇOVSKÝ, Josef. Úkol národního učitele. *Učitelské noviny*, 1884, roč. 2, č. 29, s. 337 – 338.

Vstoupí-li absolvent učitelství do praktického života, vidí před sebou něco docela jiného, než si představoval. Kdo očekává jen chválu a odměnu za své působení, trpce nese, když se mu dostane nevděku, ba i hrubosti. Nesebere mu tato zkušenost chuť k práci a dobrou mysl? Někdy mu nesnáze přináší jeho velká sebedůvěra. Známe a často vídáme mladíky, kteří si velmi cení své vědomosti a umění a na méně schopného hledí skrz prsty.

Někdy klade starší učitel mladšímu překážky. Je mnoho učitelů, kteří si rádi hoví při starém a jsou nepřátelé všeho nového. Dostane-li pak starší učitel mladšího učitele k ruce, který byl vychován pro užívání novějších metod, není divu, že se nepohodnou, když každý stojí na svém. Největší podnět k nespokojenosti s mladším učitelem nalézá starší učitel v hudbě. Neumí-li jeho pomocník troubit, pískat, pak neumí nic. Nemůže se popřít, že mladší učitelé jsou méně cvičení v hudbě, ale je také pravda, že mnozí starší učitelé mají zásadu: Zkusil jsem já za mladších let, proto zkoušej ty také. Kdo je přítomen schůzce více starších učitelů, zjistí, že hlavní věcí jejich rozmluvy je podučitel, zde se probírají dopodrobna jeho ctnosti a nectnosti.

Nepříznivé poměry v domácnosti často nemile trápí srdce nadějného mladíka. Nejde-li učitel se spokojenou myslí ke svému dílu, kalí-li jeho mysl nepřízeň, nevládnost, neláska domácích, pak málo pořídí ve své učebně, neboť ochablost, nechť, lhostejnost i mrzutost jej obklopí a všemu zdaru zamezí cestu. Je nutný přátelský poměr mezi učiteli jedné školy, má-li její prospěch vzkvétat. Tím se učiteli ulehčuje často namáhavý a nevděčný život a sejmou se mu mnohé obtíže ze stísněných prsou.

A jak by se ty vady a překážky daly odstranit? Pro mladšího učitele se doporučuje jedna vlastnost – skromnost, ta je ozdobou každého člověka, mladíka zvláště. Na své znalosti a vědomosti nemůže být člověk falešně hrdý, jestliže si uvědomí, že všechno, co ví a umí, je pouze část vzdělanosti. Úslušnost, přívětivost a uctivost ke svým nadřízeným se doporučuje každému mladíkovi, získá mu všeobecnou úctu a přízeň. Skromný učitel nebude nemírný v požadavcích, ani se nedopustí ničeho, co by jeho úřad a povolání zneuctilo. Z druhé strany od staršího učitele se ovšem žádá bratrská láska, která nezávidí, nepomlouvá, ani neodsuzuje. Má-li na jedné straně převahu vědomost, vyrovná se jí na druhé straně mnohaletá zkušenost.²⁵³

Během 19. století se několikrát reformovalo studium učitelů, k čemuž se učitelé často vyjadřovali, vedeni vlastními zkušenostmi. Články, které se týkají učitelského vzdělávání, upozorňují na řadu problémů a otázek. Jednou z nich bylo, zda učitelské ústavy připravují

²⁵³ Srov. J. F. Úvaha o tom: Proč mladší učitel nemůže žádoucího cíle dosíci, jaké překážky se mu kladou a jak by se daly odstraniti?. *Škola a život*, 1860, roč.6, č.3, s. 77 – 78.

dostatek učitelů pro národní školy, tak aby všechny děti mohly být vyučovány v mateřském jazyce. Počet přípravek byl nedostatečný a třeba na Moravě v roce 1870 nebyla žádná s českým vyučovacím jazykem, takže její absolvent neměl vhodné vzdělání pro pozici učitele české národní školy.

Velmi rozdílné byly názory na poměr teoretického a praktického vzdělávání učitelů. Přestože s rostoucím pokrokem byla pocíťována potřeba širokého všeobecného, ale i specifického vzdělání, upozorňují autoři, že jedině při přímé práci s dětmi ve třídě se kandidáti učitelství naučí potřebným dovednostem. Učitel by měl ovládat nejen předměty, které vyučuje, ale měl by rozumět i technice, hospodářství a řadě dalších oborů. Předpokládalo se, že bude později jakýmsi rádcem ve svém okolí, bude vzdělávat i dospělé a přinášet do obce kulturu a osvětu. Většina učitelů se přikláněla k názoru, že obecná škola by měla dát dětem pouze základy všeobecného vzdělání a neměla by suplovat přípravu k povolání předčasnou specializací. To se mohlo realizovat až později, třeba v kurzech pro dospělejší mládež.

V době rozmachu národního vlastenectví se učitel stal jedním z hlavních činitelů při šíření národního uvědomění. Je zřejmé, že v časopisech nejsou články otevřeně vlastenecky burcující, zřejmě kvůli cenzuře a autocenzuře, protože učitelé museli být loajální vůči státu. Ve výše uvedených člancích se ale objevují pojmy uvědomělý národovec a národní učitel, který působí na české škole a má za úkol vzdělávat české žáky a lid ve svém okolí. V poslední čtvrtině 19. století se běžně objevují v česky psaných časopisech články, které v souvislosti s výukou na národních školách požadují rovnoprávnost vzdělávání z jazykového hlediska a upozorňují na problémy škol v jazykově smíšených oblastech. Zároveň apelují, aby učitel věnoval všechny síly rozvíjení národního vědomí a vychovával mládež ve vlasteneckém duchu. Do jaké míry mohl toto úsilí realizovat, záleželo na místních podmínkách a postojích nadřízené školní rady.

Některé z článků se věnují vztahům mezi učiteli a popisují rozdíly mezi některými skupinami. Staří učitelé jsou zbožní, zkušení a v hudbě dobře vycvičení, zatímco mladí přinášejí novoty, dětem cpou do hlavy spoustu zbytečností, jsou neskromní, pískat neumí a k náboženství jsou vlažnější. Staří jsou zkostnatělí, nevrlí, pohodlní a nechtějí se ničemu novému učit, zatímco mladí jsou činorodí, vzdělaní, pokrokoví, uvědomělí. Co autor, to jiný úhel pohledu. Venkovští učitelé zahlížejí na městské, oprávněně jim závidí jejich vyšší platy, zatímco městští učitelé mají pocit, že si platy zaslouží, protože umí víc než ti venkovští. A tak

byla pak na místě výzva jednoho z autorů, aby si učitelé byli jeden druhému bratrem, aby spojili své síly a navzájem se podporovali.

V časopisech 1. poloviny 19. století najdeme jen několik článků, které se týkají osobnosti učitele, protože většina obsahu byla zaměřena na didaktické a metodické statě, na informace o školských nařízeních a na materiály určené pro žáky. Teprve v 2. polovině 19. století se objevuje v rostoucím počtu pedagogických časopisů více úvah a statí, které se věnují osobnosti dobrého učitele a jeho vzdělávání. Většinou se zabývají tím, jaké vlastnosti a jaké vzdělání by měl mít každý dobrý učitel, aby mohl úspěšně vykonávat své povolání a dosáhl v něm cílů, kterých si předsevzal. Byla zdůrazňována potřeba kvalitního rozsáhlého vzdělání kandidátů učitelství. Jenže výsledky učitele se vytvářejí v interakci s jeho žáky. Vztah vůči žákům je považován za prioritní pro dosažení výchovných cílů. V 19. století měl učitel autoritu danou jeho postavením, pro její udržení mohl používat celou stupnici trestů, přesto ale pedagogické statě zdůrazňují účinnost vlídného a laskavého postoje vůči žákům. Měl jim být otcovským rádcem a průvodcem na cestě poznání. Jaká byla oproti tomu realita přeplněné venkovské školy s žáčky různého věku a různých schopností, to v člancích zobrazeno není, můžeme to však zpětně vycítit z požadavků, aby učiteli byla alespoň projevována úcta, když už nemohl počítat s oceněním ve formě postačujícího platu nebo přiměřeného bydlení.

V pedagogických časopisech publikovali své články zpravidla významní nebo zasloužilí učitelé, jejich idealistické úvahy byly vedeny snahou o zlepšení školství, popisují obraz ideálního učitele a radí, jak se k takovému obrazu přiblížit. Ale někdy se zde objevují i články zpravidla anonymních autorů z praxe, kteří se podělili s ostatními o svou zkušenost nebo problém. Z nich lze lépe poznat, že skutečný učitel se nezamýšlel nad tím, jak ideálně a dokonale učit a plnit své poslání (ať už dané Bohem nebo společností). Ale že prostě učil tak, jak to uměl nejlépe, potýkal se s problémy ve vztazích s žáky, školou, nadřízenými, okolím tak, jak to jen dokázal. Zažíval radost, když se mu práce dařila a viděl výsledky své práce, a někdy zase zklamání z toho, co se nepodařilo, nebo z toho, že nikdo neocení jeho výsledky. Mohl se ale cítit někým, kdo svou každodenní prací přispívá k lidskému pokroku a k povznesení národa, protože na konci 19. století to oboje bylo zřetelně vidět.

5. Obraz sociálního postavení učitelů a jejich mimoškolních aktivit v pedagogických časopisech

5.1. Vážnost učitele

Pro úspěšné působení učitele je velice důležité, aby si ho jeho žáci vážili. Ale nejen žáci, ale i jejich rodiče a celá společnost. Jedině pak je možné úspěšně vychovávat, díky spolupráci rodiny a školy může být působení učitele účinnější. Je velmi důležité, aby si učitel získal vážnost a úctu u obyvatel obce, ve které působí. Jak tedy má učitel působit a vystupovat, aby se mu to podařilo? Jak se má chovat a jak naopak ne? Autoři 19. století používali termín vážnost pro soubor postojů, jimiž by žáci i občané měli vyjadřovat úctu učiteli a ocenění jeho činnosti. Učitel by měl mít přirozenou autoritu a důstojnost, které mu mělo přinášet jeho učitelské povolání.

V *Příteli mládeže* v roce 1835 vyšel článek nazvaný *Jak může učitel vážnosti u svých místních obyvatelů dosíci a ji sobě zachovati?*, jehož autorem je Jan Silvestr Řepka.

Každý učitel, který je autoritou pro své žáky, by se měl snažit, aby získal vážnost a úctu také u místních obyvatel. Nemusí si získat úctu jen v roli učitele, ale i při vykonávání dalších funkcí, jako je vedení kostelního kůru, kostelnictví nebo písařství na obci. Aby si získal u místních obyvatel opravdovou úctu, měl by se řídit některými následujícími radami.

Měl by být ke každému – jak bohatému, tak i chudému, jak výše postavenému, tak i prostému občanu - slušný, vlídný a upřímný, bez pokryteckého lichocení a otrocké poníženosti, vždy uctivý a zdvořilý. Vůči svým nadřízeným by měl být poslušný a ochotně plnit jejich pokyny. Měl by se vyvarovat přílišné hrdosti a pýchy a neměl by se na veřejných místech vychloubat svou učeností. Kdo je moudrý, nebude se vychloubat svými zásluhami a znalostmi před ostatními. Učitel by neměl chodit do hospod, aby neupadl v opovržení kvůli nestřídmosti v požívání alkoholu. Občas tam může zajít, aby v diskusi s ostatními muži získal větší zkušenosti a také potřebné známosti.

Moudrý učitel má pečovat o rozvíjení svých znalostí, ne pro obdiv, ale protože je svatou povinností každého konat svědomitě svou práci a snažit se stát lepším ve svém povolání. Především má ale být život učitele příkladem ctnosti a zbožnosti nejen v přítomnosti dospělých, ale i v přítomnosti jemu svěřených dětí. Děti bedlivě sledují každý jeho krok, a shledají-li něco hodného chvály nebo hany, rády to vypravují svým rodičům, kteří potom podle toho, co slyšeli a o čem se přesvědčili, si učitele buď váží a ctí, nebo jím opovrhují.

Učitel má plnit své povinnosti dokonale a svědomitě. Svě žáky by měl otcovsky milovat, neboť láska k dětem mu získá přízeň jejich rodičů. Učitel má zacházet se všemi dětmi stejně, a to laskavě a mírně, aby děti v jeho jednání shledaly, že je dobrým učitelem, jelikož se upřímně stará o jejich dobro. Tím si určitě získá úctu i u dětí. Nejlépe učitel zapůsobí na chybující a neposlušné děti, když je moudrým poučením, laskavou domluvou anebo i mírným trestem přivede na dobrou cestu. Učitel by neměl hned trestat každý poklesek, lépe je být shovívavý k chybujícím. Učitel by se měl vyvarovat, aby s dítětem bohatých rodičů, které pochybilo, nakládal mírněji než s dítětem chudých rodičů. Mohl by být shledán nespravedlivým a tím by mohl ztratit u dětí vážnost.

Učitel jako varhaník a ředitel kostelního kůru se má starat o to, aby kostelní hudbu zlepšil a zvelebil. Jako kostelník má dbát na to, aby se při každé církevní službě choval vždy vážně a zbožně. Učitel jako obecní písař se má ke každému občanu, a obzvláště k představeným, chovat zdvořile, podle možnosti udělovat rady, zachovávat klid a svornost v obci, své názory přednášet uctivě. Nesmí kvůli ostatním funkcím zanedbávat školní vyučování, to musí u něho stát na prvním místě. Musí být příkladem i ve svém osobním a rodinném životě. Jestliže bude to vše dodržovat, nebudou mu moci místní obyvatelé upřít vážnost a lásku. Učitel může pak doufat, že bude pokládán za váženého, dokonalého a svého úřadu hodného učitele.²⁵⁴

V roce 1869 se objevil v časopise *Národní škola* článek neznámého autora, který měl název *Postavení učitele v obci*. Upozorňuje, že učitel by měl mít tak dobré a široké vzdělání, aby mohl být pro své okolí rádcem. Jeho ustanovení na škole by nemělo být závislé na libovůli místních činitelů, měl by mít slušné životní podmínky a neměla by se mu vytýkat politická činnost.

Představujeme si učitele jako muže vzdělaného, charakterního, inteligentního a svobodného, který slouží dobré věci. Vzdělávat mládež i lid je jeho životním povoláním. Vzdělanost učitele má být obecná i odborná, učitel má být obeznámen se základy těch vědomostí, které jsou v přímém spojení s praktickým životem, jako jsou přírodní vědy, základy techniky, zeměpis a dějepis a také znalost základů a směrů politiky. Především pak má mít plnou znalost mateřského jazyka slovem i písmem. Nemůže se ovšem mluvit o důkladném proniknutí do všech těchto věd, měl by mít však elementární rozhled, jaký vyžaduje vyučování mládeže a postavení učitele v obci. Speciální vzdělání učitele spočívá ve výchovatské a didaktické vědě, která mu pomáhá při poznání duševních schopností dětí a naučí jej, jak je harmonicky rozvíjet a povzbuzovat při získávání vědomostí.

²⁵⁴ Srov. ŘEPKA, Jan Silvestr. Jak může učitel vážnosti u svých místních obyvatelů dosíci a ji sobě zachovati? *Přítel mládeže*, 1835, roč.12, č. 2, s. 49 – 56.

Vedle dobrého vzdělání musí mít učitel rozvinuté mravní zásady a pevný mravní charakter. K tomu ale potřebuje dostatečně dobré vnější podmínky, jako jsou slušné hmotné zaopatření a občanská práva. Nedostatek a bída podryvají charakter, neboť pro uhájení své fyzické existence je člověk někdy nucen jednat proti svému přesvědčení. Proto je nutné učitele zbavit nejen problémů fyzické existence, ale i mravního ohrožení, aby mohl ve škole působit tak, jak to vyžaduje skutečný prospěch mládeže. Školní zákony by měly být ustanoveny tak, aby byl učitel posuzován a odměňován podle skutečného prospěchu školy.

K občanské svobodě učitele především náleží, aby jeho ustanovení na školu nebylo pokládáno za nějakou milost. Učitel by měl být v obci považován za činitele, který má úkol jak vychovatelský, tak i občanský, protože se stará nejen o prospěch školy, ale i celé obce. Je nutné, aby učitel nebyl považován za stroj, který činí pouze to, co se mu poručí. Neznamená to, že učitel nemá nikdo poroučet, ale aby byla odstraněna libovůle nadřízených osob a obecních představitelů při rozhodování o kariéře učitele. Tedy aby se učitel nemusel obávat o svou existenci, jestliže postrádá přízeň některého nadřízeného, přestože dobře plní své povinnosti. Učitel nemá být vytýkáno nebo dokonce bráněno, když se účastní záležitostí obecních, okresních, zemských, národních. Za jednání v těchto záležitostech nemá být učitel zodpovědný školním úřadům, ale jako svobodný občan se řídí zákony občanskými. Pokrok doby vyžaduje, aby se učitelům dostalo jak náležitého přípravného vzdělání a slušného hmotného zaopatření, tak i náležitých práv v občanském životě.²⁵⁵

V roce 1885 vyšel v *Učitelských novinách* článek nazvaný *O vážnosti stavu učitelského*. Autor článku je podepsán pouze iniciálami F. M.. V článku pátrá po příčinách, proč se učitelům nedostává takové uznání, jaké by si zasloužili.

Vykoná-li člověk něco pro blaho a prospěch celku nebo jednotlivce, zaslouhuje si odměnu, která může být různá podle práce a požadavků. Jednomu stačí pouhé uznání, jiný si zaslouží dík nebo hmotnou odměnu. Tudiž i učitelé náleží odměna přiměřená jeho práci. Protože hmotná odměna, které se mu dostává, je nepatrná, činí si učitel nárok ještě na jinou odměnu, která je na pohled velice skromná, pro učitele má však velikou cenu. Je to uznání, vděčnost a úcta.

Požadovat úctu a vážnost od svých žáků a jejich rodičů je učitelovým právem. Víme však, že se všeobecné úctě a vážnosti těší málokterý učitel. Co je příčinou, že učitelé postrádají zaslouženou vážnost?

²⁵⁵ Srov. ANONYM. Postavení učitele v obci. *Národní škola*, 1869, roč. 7, č. 6, s. 41 – 42.

Abychom k někomu cítili úctu a vážnost, musíme si být dobře vědomi jeho dobrých vlastností a musíme ho dobře znát. Lid si váží učitele jako vzdělaného člověka, ale váží si ho jen tehdy, pokud nepozná, že má i určité slabosti. Učitel by jim k tomu neměl dát příležitost, měl by se vždy chovat tak, aby o jeho mravech nikdo nemohl pochybovat. Lid hlídá jeho jednání a chyby učitele jsou na jeho vahách daleko těžší než chyby kohokoliv jiného.

S další příčinou, proč chybí úcta, se setkají všichni, kteří musí jednat s velkým množstvím lidí. Ti přicházejí s různými žádostmi a člověk, ač by všem rád vyhověl, naráží často na neodstranitelné překážky. Sem spadá i působení učitele ve škole. S jeho prací není každý spokojen. Jednou z příčin je to, že lid nezná nynější školní požadavky a omezuje všechnu činnost učitele pouze na výuku čtení, psaní a počítání. Ostatním předmětům se lid neučil, nezná je a práci učitele v těchto předmětech nedokáže ocenit. Lid si nevšimá i jiných velkých překážek při vyučování. Je to především velký počet dětí ve třídě špatná školní docházka. A tak se jednomu zdá, že jeho dítě špatně čte, druhému, že jeho dítě špatně počítá, po příčině však nikdo nepátrá a myslí si, že je tím vinen učitel.

Další příčinou, proč učitelé postrádají žádoucí úcty a vážnosti, je to, že lid všeobecně dává přednost jmění před vzdělaností, a tudíž majitel několika měr pozemků je víc vážen než učitel, který bývá na venkově pokládán za nějakého veřejného sluhu. Jsou také mnozí rodiče, pro které je dítě břemenem a neštěstím seslaným od boha. A nemilují-li své děti, nemohou mít rádi ani jejich učitele.

Asi hlavní příčinou, která učiteli přináší nejvíc nepřízně ze všech stran, je postihování špatné školní docházky. Jestliže učitel koná svoji povinnost a navrhne rodině pokutu, lidé to považují za příkoří, jestliže to přehlídí, dostane výtku od nadřízených. Ale v tom i onom případě obviňují vždy do učitele. Protože povinnost je přednější, jsou učitelé často v nenávisti u lidu, který se domnívá, že peněžité pokuty, které se za špatnou školní docházku musí platit, připadají učitelům, který si v nich proto libuje.

Jak se tedy může učitel domoci náležité vážnosti a úcty? Lid jednání učitele mimo školu bedlivě sleduje. Častá návštěva hostinců, časté procházky před očima lidu vážnost nezvyšují. Někteří si myslí, že učitel nečiní zadoost svým povinnostem ve škole, když má čas na procházky a posezení v hostinci. Učitel by měl mít dobré svědomí, jestliže dobře koná své povinnosti. Pak se tolik nemusí ohlížet na lidské mínění, neboť se nemůže zavděčit všem. Učitel se má snažit vyniknout svým vzděláním a svými vědomostmi. Měl by ostatním ukázat, že duševní majetek je mnohem cennější než hmotné statky. Zvláště v oboru hospodářství, v němž se někteří považují za mistry a myslí si, že všechnu moudrost zdědili se záhony

polními, by jim měl učitel dokázat, že nad nimi vyniká v teorii a v pokrokových metodách hospodaření. Učitel by měl pořádat poučné přednášky nebo školní výstavy, aby lid poznal, že mu jde o to, aby se šířila vzdělanost k prospěchu obyvatelstva. Při špatné školní docházce, která působí venkovskému učitelstvu největší mrzutosti, by se měl učitel snažit pomocí přátelskou radou, aby se nedostatky odstranily. Kde však učitel pozoruje skutečnou nedbalost ve školní docházce, tam není na místě přílišná tolerance.²⁵⁶

Učitel, hlavně na venkově, přicházel často do styku s duchovním. Jejich spolupráce mohla přinést mnoho pozitivního a mohla učiteli pomoci k získání vážnosti mezi lidmi. V jakém postavení byl učitel vůči duchovnímu v místě svého působení?

V časopise *Školník* vyšel v roce 1867 článek Josefa Čapka nazvaný *V jakém poměru stojí učitel národní ku svému duchovnímu, a naopak?*. Článek je z časopisu pro katolické učitelstvo a vysvětluje, proč je i pro učitele této doby dobré, když je jejich představeným duchovní. Autor zdůrazňuje výhody současného stavu, nejspíš je to reakce na avizované změny, které pak nastaly v roce 1868, kdy byla organizace školství předána do rukou státu, byla zrušena závislost školy na církvi a církvi byla ponechána jen výuka náboženství.

Jaký je rozdíl mezi učitelstvem nynější a dřívější doby? Dříve vyučoval člověk často i zcela nezpůsobilý, nebyla nikde příležitost k pravému národnímu vzdělání. A kdo by se ze vzdělanějších lidí věnoval tomuto nevděčnému stavu, nenalezl by v něm slušnou obživu ani důstojné postavení. Lid nechápal důležitost a potřebu učitelského stavu, a tedy nepodporoval v žádném ohledu ani školu ani učitele. Místy byla škola pro patrona i obec jenom vnuceným a nenáviděným břemenem a tím vznikaly špatné vztahy vůči škole a učiteli.

Nynější začínající učitel je vyzbrojen rozsáhlými vědomostmi, je si vědom důležitosti svého stavu a má rád své povolání. Mnohý z nynějších učitelů se možná domnívá, že když dříve býval představeným učitele duchovní, že tento poměr již dnes neplatí. Ale poměr místního duchovního ke škole a k učiteli zůstal ten samý, jaký vždy býval.

Církev se právem nazývá matkou škol a národní školu považuje za svou dceru. Místní duchovní jako vyučující náboženství je dosud nejen prvním představeným školy, ale i zastáncem učitele v každém ohledu. A kdo se může učitele spravedlivě zastat než duchovní, kterému kněžský úřad nedovoluje nešlechtné, nespravedlivé a podlé jednání. Někteří z nynějších učitelů si přáli a přejí světské představenstvo. Příčinou je, že nemají důvěru ke svému duchovnímu. Duchovní, i kdyby nebyl oficiálně představeným školy, byl by přece představeným učitele, byl by správcem jeho duše. Každý učitel má vědět, že jeho stav je

²⁵⁶ Srov. F.M. O vážnosti stavu učitelského. *Učitelské noviny*, 1885, roč. 3, č. 15, s. 177 – 178.

součástí stavu duchovního, protože mu je svěřena dětská mládež, aby pěstoval její blaho dnes i v budoucnosti, za což mu bude jednou na věčnosti přiřknuta odměna.

Učitel je od obce zvolen na školu a potvrzen vyššími úřady a jako takový je odpovědný za svou činnost obci, tak i představeným orgánům. Povinností učitele je v duchu katolické církve vychovávat svěřenou mládež, na tomto úkolu pilně pracovat a dodržovat přísně školní zákony. Právem učitelského stavu je požadování služného, výslužného a obydlí a přednostní postavení ve společnosti obce. Kde učitel své povinnosti plní svědomitě, tam nemá duchovní v obci důvod, aby nad ním měl dohled. Ale kde by učitel své povinnosti jen tak ledabyle odbýval, tam je duchovní povolán, aby učitele napomenul, poučil a upozornil ho na neblahé následky. Kde učitel dostává svůj plat pořádně a má slušné bydlení, tam nemá duchovní důvod dohled vykonávat. Ale kde učitel nedostává svůj plat pořádně a jeho byt není přiměřený, tam je duchovní od toho, aby jedno i druhé svým působením uvedl do pořádku. Kde učitel svým chováním a jednáním požívá u občanů vážnosti, tam nemá duchovní důvod dávat najevo svůj dohled. Ale kde by učitel svým jednáním poskvřnil vážnost a učitelskou čest, tam je duchovní povinen, aby učitele napomenul a upozornil na možný zlý konec. Ovšem stává se velmi často, že učitel docela nezaviněně musí snášet od občanů pronásledování a ústrky, a tu je duchovní jako představený na svém místě, aby učitele hájil a chránil proti zlým a nerozumným lidem.

Učitelé by měli uznat duchovního za svého představeného, mít k němu důvěru, řídit se jeho dobrou radou. Pak si budou jisti, že jim nebude vládnout despotickou rukou, ale bude se starat jak o blaho školy, tak i učitele.²⁵⁷

Proč se poměrně dost článků v pedagogických časopisech zabývá otázkou, jak by měl učitel získat úctu svých žáků i svého okolí? Protože ji v řadě míst neměl a musel o ni usilovat. V obci na počátku 19. století byl kněz, učitel a panský správce takřka jediní, kdo uměli číst a psát, proto si jich lidé vážili. Bohužel hmotné podmínky učitele byly tak ubohé, že kvůli nim na něj většina obyvatel hleděla s despektem, protože byl stejně chudý jako oni. Navíc museli učiteli platit povinný sobotáles, a to mu na oblibě nepřidalo. Byly samozřejmě výjimky, kdy starší vzdělaný, moudrý a dobročinný učitel se těšil úctě ve svém okolí, ale pozice mladšího nemajetného učitele byla jiná, protože žil v chudobě a lid neviděl důvody, proč by si jej měl nějak významně vážit.

Učitelé si byli vědomi důležitosti svého povolání, ale oprávněně cítili, že nikdo jiný to neuznává a význam jejich práce nevidí. Nejen že nebyli oceněni platem, ale postrádali někdy i

²⁵⁷ Srov. ČAPEK, Josef. V jakém poměru stojí učitel národní ku svému duchovnímu, a naopak? *Školník*, 1867, roč. 7, č. 5, s. 33 – 37.

obyčejnou úctu svých sousedů, kterým vzdělávali a vychovávali děti. Ti si spíš cenili každého, kdo měl víc peněz než učitel. Za některá nepopulární opatření, jako např. pokutování špatné školní docházky, vinili lidé přímo učitele a měli mu to za zlé.

Učitelé byli v závislém postavení vůči patronovi školy nebo představenstvu školy, kteří rozhodovali o jejich ustanovení. Stávalo se, že představenstvo vytýkalo učiteli jeho mimoškolní vlasteneckou nebo politickou činnost. Učitelé pak zažívali pocity služebníka, který si nesmí nikoho zneprátnit, musí se za všech okolností chovat uctivě k představeným, musí své představené bezpodmínečně poslouchat a ochotně vykonávat další služby, jako např. vedení kůru nebo obecního písaře. Okolí jej pečlivě sledovalo, zda chodí do hospody nebo na procházky, což pro mnohé znamenalo, že má málo práce. A lidé zaznamenávali, s kým se stýká, jaký má pořádek ve vlastní domácnosti, zda pije atp. Jeho chyby byly posuzovány mnohem přísněji než u ostatních, a tak učitel žil více než kdo jiný pod tlakem veřejného mínění. Už při studiu, ale i později jim bylo zdůrazňováno, že je důležité, aby si udrželi dostatečnou vážnost u svého okolí, kterému musí jít příkladem celým svým osobním životem a dělat tak čest učitelskému stavu.

5.2. Působení učitele mimo školu

Práce učitele nekončí s poslední hodinou školního vyučování. Učitel má pracovat s lidmi ve svém okolí, má se snažit je dál vzdělávat. Jaké možnosti působení v tomto případě učitel má? V jakých činnostech se angažuje?

V časopise *Česká škola* vyšel v roce 1881 článek s názvem *Vlastenecké působení učitelstva vně školy*, jehož autorem je Theofil Cikart. Oponuje veřejnému mínění, že dnešní učitelé už nemají takového vlasteneckého ducha jako dřívější.

Často se vytýkalo českému učitelstvu, že se ve věcech národních chová chladně a nečinně. Bylo slyšet hodně výtek, že učitelé, zejména ti mladší, se vzdalují vlasteneckému ruchu. Učitelům bylo vytýkáno, že jsou chameleoni, bezbarví, nerozhodní lidé, nehodní svých předchůdců, kteří v dobách vzkříšení české mluvy konali své dílo s větším zápallem a nadšením pro vlast. To jsou trpká a nepravdivá obvinění. Není pravda, že učitelstvo zapomíná na to, čím je povinno k národu, čím je povinno k vlasti, v níž se zrodilo, nebo že se chová k národním potřebám vlažně.

Učitelstvo obecných a měšťanských škol se prý vzdaluje veřejného ruchu, neangažuje se v politice, ve společenském a národním životě. Učitelé se prý straní vlasteneckých spolků. To není pravda, v mnoha městech a vesnicích jsou učitelé členy rady spolků. Bývají zakladateli i knihovníky školních i obecních knihoven. V místech, kde jsou hasičské spolky nebo

tělocvičné jednoty, nezřídka bývá učitel cvičitelem, velitelem nebo náčelníkem sboru. Mezi místním učitelstvem není téměř nikdo, kdo by nebyl alespoň přispívajícím členem nějakého spolku. Učitelé prý nehrají divadlo, jak to dříve hlavně ti mladší dělali, nevšímají si dramatického umění, což prý značí úpadek jejich vlastenectví. Určitý odklon lze vysvětlit tím, že by nebylo vhodné, kdyby učitelé vystupovali před veřejností a představovali komické osoby, tím by mohli ztratit autoritu u žáků. Naopak mohou učitelé pomáhat v ochotnických spolecích radou i skutkem, třeba jako správci nebo ředitelé.

Podívejme se, jak se chová učitelstvo k vlastenecké literatuře. Je dokázáno, že se pedagogická literatura rozšiřuje a zlepšuje, a to hlavně zásluhou učitelstva, které ji podporuje hmotně i duševně. Přestože je české učitelstvo odkázáno na skromný plat, přesto si vydrží takto tolik odborných listů jako žádný jiný stav. Rok od roku přibývá na literárním poli mnoho nadějných autorů z učitelského stavu. Učitelů se tedy bolestně dotýkají podobné výtky činěné z mnoha stran, protože jsou neopodstatněné. Snahy učitelstva nemusí být vychvalovány, stačí je pouze uznávat a podporovat.²⁵⁸

V roce 1884 byl otištěn v *Učitelských novinách* článek *Úkol národního učitele*, jehož autorem je Josef Drahoňovský. Vysvětluje, že důvěru lidu si učitel může získat prostřednictvím šíření osvěty nebo zakládáním knihoven.

Ale školou není ještě ukončen úkol učitele. Učitel má být i vzdělavatelem dospělých – lidu. Jsou to duchovní a učitelé, kteří i do nejdlejších vesnic přinášejí pochodeň osvěty a vzdělanosti. Má-li se však podařit úkol učitele jako vzdělavatele lidu, je především potřeba, aby se s lidem sblížil. Již školní řád určuje, že je nutné, aby byl učitel v častém styku s rodiči svých žáků. Lid bývá často nedůvěřivý ke všemu, co je nové, co se nedá vtěsnat v dosavadní objem jeho poznatků, a proto má nedůvěru k mnoha novotám v oboru školství. A to je právě úkolem učitele, aby poučil lid o nových ustanoveních školního řádu, objasnil mu podstatu věcí a zbavil ho nedůvěry. Učitel si musí umět získat lásku a důvěru občanů.

Obecné mínění o učiteli má velký vliv na jeho působení. Mohl by si ale učitel získat důvěru lidu, kdyby se vyhýbal styku s ním? Učitel má být vždy ochoten přispět každému radou a poučením. A hlavně na venkově se mu naskytne často příležitost, protože v menší obci se všichni dobře znají. Venkovský lid se nechá rád poučit a má zájem se dozvědět něco nového. Příležitostné rozpravy, ať poučné, ať zábavné, a také vhodné přednášky pořádané učitelem pomáhají při poučení a zušlechtnění lidu.

²⁵⁸ Srov. CIKART, Theofil. Vlastenecké působení učitelstva vně školy. *Česká škola*, 1881, roč.3, č.15 a 16, s. 231 – 233.

Každý učitel mívá vlastní knihovnu, a byť je sebemenší, má v ní nejen spisy pedagogické, ale i spisy poučné a zábavně zušlechťující, zejména spisy předních vlasteneckých spisovatelů. Půjčováním těchto spisů se mezi lidmi rozšiřuje záliba ve čtení a mají větší zájem o literaturu, které se bohužel na venkově na mnohých místech věnuje dosud malá pozornost. Kdo jednou pozná tento pramen poučení a zábavy, bude ho častěji vyhledávat a dá mu přednost před jinými zábavami. Čtenářské spolky a obecní knihovny poskytují snaživému učiteli veliké pole k blahodárné činnosti. Četba dobrých knih a časopisů je důležitá pro rozvoj vzdělanosti. Čím bohatší literaturu má národ, tím je považován za vyspělejší.

Kdo sleduje rozvoj národního života za posledního půlstoletí, kdo si všímá naší literatury, ten musí s potěšením konstatovat, že se náš národ povznesl na vysoký stupeň, zejména co se týče písemnictví. A jak by se měla udržovat známost literatury? Jednoduchým způsobem, který se užívá všude tam, kde k provedení většího díla nestačí síla jednotlivce. Lidé se spolčují navzájem, tvoří čtenářské spolky, besedy apod. A zde se učitel naskýtá nejvhodnější příležitost zapůsobit, aby byly zakládány obecní knihovny nebo čtenářské spolky, aby se tím probudila v lidech láska ke čtení dobrých knih, jimiž se obohacuje mysl, šlechtí srdce a člověk se stává mravně dokonalejším. Učitel má být rádcem při výběru knih a časopisů pro obecní knihovny. Zároveň se tím pěstuje mezi občany a učitelem větší vzájemnost, utuží se přátelské svazky a lid pak víc obrací svou pozornost ke škole, což je prospěšné pro rozkvět školy a vzdělání mládeže.²⁵⁹

V *Učitelských novinách* se v roce 1887 objevil článek Josefa Bergera nazvaný *Činnost učitelstva kromě školy*. Ve své článku se zamýšlí nad širokým rozsahem činnosti učitelů mimo školu a určuje úkoly národního učitele.

Působení svědomitého a horlivého učitele se neomezuje pouze na školu, ale projevuje se ve všech oborech občanského života a ve všech vrstvách národního života. Historie národního obrození k tomu poskytuje hojnost dokladů. Již za doby nejtužšího absolutismu nečekalo české učitelstvo na povzbuzení od představených, samo zakládalo obecní i školní knihovny, pořádalo v jejich prospěch zábavy, divadla a věcné loterie. Školní knihovny se staly členy rozličných Matic a Dědictví hlavně přičiněním národního učitelstva. Nebylo hospodářské jednoty, v níž by nebyli činní národní učitelé. Pěvecké spolky, které vykonaly důležitý úkol v díle probuzení národního života, měly všude v učitelstvu hlavní podporu a na mnohých místech se dodnes bez něj neobejdou. V záložnách, které dnešního dne přivádějí stovky milionů kapítálu do oběhu a oživují tím živnosti, řemesla i obchod, byli učitelé

²⁵⁹ Srov. DRAHOŇOVSKÝ, Josef. Úkol národního učitele. *Učitelské noviny*, 1884, roč. 2, č. 29, s. 337 – 338.

spoluzakladateli a pečlivými pomocníky v prvních letech jejich existence. Jakou mělo učitelstvo péči o rozšiřování českých spisů mezi lidmi, o tom by mohli podat svědectví nakladatelé z té doby, kteří dosud žijí. Vedle toho se učitelstvo staralo o kostelní hudbu, štěpařství, včelařství a hedvábnictví, bylo zastoupené ve čtenářských besedách, literárních spolcích a průmyslových spolcích.

A proč se ujímalo a dosud ujímá učitelstvo toho všeho? Jaký prospěch mu kynul z této mimořádné dobrovolné činnosti? Pouze blahé vědomí, že slouží svaté národní věci, je mu dostatečnou náhradou za všechno to mimořádné přičinění, ale i mocnou vzpruhou k nové činnosti. Učitelé jsou postaveni pod dohled veřejnosti, jsou pozorováni z blízka i z dálky. Učitel má být zrcadlem nejen žákům jemu svěřeným, ale i celé obci. Musí být celému národu vzorem ctnosti a mravnosti, obhájcem pravdy, apoštolem míru a svornosti. Musí dávat i příklad, že dobrovolná práce je cestou k prospěchu národa.

Národní školství je stále ohrožováno pěstováním němčiny. Úkolem učitele tedy je nerozšiřovat kult němčiny, ale naopak jej omezovat. Učitel rozšiřuje národní vědomí do všech vrstev lidu, povzbuzuje mládež k tomu, aby se z lásky k národu uměla zříct prospěchu, který by jí tu a tam vzešel z pěstování němčiny. Učitelé bojují v životním zájmu národa za očistu národní obecné školy. Učitelé těžce nesou, že obecná škola byla stržena do politických zápasů. Upřímně touží po tom, aby národní škola, která má šířit vzdělání a humanitu ve všech třídách společnosti bez ohledu na národnost, byla povznesena nad tyto zápasy, aby byla stranou zájmů všech politických stran. Bohužel dosud u nás všichni neuznávají, že budoucnost našeho národa záleží především na dobře zřízeném a spravovaném školství, které se těší nerušenému klidu a všestranné péči. Zejména se pak podceňuje důležitost obecné školy, která je pro 90 % obyvatel jediným vzdělávacím ústavem a pro ostatní je pak nejdůležitějším základem vzdělanosti.

Učitelé mohou národní věci pomáhat nejen ve škole, ale hlavně mimo školu, mají být nejen buditeli, ale i strážci národní osvěty. A jak mají učitelé pomáhat? Učitelé by měli doufat, že jim v národním díle nebude nikdo překážet, že se jejich záslužnému dílu dostane hojné podpory ze všech stran a vrstev společnosti, protože kvalitu národa lze posuzovat podle kvality školství. Dobré vzdělání národa je založeno na zásadách, které mu vytyčil nejslavnější reformátor školství – Jan Amos Komenský. Působení národního učitele se nesmí omezovat pouze na školu, ale musí zasahovat do všech oborů občanského života mezi všechny vrstvy národa. Tato úloha žádá: 1. Úplné sjednocení a vytrvalost učitelstva v práci na dědičné roli národa (ve škole i mimo školu), 2. Podporu v rodině, obci, státě, vzdělaných stavech a

zákonodárných sborech, 3. Podporu veřejného tisku, kterému přísluší podporovat vzájemný styk mezi učitelstvem a občany, 4. Podporu národa a jeho zástupců, kterým jejich vlastenecká povinnost ukládá působit za samostatnost české školy, nevázané cizími pouty a spravované především pedagogy, opatřenými dostatečnou výkonnou mocí.²⁶⁰

Učitelé byli aktivní v řadě spolků, např. v divadelních, tělovýchovných, zpěváckých, čtenářských. Už před rokem 1867, kdy začaly hojně vznikat učitelské spolky, však učitelé uvažovali, v čem by byly takové stavovské spolky přínosem a jaké by měly mít úkoly.

V časopise *Národní škola* vyšel v roce 1863 článek autora podepsaného pouze iniciálami A. B., který se jmenuje *Jaká má býti hlavní úloha spolku učitelského?*

Vznikají nyní rozmanité spolky a jednoty, tak i učitelé toužebně čekají, aby mohli společně pracovat ve spolkovém svazku k společnému cíli. A jak velká a důležitá je úloha takového spolku?

Učitelský spolek by měl usilovat o další vzdělávání učitelů, jeho členové se musí pomocí četby i přednášek zdokonalovat ve všech oborech vědění a umění. Učitel vidí před sebou veliké množství pedagogických, didaktických i metodických vědomostí, ale není schopen je sám všechny načerpat. Jenom spojenými silami je možné je zpřístupnit každému učiteli a vychovateli. Hmotné poměry většinou jednotlivci nedovolují, aby si mohl kupovat všechny potřebné knihy a časopisy, které jsou pro něj důležitým zdrojem informací.

Ve spolicích vidíme významnou pohnutku pro činnosti učitelstva, které se bez společného svazku nemohou podařit. Činnost učitelstva již probudily učitelské porady, tato aktivita má být zvýšena zakládáním a schůzemi učitelských jednot a jednou bude možná i dovršena obecnou jednotou národního učitelstva. Není třeba se obávat, že učitelstvo vystoupí z mezí slušnosti, že svou činnost bude přenášet i na jiné oblasti, které nejsou pedagogické, že se spolky budou zabývat věcmi, které jim nenáleží nebo které ostatním vadí. Vzniku učitelských spolků nic nebrání. Jsou spolkům vymezeny určité meze? Jsou spolky podrobeny zákonům? Určitě, spolky udrží činnost učitelstva v náležitých mezích. Národní učitel chce být činným kvůli svému zdokonalení a ku prospěchu jiných. Úkolem učitelského spolku je, aby v lidské společnosti učitelé získali sobě a škole pravou vážnost a v obcích si zjednali náležité mravní i občanské postavení.²⁶¹

Při své školní i mimoškolní činnosti se setkával učitel s řadou neřešených problémů školské soustavy nebo s některými sociálními jevy, které ho nutily, aby se zamyslel nad jejich

²⁶⁰ Srov. BERGER, Josef. Činnost učitelstva kromě školy. *Učitelské noviny*, 1887, roč. 5, č. 37, s. 435 – 437.

²⁶¹ Srov. A.B. Jaká má býti hlavní úloha spolku učitelského? *Národní škola*, roč. 1, č. 41, s. 321 – 322.

příčinami a pokoušel se hledat nápravu. Pedagogické časopisy se nevyhýbaly ani celospolečenským problémům a otázkám.

V 19. století se stále častěji objevuje v různých souvislostech jazyková otázka. V 1. polovině 19. století nebyla v Čechách ani jedna česká hlavní škola, první vznikla v Praze až v roce 1848. V 2. polovině 19. století pak učitelé upozorňovali na nepoměr v počtu českých a německých národních škol. Např. v roce 1894/95 bylo v Čechách 2125 německých škol a 2757 českých škol, přestože v Čechách žila 1/3 německého obyvatelstva a 2/3 českého obyvatelstva, tedy poměr počtu škol neodpovídal poměru počtu obou skupin obyvatel.²⁶² Na českých školách byla němčina povinným jazykem, zatímco na německých školách se povinnou češtinu nepodařilo prosadit.

V roce 1886 v *České škole* vyšel článek Josefa Sokola, nazvaný *O přetěžování mládeže němčinou*. Přednesl jej na Pražském sjezdu českých učitelů.

Nejprve v článku porovnává počty hodin, které němčině věnuje student německých a českých škol, než dospěje k maturitě. Vychází mu, že u českého studenta je to čtrnáctkrát méně. Má-li u maturity prokázat srovnatelné znalosti němčiny jako německý student, musí dohonit rozdíl mnohem větší pílí nebo v soukromých hodinách. Řešení však autor nevidí v návratu žáků do německých škol.

Čech má být ponechán Čechem. Jeho jazyku mají být přiznány ty výhody, na které má právo a které se neodpírají jazyku maďarskému, polskému a chorvatskému.

Hlavním školám byla kdysi němčina přikázána. Obecné školy ji berou na sebe z dobré vůle, učí ji ve 3., 4. a 5. třídě. Jestliže se jí mládež naučila málo, můžeme se ptát, k čemu jí to bylo. Jestliže se jí naučila dobře, měla by si znalosti udržovat opakováním, četbou a konverzací. Má český učitel nebo učitelka navádět české hochy a česká děvčata, aby až vyjdou ze školy, spolu hovořili německy? Měla by česká mládež podporovat německou literaturu, číst německé romány a časopisy? Nad takovým výsledkem národních škol bychom museli zaplatkat. Přestože obecná škola maďarská, polská, chorvatská jsou zcela prosty němčiny, netroufnu si tvrdit, že by se u nás nemělo učit němčině. K tomu dosud čas nenastal, ale neučme ji více, než je třeba.

Mnozí si dosud myslí, že němčina je nezbytná, protože kdysi jedině na německé hlavní škole mohlo české dítě nabýt vzdělání. Tehdy bylo nutné, chtěl-li se Čech vymanit z bídy, že se musel naučit němčině tak, aby jej od rodilého Němce takřka nerozeznali. Ale jak změnit poměry? Když je přece každodenně vidět, kde všude má němčina navrch, a kdo ji neumí, je

²⁶² ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek r. 1848 – 1913*. 1.vyd. Praha, 1918, s. 324.

odstrkován. Český národ musí znovu nabýt svého přirozeného jazykového práva. Je třeba osobních obětí a rozhodnějšího hájení národních práv. Českému učiteli a učitelce se ukládá národní a vlastenecká povinnost, aby našemu obyvatelstvu dokazovali, že kultem němčiny ubíjíme svoji národnost. Rozšiřujme národní vědomí do všech vrstev, povzbuzujme mládež, aby se z lásky k národu uměla zřící prospěchu, který by jí vzešel z pěstování němčiny. Vychovávejme Čechy opravdové, Čechy upřímné, Čechy takové, kteří jsou připraveni za svoji národnost podstoupit to, co podstoupili naši praotcové pro svoje náboženské přesvědčení.²⁶³

Ve 20. století se už učitelé nebáli vystupovat politicky, nebáli se projevovat politické postoje a názory, řada učitelek se angažovala v boji za ženská práva. Nezavírali oči nad společenskými problémy, chtěli na ně upozornit. Jedním z těchto témat byla otázka alkoholismu a abstinence.

V roce 1912 vyšel v časopise *Škola měšťanská* článek nazvaný *Otázka abstinentní a učitelstvo*. Jeho autor je podepsán pouze iniciálami C. S.. Zachovávám zde styl autora, typický pro názory na projevy alkoholismu a návrhy na řešení abstinentní otázky.

Otázka abstinentní je učitelstvu známa. Alkoholismus řadí zhoubně ve všech vrstvách národa a má hrozná následky, které mimo jiné působí i na práci učitele. Právem si učitel stěžuje při své učitelské práci na děti tupé, nechápavé, zatížené, poloblbé i blbé. Žádá pro ně zřízení pomocných tříd, ale marně. Ale ještě žalostnější pro něj je, že přes všechno vychovatelské působení pozoruje všeobecný sklon k pití alkoholu, hojnou účast na pijáckých zábavách a velký ruch v pražských hospodách, vinárnách a kavárnách.

Vždyť to jsou odchovanci škol, kteří se opíjejí alkoholem, propíjejí vydělané peníze a zděděné statky, jsou to bývalí žáci a žáčky, kteří se zaprodávají, dopouštějí se podvodů, defraudací, úpadků, lenosti, zanedbávání a zneužívání svých úřadů a živností, zaviňují rozvraty rodin, připravují jim bídu i nemoci, nehody, neštěstí, dopouštějí se rvaček, zabití, vražd i sebevražd. Pátráme-li po příčinách všelijakých těch běd, bolestí a lidských špatností, shledáme téměř vždy, že to způsobil utajený, potměšilý, zavilý nepřítel lidstva – alkohol.

Učitel má bedlivě prozkoumat na začátku školního roku, když mu alkoholičtí rodiče přivedou své děti, všechny jejich tělesné i duševní vlastnosti a má vypátrat, za jakých okolností přišly děti na tento svět. Učitel zjistí, že děti počaté v alkoholovém opojení, děti odkojené pivem nebo kořalkou, kterým v důsledku alkoholismu vyschnul přirozený zdroj matčiny výživy, již svým tělesným vzezřením ukazují na ono dědictví, které jim bylo dáno do

²⁶³ Srov. SOKOL, Josef. O přetěžování mládeže němčinou. *Česká škola*, 1886, roč. 8, č. 23, s. 357 – 363.

vínku. Přijdou děti s vytřeštěným zrakem, plaché, s tupým výrazem v obličejí, zatížené, často nedovedou pojmenovat nejznámější věci všedního života. Budou na vše hledět jako bez duše, neumějí zřetelně vyslovit slabiky nebo slova svého mateřského jazyka. Takových zatížených, poloblých dětí, s nimiž je ve škole hrozně těžká práce, bývá značné procento. Svědomitý učitel často trpí za neúspěšnou, o to těžší práci s takovými dětmi.

Učitelé proto žádají, aby se zřizovaly zvláštní výchovavací ústavy pro podobné děti. Ale v důsledku alkoholismu rodičů se také rodí a vyrůstají děti choré na těle i na duchu, nervózní, chudokrevné, epileptické, nedoslýchavé, hluchoněmé atp. Takovým žádné pomocné školy nepomohou, tady je potřeba zvláštních léčebných ústavů pro choré děti. Jsou tisíce českých dětí, které pro těžkou vadu těla nebo ducha nechodí vůbec do školy. Ubožáci jsou zavření v bytě a strádají po léta o samotě hladem, zimou, nečistotou, zatímco jejich rodiče jdou denně za výdělkem, aby uhájili živobytí. Pro takové ubohé děti je smrt dobrodiním. Zajde-li učitel do dětské nemocnice, zemské porodnice, různých ústavů pro choré děti, do ústavů pro slabomyslné děti, do káznic a polepšoven a bude-li pátrat po příčině té bídy a toho utrpení, shledá, že za to může děsný nepřítel lidstva – alkohol. Nejnovější výzkumy pedopatologické a pedopsychologické zjišťují, že ta dědičná zatížení, zvláštní poruchy a odchylky od normálu jsou způsobeny škodlivými účinky alkoholu, kterému se oddávali rodiče dítěte.

Uznáváme heslo, že české dítě se může vyvíjet, vzdělávat a vychovávat jen v české škole. Ale stejně důležité je i heslo, že každé české dítě má být počato abstinentským otcem a abstinentskou matkou. Trestem musí být stíhán každý, kdo dítěti do šestnácti let bude podávat nebo vnucovat jakýkoliv alkoholický nápoj. Bylo také spočítáno, jak veliké škody způsobuje požívání lihovin v ohledu národohospodářském, sociálním, kulturním i politickém. Alkohol velmi ztěžuje učiteli jeho práci, proto by se všechno učitelstvo mělo snažit o nápravu pijáckých zvyklostí českých lidí a stát se samo úplně abstinentským. Abstinentským se každý stane novým člověkem, bude zdravější a silnější, dokáže pak lépe žít a radostněji pracovat. Kdo dobře smýšlí s mládeží, kdo pojímá svůj úkol vážně, kdo chce úspěšně vychovávat, musí dát svým abstinentským životem příklad k následování.²⁶⁴

Úkolem učitele nebylo jen vyučování a výchova dětí ve škole. Vzdělaný a inteligentní učitel přicházel do obce a zcela samozřejmě se ujímal dalších činností, které se od jeho stavu očekávaly. Jeho vědomosti a kulturní zázemí ho motivovaly k pořádání přednášek, k zakládání čtenářských spolků, knihoven, dobročinných spolků atp. Často býval členem nebo činitelem v tělovýchovných spolcích, u ochotníků nebo hasičů. Se zájmem se věnoval

²⁶⁴ Srov. C. S. Otázka abstinentská a učitelstvo. *Škola měšťanská*, 1912, roč. 14, č. 23, s. 581 – 584.

včelařství a štěpařství a učil to své okolí. Upozorňoval na nové metody hospodaření, které poznával díky četbě časopisů. Podílel se na zakládání a provozu kempeliček.

Učitel ve svém volném čase pracoval na vytváření učebních pomůcek. Samozřejmostí bylo, že vybuduje přírodopisné sbírky, vytvoří herbáře, sbírky minerálů, brouků a motýlů atd. Protože v osnovách národních škol bylo i seznámení s dějinami vlasti a pověstmi domova, byli učitelé vyzýváni, aby sepsali dějiny obce a jejího okolí. Měli popsat místní památky a jejich historii, sbírat pověsti, pátrat po listinách a kronikách, sbírat např. staré nářadí, zbraně a mince. Někteří z nich se zabývali amatérskou archeologií (někdy k užitku věci, např. při povrchovém sběru pravěké industrie, jindy spíš ke škodě při neodborných vykopávkách).

Učitelé byli vyzýváni k tomu, aby se svou prací aktivně podíleli na osvětě lidu a podporovali národní uvědomění. Český učitel cítil, že je jeho povinností přispět národní věci tím, že povede mládež ve vlasteneckém duchu, bude ji seznamovat s českou historií, bude podporovat a rozšiřovat českou literaturu a učit své žáky lásce k rodnému jazyku.

Učitelé se stýkali nejen v rámci školy, ale i v učitelských spolcích, které se staly platformou pro výměnu názorů, pro boj za zlepšení platového systému nebo přinášely návrhy na reformy školství. Činnost spolků byla rozmanitá. Na pořadu schůzí byly vzdělávací přednášky, rokování o didaktických a metodických otázkách, plánovaly se dobročinné akce, někdy byl kulturní program či večery věnované památce významných osobností, nechyběly volby členů výborů, zprávy o hospodaření spolku a usnesení. Díky své činnosti ve škole měli učitelé dobrou představu, co by se ve školství mělo změnit, především v náplni učiva, ale i ve vyučovacích metodách. Rakouské školství bylo svázané byrokratismem, změny se prosazovaly jen obtížně. Hospodářský a technický rozvoj vyžadoval, aby se mládež vzdělávala hlouběji, aby se uměla vyrovnat s požadavky doby. Učitelé také poukazovali na nedostatky ve struktuře školské soustavy, která v Čechách trpěla dlouhodobou nerovnováhou mezi počtem německých a českých škol.

S přelomem století se stále více objevují i sociální problémy, které se vystupňovaly po příchodu obyvatelstva z venkova do měst a souvisely s průmyslovou revolucí. Roste počet příslušníků dělnické třídy, stupňuje se chudoba méně majetných vrstev obyvatelstva a zřetelněji se projevují průvodní jevy těchto změn jako alkoholismus, kriminalita a prostituce. Učitelé se setkávají s následky alkoholismu, uvědomují si, že je nutné proti němu bojovat, aby nebyla postižena další generace. Navrhují, že by mělo být zřízeno speciální školství pro děti tělesně a mentálně postižené a zřizovány výchovné ústavy. A berou si za úkol, že oni sami by měli jít příkladem a být vzorem pro abstinenci.

Učitelé jako společenská třída na sebe převzali řadu činností užitečných pro nejbližší okolí i celou společnost, a to dobrovolně, z vlastního přesvědčení, pouze kvůli pocitu, že tím mohou společnosti i svému národu prospět.

5. 3. Hmotné poměry učitelů

Učitelům ztěžovalo jejich práci špatné hmotné zajištění. Kvůli svým existenčním starostem se nemohli plně věnovat jen své školní práci, ale museli mít i další zdroje obživy. Společnost přesto od nich očekávala nadšení pro práci a vzorné plnění všech povinností. Co vše učitelům vadilo? Objevovaly se nějaké nápady na zlepšení jejich situace? Vyvíjely se během doby nějak jejich příjmy? Proč je důležité, aby na tom byli učitelé hmotně dobře? Změnil by se pak vztah okolního obyvatelstva k nim?

V roce 1862 vyšel v časopise *Školník* článek Josefa Uhlíře nazvaný *Proč jsou národní učitelové tak chudí, a nepochází-li z toho nějaká škoda*. Je v něm popis nedůstojných podmínek, v nichž učitel žije. Autor navrhuje, že by učiteli měla obec dát kus pole, na kterém by mohl hospodařit.

Není tomu dlouho, kdy se učitelem mohl stát každý, kdo uměl jen trochu číst a psát. K tomuto stavu se odhodlal vysloužilý voják, švec, krejčí, v zimním čase i sluha. A co za to dostal? Kousky chleba, v sobotu grešli (nynějšího půl krejcaru), někdy polínko dříví, drobet černé mouky a okolo vánoc nějakou jitrnici. K tomu měl i čest, že o svatebních slavnostech býval družbou, někdy dohazovačem a také obecním písařem. Z toho také něco získal. Bylo toho asi tolik, aby hladem neumřel, ale ne tolik, aby z toho mohl být živ. To byla celá učitelova odměna. Lidé byli spokojeni, že za tak málo mají svého učitele, ale už jim nezáleželo na tom, jaký byl a jak jejich děti vzdělával.

Když se pak zemská vláda postarala o řádné učitelstvo, nastala jiná doba. Rodiče byli nuceni řádně platit učiteli podle jeho smlouvy. Avšak s vymáháním platů se pojila nenávisť, nevlídnost a hrubiánství a učitel byl všude nenáviděn, pomlouván i proklínán. Učitel měl dostat zapláceno, měl to sice napsáno, ale jak to pak vypadalo s vyplácením? Chudí se museli učit zadarmo a bohatých nebylo mnoho. Tříkrálová koleda, kostelnictví, zvonictví, už ale ne hrobařství, ponocenství, to vše se zahrnulo dohromady, aby to dohromady tvořilo tzv. kongruu. Ale když učitel o Novém roce své roční příjmy zúčtoval, nezbylo mu nic a měl za všechno to roční namáhání jen odřené lokte u rukávů a nahé palce u nohou, o manželce a dětech ani nemluvě. Lidi nezajímalo, že mají učitele vyzáblého, otrhaného a hladem takřka umořeného, že se jeho děti musejí leckde potloukat, aby si sehnaly kousek chleba, to jim bylo jedno, hlavně když mu nemuseli platit.

A toto se dochovalo do dnešní doby. Nynější učitel má ještě méně než učitel předešlých časů. Jak tedy nemá být chudý? Tato chudoba škodí nejen samotnému učiteli, ale i obci. Jestliže se volí představený obce nebo radní, nevolí se nikdo jiný než rolník, obchodník nebo některý bohatý občan. A proč? Majetní lidé se zdají každému rozumnější. Majetný člověk má více příležitostí scházet se s učenými lidmi než bídny chudák, na kterého nechce nikdo ani pohlédnout a jehož slova nemají žádnou cenu. A kdyby obce měly právo volit učitele, kterých by bylo tolik, aby si mohly vybírat, zajisté by zvolily raději majetného učitele než chudého. Majetný učitel má možnost kupovat si časopisy, v kterých si čte, mnoho se z nich dozví a podle toho, co si přečetl, může poradit v řadě věcí. Vynakládá také peníze, aby poskytl blahobyt sobě a své rodině. Má i víc příležitostí přijít mezi lidi, slušní lidé se za něj nemusí stydět, jeho slovo má větší cenu. Majetný učitel by tak měl příležitost vyprávět o nových vynálezech, o svých zkušenostech a co všechno by se dalo udělat spojenými silami. Není-li pak takový učitel pokladem pro obec?

A jak by se mohlo učiteli pomoci k majetnosti? Nikdo nechce ani slyšet o zvýšení sobotálesu, prý už je tak dost vysoký. Jeho zvýšení by učiteli ani obci nepomohlo. Který stav je v současné době nejšťastnější? Je to kněz, úředník, důstojník, živnostník? Ne, je to rolník, kdo je nejšťastnější. Jeho blahobyt se zakládá jedině na kusu země. Kdyby učitel měl kus pole, louky nebo pastviny, které by se daly proměnit v pole, pak by byl určitě dobrým hospodářem a rádcem v obci. Obce by měly zvážit, pokud chtějí, aby se učitel měl lépe a mohl více prospět obci, že by měly škole věnovat kus pole nebo louky a tím svého učitele zajistit.²⁶⁵

V roce 1864 vyšel v časopise *Národní škola* článek neznámého autora nazvaný *Hmotné postavení národního učitelstva*.

Učitelé mají právo v zájmu školy a mládeže se domáhat toho, co jim podle zákona náleží a čeho by se jim mělo dostat v příslušné míře, kterou by občané měli uznat za potřebnou. Lid by měl dojít k poznání, že rozkvět školství je založen především na slušném postavení národního učitelstva. Hmotná bída je původem všeho zlého, při ní tělo chřadne a duch ochabuje. Letargie bývá smutným následkem nedostatku tělesných potřeb. Lidské síly a talenty ochabují a hynou, jestliže zápasí s nouzí a s nedostatkem. Bída ničí i dobrý charakter a činí člověka bezcitným a lhostejným ke všemu. Špatné postavení učitelstva není záhubou samotného učitelstva, ale i školy.

²⁶⁵ Srov. UHLÍŘ, Josef. Proč jsou národní učitelové tak chudí, a nepochází-li z toho nějaké škoda. *Školník*, 1862, roč. 12, č. 4, s. 25 – 26.

Dalším důvodem pro zlepšení hmotného postavení učitelstva je znovuzískání úcty a vážnosti. Je mnoho pilných a zasloužilých učitelů, jejichž hmotné postavení je velmi bídné. Mnozí snášejí strasti učitelského povolání pouze z lásky k němu a díky naději, že bude lépe. Mnozí namítají, že není možné zlepšit hmotné postavení učitelů z toho důvodu, že někteří neplní svůj úkol řádně. Může někdo upřít učitelstvu, že není dost inteligentní? Neapelují vydavatelé knih a časopisů, aby je učitelé odebírali nebo si je předplatili? A kde jinde se najde v obci knihovna, než u kněze nebo učitele? Ti schopní a pilní učitelé by neměli trpět, že v jejich stavu je několik nedbalých a špatných. Mělo by být zlepšeno hmotné postavení učitelstva, aby se vhodní kandidáti pro toto povolání, kteří k němu tíhnou láskou, od něj neodvraceli jen proto, že nechtějí trpět bídou a nedostatkem. Je nutné, aby se k tomu přikročilo co nejdříve.²⁶⁶

Řada nezodpovězených otázek v následujícím článku svědčí o tom, že nedostatečné hmotné zajištění učitelů byl trvalý problém celého století a tato situace ovlivňovala negativně vztah mezi učitelem a jeho okolím.

V časopise *Posel z Budče* byl otištěn v roce 1870 článek od neznámého autora nazvaný *Stav učitelský a jeho význam v moderní společnosti lidské*.

Co se týče nezištnosti, sebezapření, skromnosti, obětavosti, zda v tomto ohledu nepředčí učitelský stav všechny ostatní stavy? Zda nestanovil minulého roku český sněm učitelům 600 zlatých co nejvyšší roční služné, s nímž se učitelstvo musí spokojit, nechce-li nebo nemůže-li obec dát vyšší? Oplývají učitelé pozemskými statky? Je jim dána možnost, aby svou rodinu slušně živili a děti své počestně, byť jen jako prostý řemeslník zaopatřili? Zda není učitelstvo na obecných školách v hmotném ohledu postaveno na roveň s továrními dělníky? Zasedají snad učitelé na předních místech? Zda neuspokojují se tím, když jim, a to ještě zřídka, zavěšují na kabáty vyznamenání, zpravidla až ve věku, kdy se jim už nedostává sil, aby ověšený kabát oblékli bez námahy? Zda mohou dělat víc, než že se v duchu pousmát těm, kteří je chtějí vyznamenat, kteří jim udělují čestné tituly školních a vládních radů, ředitelů, profesorů, učitelů, ale nečiní nic jiného, než že nahou bídu chtějí přiodívat tituly. Při tom všem je učitelstvo podobné včele, jako ona pilně snáší vzácné dary, rozdává je všem, kdo je potřebují, a ani nezávidí čmelákům, kteří nashromážděné zásoby sami pohodlně spotřebovávají.²⁶⁷

²⁶⁶ Srov. ANONYM. Hmotné postavení národního učitelstva. *Národní škola*, 1864, roč. 2, č. 45, s. 353 – 354.

²⁶⁷ Srov. ANONYM. Stav učitelský a jeho význam v moderní společnosti lidské. *Posel z Budče*, 1870, roč. 1, č. 26, s. 221 – 222.

Každá změna školských zákonů, při níž se měnily platové předpisy, vyvolala diskusi v pedagogickém tisku, protože se dotkla celé učitelské obce. Učitelé měli oprávněný dojem, že platové ohodnocení je nespravedlivé a stále nedostačující. Jaké měli pocity, když se seznámili s ministerským nařízením o výši platů?

V časopise *Posel z Budče* z roku 1882 rozebírá neznámý autor důsledky reformy platů pro české učitele v dvoudílném článku *Právní svazky učitelstva českého*.

Na základě ustanovení říšského zákona vyměřil štyrský sněm učitelský plat (pro 3 učitelské platové třídy) na 900 zlatých, 800 zlatých, 700 zlatých, sněm dolnorakouský na 800 zlatých, 700 zlatých, 600 zlatých, sněm moravský na 700 zlatých, 600 zlatých, 500 zlatých. Naproti tomu v Čechách, v zemi, o níž se říká, že je nejbohatší v rakouské říši, ve 20 obcích mají mít učitelé 700 zlatých ročně, ve 250 obcích 600 zlatých, v 1400 obcích 500 zlatých a v ostatních 2581 obcích 400 zlatých. Moravský sněm do I. třídy služného (700 zlatých) zařadil 202 obce, do II. třídy (600 zlatých) 1623 obce a do III. třídy (500 zlatých) pouze 96 obcí.

A co se žádá po českém učiteli s nepatrným platem 400 zlatých ročně? Musí mít sedmiletá studia, maturitní zkoušku a po dvouleté praxi zkoušku učitelské způsobilosti. Má se dále vzdělávat čtením knih, pedagogických, hospodářských a politických časopisů. Divně by se na něj pohlíželo, kdyby svou rodinu slušně nešatil a děti nezaopatřil. Musí se zúčastnit sbírek a zábav v obci, aby nebyl považován za zpátečníka. Nuže otázkou je, kde je ten matematik, který by vypočítal, že zbývá učiteli z ročního služného 400 zlatých ještě tolik, aby mohl svou rodinu podle místních poměrů slušně vyživovat?

Podávali se petice k zemskému sněmu, aby byla zrušena IV. třída učitelského platu (400 zlatých). Ale právě proto, že učitelé žádali tak málo, zůstaly jejich žádosti nepovšimnuty. Už na sjezdu učitelstva v roce 1870 přijali učitelé toto usnesení o požadovaných platových třídách s 800 zlatých, 700 zlatých a 600 zlatých a stále na něm trvají. Zemští poslanci, kteří jednomyslně vyměřili vrátnému na zemském výboru roční plat 800 zlatých, by mohli pochopit, že učitelský návrh nejmenšího platu 600 zlatých není neúměrný, zvláště když by to byl plat pro učitele ve 2581 obcích, v nichž působí učitelé odsouzení k nejnižšímu platu.²⁶⁸

V další části článku se autor zabývá pravidly pro obsazování učitelských míst. Dříve byly školy pod vrchnostenským patronátem a stávalo se, že v malém patronátu se podučitel ani nedočkal učitelského místa. Nyní jsou školy pod patronátem okresních školních rad, ty se ale při konkurzech z pohodlnosti řídí stanoviskem místních školních rad, které vybírají kandidáty

²⁶⁸ Srov. ANONYM. Právní svazky učitelstva českého. *Posel z Budče*, 1882, roč. 13, č. 1, s. 1 – 2.

subjektivně. Někde chtějí svobodného jako potenciální partii, jinde jedině místního občana nebo se slitují nad učitelem s početnou rodinou, jinde chtějí muzikanta nebo oblíbeného hospodského společníka anebo se hodí učitel, který zamhouří oči nad špatnou školní docházkou. Málokdy rozhoduje, že je kandidát výborný učitel a mravný člověk. Na venkově většinou učitel nemůže udělat kariéru a díky zásluhám se stát třeba řídícím učitelem. Navíc podučitel či učitel z venkova neuspěje při konkurzu na místo na městské škole, aby si polepšil, téměř vždy dostanou přednost uchazeči z města. Nařízením by měla být zajištěna rovnost při konkurzech a tím by se i venkovským učitelům otevřela možnost lepší kariéry.²⁶⁹

V *Učitelských novinách* se v roce 1895 objevil článek autora podepsaného iniciálami V. CH., který se jmenuje *O bytech učitelstva na venkově*. Svědčí o tom, že ani na přelomu století se situace venkovských učitelů nezlepšila a je obžalobou společnosti, která si neváží jeho práce, když je nechá živořit v takových podmínkách.

Ve městě si lze za peníze pronajmout byt, jaký rodina podle svých poměrů potřebuje, jiné je to však na venkově. V oděvu se žádá na učiteli, aby chodil slušně oblečený, ale jak bydlí, zda přiměřeně a důstojně svému společenskému postavení, na to se nedbá, o to se nikdo nestará, a tak je učitel odkázán na sebe, na náhodu a na milost. Co se týká bytů, je zákonem postaráno jedině o správce škol, o ostatní učitelstvo se zákony dosud nestaraly. Velké tovární závody, doly a dráhy staví dělnické kolonie, aby dělníky po celodenní náročné práci čekali slušný a zdravý byt. Úředníci drah, hospodářští úředníci, lesní atp. mají slušné a často nádherné byty. Panští hajní mají domky se dvěma i třemi světnicemi, panští šafáři, poklasní a hlídači mají slušné byty o dvou světnicích. Jen učitelé, vychovatelé a vzdělavatelé národa, bydlí na vsích v bídných bytech.

Učitel musí na vsi bydlet jako ten nejbídnější podruh, ba jako žebrák. Musí bydlet často v jednom stavení s lidmi pochybné pověsti nebo v sousedství s lidmi, kteří ohrožují jeho majetek a uráží jeho čest. Učitel se musí s takovým bytem spokojit, ba je rád, že ho vůbec dostal, protože nic lepšího ve vsi není. Učitel se stydí přivést si do bytu hosta. Je důstojné a zdravé pro učitele a jeho rodinu takhle bydlet? Je-li učitel přinucen okolnostmi v takovém bytě bydlet, působí to i na celý jeho zevnějšek, na jeho zdraví a povahu. Takový byt učiteli vážnosti nepřidá, ale zajisté ji ubírá, zvláště v očích prostších lidí. Není také divu, vždyť učitel bydlí hůř než každý malý domkář, protože i ten má alespoň dvě světnice a komoru a učitel s rodinou jedinou světnici.

²⁶⁹ Srov. ANONYM. Právní svazky učitelstva českého. *Posel z Budče*, 1882, roč. 13, č. 24, s. 469 – 474.

Učitel, který nemá pořádný byt, nemůže pracovat tak, jak by si přál. Kde má opravovat úkoly? Kde dělat práce, ke kterým potřebuje ticho a klid? To pak musí buď opravovat ve třídě po škole, nebo doma čekat do noci, až všichni půjdou spát. A co když onemocní některý člen rodiny? Kam jej potom uloží, aby měl potřebný klid? Útulný a zdravý byt člověka těší, ale byt nevlídný jej odpuzuje a vyhání. Člověk sice za čas bídňým poměrům uvykne, situace jej otupí. Je nutné, aby došlo k nápravě. Když budou mít učitelé zabezpečený stálý a slušný byt, předejde se tím častému stěhování a jiným mrzutostem. Jak pomoci? Obec ať je povinná podobně jako správci školy, tak i ostatním učitelům opatřit řádné byty.²⁷⁰

V časopise *Beseda učitelská* se v roce 1897 objevil ve dvou dílech článek Jindřicha Valtra nazvaný *Práce a odměna učitelů na vesnických školách*. V článku se porovnává obtížnější práce venkovského učitele na malotřídce s lepší situací městského učitele.

Není dobře, aby učitel vesnické školy pohlížel na svého kolegu ve městě nějak předpojatě a myslel si, že práce a námaha učitele ve městě je menší v poměru k jeho služebnímu platu. Ten, který by to dělal, buď nedovede svou práci ocenit, anebo dává najevo, že nekoná řádně své povinnosti. Každý učitel je přesvědčen a ví jak obtížnou, ducha i tělo vysilující prací je učitelské povolání. Lidé si však tohle ještě pořád neuvědomují. Není zajisté jiného stavu vedle kněžského, který by byl tak přísně a veřejně posuzován, jako stav učitelský.

Učitel musí být vzorem svědomité práce, pořádku, zkrátka všeho toho, co člověka povznáší na stupeň mravní dokonalosti. Učiteli překáží v plnění jeho povinností nedostatečné uhrazování jeho nutných potřeb, které ze svých skromných příjmů nemůže opatřovat sobě i své rodině. Učitel tak často bývá uvrhován v zápas o svoje bytí. Poukazují-li na to učitelé ve městech, ve vyšších platových třídách, co pak mají říkat učitelé na vesnicích. To vše má vliv na duševní náladu učitele, která podmiňuje výsledek učitelovy práce, a to tím větší měrou, čím je práce obtížnější a namáhavější.

Práce vesnických učitelů vyžaduje tím větší námahu, čím ménětřídní je škola. Podíváme-li se na učební osnovu pro školy jednotřídní nebo dvoutřídní a porovnáme-li ji s osnovou škol pětítřídních, zjistíme, že se neliší. Tedy na škole jednotřídní a dvojtřídní se děti mají naučit téměř všemu, jako na škole pětítřídní. A proto čemu musí naučit na jednotřídní škole jeden učitel, na dvoutřídní dva učitelé, o to se dělí na škole pětítřídní učitelů pět. Vykoná-li pět lidí jistou práci v určitém čase a každý z nich se cítí do jisté míry unaven, kolikrát větší únavu pocítí jeden nebo dva lidé, kteří stejnou práci vykonají ve stejném čase. V jakém poměru k sobě jsou práce a odměna či plat? Každý učitel je ve své třídě dozorcem, jehož činnost

²⁷⁰ Srov. V.CH. O bytech učitelstva na venkově. *Učitelské noviny*, 1895, roč. 13, č. 49, s. 479.

spočívá v tom, že sleduje chování a činnost všech dětí po celý čas vyučování. Musí také dbát na pozornost dětí, která je podmiňována pozorností samotného učitele. Výuka a upoutání pozornosti dětí na jednotřídce vyžaduje mnohem větší úsilí ze strany učitele. Učitelé proto touží pracovat ve škole s co největším počtem tříd, již proto, že vesnickým učitelům se za namáhavější práci dostává nejmenšího platu.²⁷¹

V chudých vesnických obcích jsou také docela jiné poměry, pokud se týká výchovy dětí v rodině, než jaké jsou ve městech. Valná většina rodičů si myslí, že stačí, když jejich děti netrpí hladem. O to ostatní už se příliš nestarají. Proto mladší děti vychovávají jejich starší sourozenci, až do té doby, než tento úkol převezme škola a učitel. Noví žáci přicházejí do školy bez všech školních potřeb, bez tabulky, bez čítanky. Mnohé děti zůstávají doma, protože nemají v čem jít do školy. Všechny hrozby i prosby učitele zůstávají nevyslyšeny. Jak to pak dopadá, když učitel musí začínat od začátku třeba čtyřikrát. Učiteli na vesnici ztěžují jeho práci i nevyhovující místnosti a učební prostředky. Školní pomůcky jsou často v bídém stavu a opatřují se jen s velkými obtížemi. Jen občas se podaří učiteli je vyprosit od místní školní rady. Učitel si některé pomůcky zhotovuje sám a za své peníze. Místo aby využíval volného času, vesnický učitel kreslí, lepí, řeže a maluje, aby mohl dětem názorně podat učivo.

Učitel na vesnici není jen učitelem, má a musí být někdy také zahradníkem, včelařem, hospodářem, rádcem, knihařem, písařem, tlumočnickem, policejním dohlížitelem i školníkem. Svědomitý a upřímný učitel se snaží pečovat o blaho svých spoluobčanů, a proto se snaží, pokud to jde, pomáhat, kde se dá.

Měly by však být upraveny jeho poměry tak, aby neztratil vážnost občanů a jejich důvěru. Co se týká hmotného postavení, jsou na tom trochu lépe učitelé ve farních osadách, kteří mají příjmy od kostela a za výkony při pohřbech. Musí se však spokojit s tím, co jim kdo dá nebo i pracují na dluh. Učitelé, kteří se dostali do chudých vesnických osad, dostávají za nejtěžší práci za nejnepříznivějších okolností nejmenší odměnu. Učitelé se mají snažit překonávat překážky, které se jim staví do cesty. Mají se domáhat nápravy současného stavu, aby byla zajištěna jejich slušná existence, která podmiňuje zdar výchovy a učení, rozkvet školy i blaho obce. Pak pomine touha učitelů utíkat z vesnic, občané se přestanou stranit chudého učitele a zavládne vzájemná shoda.²⁷²

²⁷¹ Srov. VALTER, Jindřich. Práce a odměna učitelů na vesnických školách. *Beseda učitelská*, 1897, roč. 29, č. 25, s. 341 – 343.

²⁷² Srov. VALTER, Jindřich. Práce a odměna učitelů na vesnických školách. *Beseda učitelská*, 1897, roč. 29, č. 26, s. 353 – 356.

Vidíme, že před učitelem stála řada úkolů, které měl plnit, aby mohl přispět k lepší budoucnosti národa i lidstva tím, že dobře vychová další generaci. Právě působení na děti mělo největší účinek, protože děti mají srdce a mysl otevřenou k přijímání vědomostí a dobrých příkladů. Učitel nebyl jen tím, kdo jim předá vědomosti a dovednosti potřebné pro život. Osobnost učitele měla být pro děti životním vzorem. Učitel jim předával základy vzdělání i mravních postojů.

Za tuto záslužnou činnost však společnost učitele přiměřeně neodměňovala, ba naopak se dá říci, že učitelský stav žil, především v 1. polovině 19. století, na pokraji bídy. Určité jistoty získal až tehdy, když bylo zákonem zavedeno nepřilíš vysoké služné. V řadě článků se zjevně nebo skrytě objevuje oprávněný názor, že učitel není dostatečně oceněn. V řadách učitelů byli zastoupeni idealisté, kteří sepisovali své názory, jaký by měl být vzorný učitel a vzorná škola, jak by učitelé měli co nejúčinněji působit ve svém oboru. Články měly vysvětlující a nabádavý tón, nejspíš proto, že řada učitelů tak úplně vzorná nebyla, ať už proto, že museli řešit zoufalé materiální podmínky, anebo proto, že všichni lidé prostě nejsou andělé. Obecně kladla společnost na učitele vysoké požadavky, vyšší než na jiné skupiny obyvatel, a očekávala, že za všech okolností bude žít příkladným životem, tak aby byl vzorem mládeži.

Ve všech výše uvedených člancích se autoři shodují, že pokud bude učitel žít na hranicích chudoby, nemůže dobře plnit svůj úkol. Nejhorší byla situace venkovských učitelů, kteří měli nejnižší služné a přitom nejvíce práce na přeplněných malotřídkách, kde museli vyučovat více ročníků najednou. Bydlení učitele na vsi bylo srovnatelné s bydlením nejchudších námezdních sil. Mohl jen tiše závidět, že jiní, jako např. hajní, hospodářští úředníci a šafáři, měli proti němu luxusní bydlení. Chudý učitel si nemohl získat úctu svého okolí a neměl šanci, že by třeba mohl být zvolen do obecního zastupitelstva. Musel spoléhat na přivýdělek např. v kostele nebo jako obecní písař. Dlouhodobá chudoba jej poškozovala, časem rezignoval a ztratil prvotní nadšení. Trpěla i jeho rodina a děti, takže měl výčitky, že je uvrhl do bídy a nezajistil svým dětem lepší budoucnost. Patetické články v časopisech jej nabádaly, aby se věnoval s nadšením svému poslání a plnil vlastenecké úkoly, ale nikdo mu nepomohl, aby mohl žít aspoň trochu důstojně.

Situace ve městech byla o trochu lepší, protože zde byly platy o něco vyšší. I tak ale učitel, který nechtěl dělat svému stavu ostudu a musel dodržovat určitou úroveň v oblékání a životním stylu, měl potíže, aby mu plat stačil. Očekávalo se od něj, že bude sledovat novinky v literatuře, odebírat časopisy, chodit do divadel či sledovat politické dění. A bude živit manželku a děti, zajistí i jim určitou životní úroveň a dobré vzdělání.

Existoval nepochopitelný rozdíl v odměňování učitelů v různých zemích rakouské monarchie, který nijak nesouvisel s hospodářskou úrovní těchto zemí. Přestože Čechy byly nejrozvinutější částí rakouské monarchie, byly zde učitelské platy určeny zemským sněmem nejnižší. Po řadu let se učitelé marně dožadovali nápravy a nechápali, proč „jejich“ zemský sněm, který měl pravomoc nad českým školstvím, nemůže uznat jejich požadavky na zvýšení platů.

Články o hmotných poměrech učitelstva přinášejí dost smutné svědectví, že i když se celospolečensky uznával význam jejich práce, nebyla nikdy vůle toto jejich úsilí přiměřeně ocenit. Byl to dlouhodobý problém, učitelé na něj poukazovali po celé 19. století a jejich situace se zlepšovala jen pomalu, spíše jen díky zavedení pevné výše služného, než že by platy významně rostly.

6. Obraz učitelek v pedagogických časopisech

Profese učitelky patřila mezi ty, které byly považovány za slučitelné s podstatou ženství. Ženy se nejprve začaly objevovat jako vychovatelky ve šlechtických rodinách, zde se jednalo ovšem o cizinky, které tak působily už v 18. století. V 1. polovině 19. století na soukromých vzdělávacích ústavech vyučují ženy – vdovy či vdané, většinou ty, které byly z dobré rodiny a dostalo se jim dobrého vzdělání a výchovy. Soukromá učitelka zpočátku nepotřebovala k výkonu svého povolání žádnou formální přípravu. Adeptky učitelství mohly teoreticky navštěvovat některý z pedagogických kurzů pro učitelky, jejichž vznik iniciovala vláda v roce 1849. Kurzy měly být dvouleté, přijímaly adeptky minimálně šestnáctileté, ale byly realizovány jen sporadicky při některých dívčích školách zřizovaných náboženskými kongregacemi. Kvalifikaci pro výuku na soukromých školách mohly dívky také získat absolvováním dvouletého německého učitelského ústavu na Malé Straně či soukromého dívčího pedagogia při škole u svaté Anny. Absolventky však nemohly působit na veřejných školách.²⁷³

Výraznou změnu přinesla Hasnerova reforma v roce 1869. Umožnila ženám učit na dívčích školách a v nižších třídách smíšených a chlapeckých škol. Zákon, kterému se musel přizpůsobit také systém vzdělávání učitelek, vedl k založení veřejného dívčího pedagogia končícího maturitou. První vzniklo v Praze v roce 1870 postátněním pedagogia u svaté Anny. Podmínkou přijetí bylo ukončené základní vzdělání, věk nejméně patnáct let, tělesná způsobilost a mravní bezúhonnost a úspěšné složení přísné přijímací zkoušky, kladoucí důraz na ženské ruční práce a výtvarné a hudební nadání uchazečky. Zákon zachoval soukromé učitelské ústavy, včetně ústavů zřizovaných církevními kongregacemi. Největší zájem byl o státní pedagogia. Na veřejných učitelských ústavech většinou studovaly dcery nepříliš majetných intelektuálů, středoškolských a vysokoškolských učitelů, státních úředníků, prostě dcery z rodin, kde nebylo na věno a kde odborné vzdělání dívce zaručovalo možnost samostatné existence.²⁷⁴

Po čtyřech letech opouštěly absolventky ústav, plné ideálů o své budoucím působení. Začínaly jako zatímní podučitelky nebo učitelky na obecné škole. Převažujícímu zájmu o místo v Praze nemohly úřady většinou vyhovět. Většina mladých učitelek odcházela do jiného města či dokonce na vesnici, kde se zpravidla jejich ideály tvrdě střetly s realitou zanedbané

²⁷³ LENDEROVÁ, Milena et. al. (eds.). *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. 1.vyd. Praha, 2009, s. 428 - 429. ISBN 978 – 80-7106-988-1.

²⁷⁴ LENDEROVÁ, Milena et. al. (eds.). *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. 1.vyd. Praha, 2009, s. 429. ISBN 978 – 80-7106-988-1.

přeplněné venkovské školy. Veřejné mínění na ženy-učitelky pohlíželo kriticky, pro svou nezávislost a samostatnost se vymykaly konstruktu feminity. Najít své místo ve společnosti dané lokality nebylo pro učitelku snadné, integrovala se obtížněji než učitel, kterému zařazení do místní společnosti usnadňovalo např. posezení v hostinci. Jednou z možností bylo vykonávání společenských návštěv u manželek místní honorace nebo zapojení se do činnosti místních spolků. Ideální učitelka měla mít dokonalé společenské chování, měla být společensky obratná, nesměla ale dávat najevo svou intelektuální převahu nebo svým vzhledem a oblečením budit pozornost. Velmi obezřetná musela být ve styku s muži.²⁷⁵

Maturitu si učitelka mohla doplnit odbornou zkouškou, opravňující ji učit na měšťanských školách. K odborné zkoušce se hlásilo málo žen, což jim bránilo v další kariéře. Učitelé pak nedostatek zkušených učitelek využívali jako argument pro své majoritní postavení na školách, nárok na lepší místa a vyšší platy. Největší procento žen učilo na dívčích školách obecných a měšťanských, menší na obecných školách smíšených a chlapeckých, kde jim mohly být podle zákona svěřeny pouze nižší třídy. Omezení vyplývající ze zákona bylo vysvětlováno skutečností, že učitelky nejsou schopné udržet kázeň a zajistit si autoritu u starších dětí, zvláště u chlapců. Tento předsudek odstranila až první světová válka, kdy se učitelky, které zastupovaly kolegy, odcházející do války, ujaly všech ročníků obecných a měšťanských škol.²⁷⁶

Prvořadým úkolem učitelky bylo svědomité plnění školních povinností. Počet hodin úvazku souvisel s potřebami školy, týdenní úvazek nesměl přesáhnout třicet hodin. Kromě výuky literárních předmětů učitelky zajišťovaly výuku ženských ručních prací a ve smíšených třídách také dívčího tělocviku. Ve volném čase se učitelky angažovaly ve spolcích, vzdělávacích jednotách i v charitativních organizacích. Na přelomu století byly mnohé z nich členkami spolků usilujících o zrovnoprávnění ženy, o její vymanění z předsudků, bojovaly za výchovu dívek k vědomí osobních, sociálních a politických práv. Řada učitelek byla i literárně činná. Kromě krásné literatury se uplatnily i jako překladatelky, recenzentky či jako pisatelky odborné, většinou pedagogické literatury, v níž se soustředovaly zejména na výchovu a vzdělání dívek. Psaly o postavení ženy a učitelky ve společnosti, o zkušenostech s výukou dívek, často svými články usilovaly o zrovnoprávnění s mužskými kolegy. První světová válka dala ženám možnost uplatnit v širší míře nejen své vzdělání, ale i své

²⁷⁵ LENDEROVÁ, Milena et. al. (eds.). *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. 1.vyd. Praha, 2009, s. 429 - 430. ISBN 978 – 80-7106-988-1.

²⁷⁶ LENDEROVÁ, Milena et. al. (eds.). *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. 1.vyd. Praha, 2009, s. 430 - 431. ISBN 978 – 80-7106-988-1.

organizační schopnosti, učitelky často působily v různých charitativních spolcích a dobročinných organizacích, pracovaly jako pomocné síly v nemocnicích.²⁷⁷

Celibát byl pro učitelky na veřejných školách v Čechách zaveden zemským zákonem v roce 1875. Zemské zákonodárství prohlásilo vdavky za dobrovolné vzdání se učitelské služby. Provdáním nejenže učitelka opustila své místo, ale současně ztratila nárok na odbytne nebo penzi, nevracely se jí ani zaplacené příspěvky do penzijního fondu. Diskuse o zrušení celibátu začala hned v 2. polovině 70. let 19. století a s novou silou se ozvalo proticelibátní hnutí na počátku 20. století. Debata probíhala v učitelských spolcích, na sjezdech učitelů, v odborných i ženských časopisech, později i na sněmovní půdě. Zastánci celibátu argumentovali tím, že nelze sloučit povinnosti učitelky s povinnostmi manželky, hospodyně a matky bez újmy řádného konání některé z nich. Odpůrci celibátu oproti tomu tvrdili, že zákon odporuje lidské přirozenosti a diskriminuje ženy, které by vedle učitelské kariéry chtěly založit rodinu. Celibát učitelek byl zrušen až v roce 1919.²⁷⁸

Jestliže se učitelce naskytla volba mezi povoláním a uzavřením sňatku, nebylo rozhodnutí snadné.²⁷⁹ Učitelka brala často v úvahu i povinnosti vůči své původní rodině. Přemýšlela, zda je správné, aby manželovi pověsila na bedra své rodiče, případně sourozence, kteří byli na jejím platu závislí. Nejčastěji se životním druhem učitelky stával učitel, protože pro bohatého muže byla učitelka špatnou partií a pro řemeslníka nebo obchodníka se nehodila, neboť by mu nemohla pomáhat v živnosti. Učitelky, které po svatbě přestaly pracovat, nesly zpravidla tuto změnu těžce.²⁸⁰

Vyrovnat se platově mužským kolegům bylo požadavkem ženských učitelských organizací už na přelomu 19. a 20. století. Zákon z roku 1870 stanovil plat učitelky ve výši 80 % platu učitele. Později byla obě pohlaví platově zrovnoprávněna, ale ženy byly finančně diskriminovány jiným způsobem. Neměly nárok na příspěvek na bydlení, ten příslušel jen ženatým učitelům. Drahotní příspěvek přiznaný učitelstvu se vyměřoval podle počtu dětí, které učitel nebo učitelka vychovávali. Nařízení nebralo v úvahu, že svobodné učitelky se staraly o ostatní příbuzné. Učitelky měly malou naději na kariérní postup, větší šance měly jen na dívčích školách. Argumentem pro jejich přednostní působení na těchto školách byla

²⁷⁷ LENDEROVÁ, Milena et. al. (eds.). *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. 1.vyd. Praha, 2009, s. 431 - 432. ISBN 978 – 80-7106-988-1.

²⁷⁸ LENDEROVÁ, Milena et. al. (eds.). *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. 1.vyd. Praha, 2009, s. 166 - 168. ISBN 978 – 80-7106-988-1.

²⁷⁹ Srov. např. HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. 1.vyd. Praha, 1999, s. 6 – 8. ISBN 80-7106-380-0.

²⁸⁰ LENDEROVÁ, Milena et. al. (eds.). *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. 1.vyd. Praha, 2009, s. 432. ISBN 978 – 80-7106-988-1.

schopnost vcítit se do duše žákyň, schopnost pochopit jejich zdravotní specifika či odvrácení nebezpečí mravního ohrožení dospívajících žákyň ze strany učitelů.²⁸¹

6.1. Je učitelké povolání vhodné pro ženy?

V době, kdy se ženám otevřela cesta k učitelkému povolání, tj. hlavně po roce 1869, se objevil problém, jak zdůvodnit, že ženy jsou vhodné pro toto povolání. Učitelé se nechtěli tak snadno vzdát svého práva učit na dívčích školách nebo v dívčích třídách. A zastánci učitelek museli hledat zdůvodnění, proč je tak důležité, aby dívky učily právě ženy. Jaké vlastnosti a schopnosti ženu k tomuto povolání předurčují? Hraje tu roli, že žena je předurčena k mateřství, tj. k vychovávání vlastních dětí? Proč žena dokáže lépe pochopit pocity a problémy dívek?

V časopise *Národní škola* v roce 1869 vyšla úvaha J. Dběra, nazvaná *Bylo by obcím prospěšno, aby ustanovovaly světské učitelky na školách dívčích? Jsou-li ženské s to, aby plnily všechny povinnosti, jež vyučování dítek vyžaduje?*

Ženské pohlaví, pokud získá náležité a vyšší vzdělání, je schopné plnit stejné úkoly, jaké vykonávají muži. Pokud jsou ženy donuceny okolnostmi, vystupují ze svého rodinného a domácího kruhu, aby hledaly obživu.

Je ale otázkou, zda ženy obstojí v oboru literárním a vědeckém, tedy jako učitelky na veřejných školách. Jsou ženy schopny plnit všechny povinnosti, které vyučování dětí obnáší? Je pravda, že schopnosti člověka závisí na vlohách, které mu bůh propůjčil a také na vlivu příznivých okolností. Jsou určité rozdíly ve schopnostech mezi muži a ženami. U ženského pohlaví převládá citovost a větší smyslová vnímavost. Ženy mají i lepší poznávací schopnosti a posuzují věci detailněji. Jejich obrazotvornost je rozvinutá a nebývá nijak omezena.

Mládeži ve škole by pro její dobrý vývin a rozvoj velmi prospělo, kdyby jim výklad byl přednášen zajímavě a barvitě, tak jak to ženy umí. Ženy jsou také velmi mravné a mohou být pro žáky vzorem. Učitelky napodobují matky, rozšiřují názory dítěte a rozvíjejí jeho vědomosti. Z toho všeho je zřejmé, že působení ženského pohlaví ve školách by bylo určitě prospěšné.²⁸²

²⁸¹ LENDEROVÁ, Milena et. al. (eds.). *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. 1.vyd. Praha, 2009, s. 433. ISBN 978 – 80-7106-988-1.

²⁸² Srov. DBĚR, J. Bylo by obcím prospěšno, aby ustanovovaly světské učitelky na školách dívčích? Jsou-li ženské s to, aby plnily všechny povinnosti, jež vyučování dítek vyžaduje?. *Národní škola*, 1869, roč.7, č. 10, s. 73 – 74.

Další důvody, proč by na dívčích školách měla působit učitelka, najdeme v *Učitelských novinách*, kde vyšel v roce 1884 článek Josefa Hyláka²⁸³ nazvaný *K otázce učitelek*.

Na jakých školách a s jakou mírou by měly učitelky působit? Učitelky mohou ženskou povahu poznat z vlastní zkušenosti, mohou snadněji posoudit stavy a povahu ženské mládeže, proto se hodí k dívkám lépe než učitelé. Ženy mají své různé potřeby a starosti, které jim ukládá jejich povolání matek a hospodyň, proto jsou učitelky vhodné pro výchovu budoucích matek a hospodyň. Byť i učitelky samy matkami nebyly, přesto jsou v tomto ohledu kompetentnější než muži. V učební látce pro dívky se objevují i delikátnější věci, o kterých nemůže učitel dívkám vykládat, aby neurazil jejich ženskou mysl. Učitelka však o nich může dívky přiměřeně a důstojně poučit, což se týká např. nauky o lidském těle a zdravotní výchovy. Je-li nějaký rozdíl mezi mužským a ženským chováním, dejme dívkám za vzor učitelku. Matky mají být vzorem dívkám, někdy však nebývají, pak je tedy nahrazuje škola.²⁸⁴

V roce 1885 a 1886 byl v *Časopise učitelek* otištěn obsáhlý dvoudílný článek Marie Červinkové-Riegrové²⁸⁵ nazvaný *O povolání ženy k učitelství*. V první části se široce zabývá, jaká jsou vhodná povolání pro ženy a proč právě práce učitelky přináší ženě pocit štěstí a naplnění života.

Při vychování dívky se myslí především na její budoucí povolání rodinné a domácí, povolání manželky a matky. Je připravována na povolání, o kterém nevíme, zda ho dosáhne, a dosáhne-li ho, v jakých to bude poměrech a za jakých vnějších okolností.

Vychovatel dívky musí pamatovat na to, že je důležité, aby dívka dovedla založit blaho rodiny, ale i na to, aby dívka dovedla být užitečným členem lidské společnosti, i když jí nebude dopřáno rodinného blaha. Musí vychovat dívku tak, aby se dovedla přizpůsobit jinému, ale aby také dokázala obstát sama. Bylo by užitečné dívky vychovat takovým způsobem, aby byly schopné si najít obživu nejen pro sebe samotné, ale případně i obživu pro svoji rodinu, pokud by ji stihly těžké pohromy a životní zkoušky. Jaká jsou to tedy zaměstnání, jaká povolání, ke kterým jsou ženy schopné, způsobilé a povolány?

Je jedno povolání, které je pokládáno za nejpřiměřenější a nejbližší ženské povaze, a to povolání učitelky. Jedná-li se o to, jak vychovat dívku, aby byla schopna se sama uživit a byla tím pojištěna proti ranám osudu, je přirozené pomýšlet nejprve na zaměstnání a práce, které ji nebudou odcizovat rodině. Když však dívka hledá povolání mimo rodinný kruh, nejlépe bude působit tam, kde může rozvinout bezprostřední osobní činnost buď v kruhu dětí, nebo všude

²⁸³ Josef Hylák (1852 – 1919), učitel.

²⁸⁴ Srov. HYLÁK, Josef. *K otázce učitelek*. *Učitelské noviny*, 1884, roč. 2, č. 37, s. 437 – 439.

²⁸⁵ Marie Červinková-Riegrová (1854 – 1895), spisovatelka a libretistka, dcera Františka Ladislava Riegra.

tam, kde jde o styk člověka s člověkem. Pro její štěstí je zapotřebí, aby viděla, jak se uskutečňují výsledky její práce. Vůbec nešťastnější bude v takovém povolání, ve kterém nepracuje pouze silami nebo rozumem, ale kde je potřeba také její srdce.

Je-li pravda, že ženské srdce má potřebu projevovat své city, kdo na světě má největší potřebu přijímat tyto důkazy lásky, než právě děti? Děti a ženy se navzájem potřebují. V ženské duši dřímají všechny síly, vzněty a schopnosti, které potřebuje, aby mohla plnit svůj přirozený vychovatelský úkol, až se stane matkou. Všichni uznáváme důstojnost a vznešenost mateřského úkolu a poznáváme, že pro ty ženy, které se neprovádají a nemohou tudíž pečovat o vlastní děti, nemůže být krásnějšího úkolu, než péče o děti jiných. Nemůže být pro ně vznešenějšího povolání, bližšího jejich srdci a přiměřenějšího celé jejich bytosti, než povolání vychovatelské a učitelské.

V tomto povolání mohou rozvinout všechny své síly a schopnosti. Někdo by mohl namítat, že ženě sice přísluší vychování dítek v rodině, ale ne vyučování ve škole. Právě proto, že je nutné, aby se ve škole nejen vyučovalo, ale i vychovávalo, právě proto je potřeba, aby tam ženy vstupovaly. Nárok ženy na učitelské povolání spočívá právě v tomto vychovatelském působení. Čím více bude učitelka dbát na výchovu dětí, na šlechtění mravů a povznášení srdcí a povah, tím blahodárnější bude její činnost a tím lépe dokáže, že své místo ve škole zaujímá právem. Právo ženy k vychování a vyučování dětí má základ ve vztahu ženy k dětem, v její lásce k nim. Ženy v tomto povolání plní svůj mateřský, vychovatelský úkol, který přísluší ženě právem přírody.²⁸⁶

V žádném jiném stavu nemá chybná volba povolání tak osudné následky jako ve stavu kněžském a učitelském. Kéž by nevstupoval do stavu učitelského nikdo, kdo necítí k němu lásku a vnitřní povolání, a kéž by všechny ženy, které se chtějí věnovat mládeži, dovedly přilnout ke svému úkolu celou svojí myslí. K jeho zdárnému splnění je jim zapotřebí jen mnoho lásky k dětem. Potřebují, aby jejich celá duše byla proniknuta povznášejícím vědomím o důležitosti a vznešenosti jejich povolání, v tomto vědomí naleznou nadšení, obětavost a sílu pro svůj těžký úkol.

Společnost svěřuje do rukou učitele to, co má nejdražší, své děti. Může-li být krásnějšího úkolu, než přispívat k tomu, aby národu byla v jeho dětech připravena lepší budoucnost, a než být pro tyto děti dobrým duchem a světlem, které jim zazáří na životní dráhu. Vychovatelský

²⁸⁶ Srov. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. O povolání ženy k učitelství. *Časopis učitelek*, 1885, roč. 1, č. 1, s. 3 – 6.

úkol učitelky je významný a důležitý. V tomto působení na cit a povahu dětí zakládá se jak síla a přednost žen v tomto oboru, tak i jejich právo k učitelskému povolání.²⁸⁷

Takové byly názory Marie Červinkové-Riegrové na předurčení žen vykonávat úspěšně učitelské povolání.

V 1. polovině 19. století se otázka působení učitelek v pedagogických časopisech vůbec nevyskytovala, protože se vyučování věnoval jen nepatrný počet žen. Až po Hasnerově reformě, tj. po roce 1869, se dostávají první učitelky do praxe, a to nejen jako učitelky ručních prací, ale i jako literární učitelky, které začaly konkurovat mužům. Ve výše uvedených článcích je vysvětlována řada důvodů, proč je žena schopna vykonávat učitelské povolání a v jakých aspektech může být její působení lepší než působení učitele. Nikdo nepopíral vychovatelské schopnosti ženy jako matky, především u malých dětí a dívek, proto bylo přirozené, že stejným způsobem mohou být úspěšné i ženy-učitelky. Všeobecně se začíná uznávat, že učitelka může výrazně působit na mravní vývoj svých svěřenců. Je oceňován její ženský cit a morální vlastnosti, díky nimž může být dívkám příkladem a vzorem. Učitelka jako žena mohla dívkám lépe vysvětlit některé otázky ze zdravotní péče, o kterých by s nimi muž neměl hovořit. Pomocí vrozené lásky a citu si učitelka mohla získat srdce dětí a působit na ně tím, že jim nejen předává vědomosti a učí řadě dovedností, ale vštěpuje jim i morální zásady a rozvíjí jejich osobnost. Na tuto výchovnou stránku vzdělávání byl na přelomu století znovu kladen důraz, protože společnost, unášená technickým pokrokem, rozvojem průmyslu, politickými problémy a diferenciací společenských tříd, pociťovala ztrátu morálky a lidských hodnot.

6.2. Vzdělání učitelek

Během 19. století se rozšiřovaly možnosti vzdělání učitelek. Prakticky až teprve po roce 1869 měly zájemkyně o učitelské povolání možnost navštěvovat dívčí pedagogium zakončené maturitou. Bylo nějak reflektováno, že odborné vzdělání budoucích učitelek je potřebné? Jak bylo obecně pohlíženo na požadavek vzdělání žen?

V další části článku J. Dběra nazvaného *Bylo by obcím prospěšno, aby ustanovovaly světské učitelky na školách dívčích? Jsou-li ženské s to, aby plnily všechny povinnosti, jež vyučování dítěte vyžaduje?* jsou shrnuty požadavky na budoucí učitelku.

Problémem je, že neexistuje veřejný ústav, kde by dívka získala potřebné vyšší vzdělání. Musí se spokojit se vzděláním soukromým. Je také důležité, zda uchazečka o toto povolání chová k němu náchylnost, lásku a úctu a zda má pevnou vůli věnovat svůj život tomuto

²⁸⁷ Srov. ČERVINKOVÁ – RIEGROVÁ, Marie. O povolání ženy k učitelství. *Časopis učitelek*, 1886, roč. 2, č. 2, s. 17 – 21.

vznešenému a prospěšnému povolání. Zájemkyně o toto povolání musí prokázat způsobilost jak teoretickou, tak praktickou, tedy jak literární, tak i pedagogickou. K dobré způsobilosti náleží: I. v oblasti teorie znalost školních předmětů, znalost náboženství, zpěvu a hudby, kreslení, tělovědy a zdravotědy, dějepisu a zeměpisu, technologie domácí, domácího účetnictví a hospodaření, II. v oblasti praxe: pedagogika, didaktika, ušlechtilost mravů a příkladnost. To vše nejsou zrovna malé požadavky na budoucí učitelku.²⁸⁸

Obecněji zdůvodňuje užitečnost vzdělání pro ženy článek Josefa Hyláka, který vyšel v *Učitelkých novinách* v roce 1884 a byl nazvaný *K otázce učitelek*.

Každý člověk, tedy i žena, má právo na přístup ke vzdělání, aby mohl podle svých schopností rozvinout svého ducha. Jsou však muži, kteří ženě přisuzují pouze vařečku. Společnost má přitom užitek ze vzdělání žen v řadě oblastí. Vzdělané ženy se mohou stát lepšími matkami než ženy nevzdělané. Vzdělané ženy budou dobrými společnicemi svých mužů, podporují své muže v jejich povolání a zpřijemňují jim domov, neplýtvají majetkem svého muže, ale starají se dobře o jeho jmění. Vzdělané ženy jsou aktivní při kulturní práci a povznesení svého národa. Ty vzdělané ženy, které se nevďají, nebudou přítěží svým rodinám a obcím, protože budou schopné se živit samy. Lidem obojího pohlaví by mělo být umožněno zvolit si takové povolání, které by je mohlo slušně zaopatřit. Ozývají se však hlasy, aby se ženy vdaly, tím že budou nejlépe zaopatřeny. Statistika ukazuje, že žen je více než mužů, jak se tedy mají vdát ty přebytečné, když navíc počet starých mládenců rok od roku vzrůstá. Stát začíná pomýšlet na zaopatření žen a snaží se alespoň trochu srovnat práva žen a práva mužů. Ženám je umožněno, že se např. mohou stát učitelkami. Některým mužům však i toto vadí, vypočítávají chyby učitelek a horlí proti tomu, aby měly stejný plat jako učitelé.

Proč by ženy nemohly být učitelkami? Vzdělaným matkám neupírá nikdo, že by neměly dostatek vychovatelských schopností, určitě projevují lepší schopnosti než muži při výchově malých dětí a dívek. Vychovatelské schopnosti mají i ženy svobodné a nemělo by se pochybovat o způsobilosti učitelek vykonávat školní praxi.²⁸⁹

Oba autoři se shodují ve všeobecné potřebě ženského vzdělání, tedy nejen pro učitelky. I když tento názor byl v tehdejší době spíše ojedinělý. Vzdělání ženy bylo vnímáno pouze jako její ozdoba. Dívky mohou získat na pedagogiu vyšší vzdělání a zajistit se tak případně do budoucnosti. V roce 1869 autor apeluje, aby tyto vzdělávací ústavy vznikly, což se později

²⁸⁸ Srov. DBĚR, J. Bylo by obcím prospěšno, aby ustanovovaly světské učitelky na školách dívčích? Jsou-li ženské s to, aby plnily všechny povinnosti, jež vyučování dítek vyžaduje?. *Národní škola*, 1869, roč. 7, č. 10, s. 73 – 74.

²⁸⁹ Srov. HYLÁK, Josef. K otázce učitelek. *Učitelské noviny*, 1884, roč. 2, č. 37, s. 437 – 439.

stalo. Přesto ještě po patnácti letech, v roce 1884, musí druhý autor vysvětlovat, proč je výhodné, aby žena měla vzdělání, stále to ještě nebyla samozřejmost, že by žena mohla získat střední vzdělání a věnovat se kariéře učitelky. Ještě i v této době se muselo bojovat proti všeobecně rozšířenému názoru, že ženě patří vařečka. Autor musí poukazovat na to, jak velký význam má vzdělání pro ženu samotnou, pro její osobnost a další život. Bude i přínosem pro její budoucí rodinu, pro její děti, které jako vzdělaná matka vychová lépe. Velký význam má vzdělání žen i pro společnost, protože se žena stane nezávislou, dokáže se sama případně uživit a nebude odkázána na dobrodiní jiných. Ženy mají dobré vychovatelské schopnosti a mohou zcela určitě vykonávat povolání učitelky.

6.3. Působení učitelky ve škole i mimo školu

Učitelka byla velmi důležitou osobou v procesu vzdělávání a výchovy dívek. Jak měla pracovat, aby zdárně plnila své úkoly? Jak se měla chovat, aby byla svým žákyním vzorem? Měla nějakou možnost, jak na dívky působit i poté, co absolvovaly školní docházku? Jaké cíle by si měla klást učitelka s ohledem na národní zájmy?

V roce 1887 se v *Učitelských novinách* objevil článek M. Geislerové nazvaný *O úkolu učitelek ve škole a mimo školu*, který rozebírá různé způsoby, jak by učitelky měly působit na své žáčky a vychovat z nich národu oddané vlastenky.

Povolání u chlapců jsou různá, proto i vychovávání k povolání se u nich může ubírat různými cestami. Jinak je to s povoláním dívek, z nich má být hospodyně, manželka a matka. Základem vzdělání je národní škola a někdy musí vychovávání na národní škole stačit na celý život. A komu je svěřena dorůstající dívčí mládež ve městech? Učitelkám. Učitelky musí přihlížet svědomitě ke všem požadavkům, nešetřit času ani píle, vyučovat správně a opravdově, vyučovat tak, aby se výsledky jejich práce rovnaly výsledkům práce mužského ducha a aby se zbavily někdy se objevující nedůvěry a nepřízně.

Neměly by zanedbávat své další vzdělávání, měly by mít dostatečné vědomosti ze všech předmětů, které ve škole vyučují, a měly by umět všechno, v čem má být mládež cvičena. Při posuzování činnosti učitelek často zazněl výrok: Nejsou ani tak dobrými učitelkami, jako pečlivými vychovatelkami. Učitelky se tedy musí snažit, aby byly i dobrými učitelkami. Každá má v sobě opravdovou lásku k mládeži, bez níž by nebylo pravého vychovávání a vzdělávání.

Učitelky musí spojit s důkladným vyučováním i pečlivou výchovu dívek k jejich budoucímu úkolu. Mají z nich být řádné, spořivé hospodyně, jejichž domácnost bude vždy čistá a vkusně uspořádaná, ženy trpělivé, jemné, vnímavého ducha a dobré povahy.

K tomuto účelu se musí využít každé vhodné chvíle, učitelky mají mluvit k svěřené dívčí mládeži přesvědčivě a předávat jim nadšení. Příklad samotné učitelky je vůbec nejlepší. Učitelky mají ze svěřených dívek vychovávat budoucí matky, vlastenecké matky. Dívky musí milovat svou vlast, svůj národ a jeho nejsvětější dědictví - krásný a bohatý český jazyk. V tomto nemůže činnost učitelek nahradit učitel, protože nemá k duši dívek takový přístup. Touto činností je učitelkám vykázán úkol mimo školu, kterým jsou povýšeny na spolupracovnice přímo v národě.

Dívky odrostlé škole často čtou. Proto je důležitý výběr vhodné literatury, jíž by se rozšiřovala jejich vzdělanost, zušlechťovalo srdce, tříbil rozum a jejich duše se povznesla k ideálním snahám národa. A nejlépe se o toto postará bývalá učitelka těchto dívek. Často k ní přicházejí i později a ona už ne s dřívější učitelskou důsledností, ale s mateřskou přichylností řídí jejich touhy, svými pokyny je nabádá k činnosti v užším rodinném kruhu, svým příkladem u nich pěstuje mravní a národní nadšení a takto v nich utvrzuje národní hrdost.

Učitelky by se také měly snažit získat důvěru těch dívek, které se z vůle pošetilých rodičů staly oběťmi poněmčujících snah. Měly by se snažit změnit jejich smýšlení. Vhodné je mluvit s těmito dívkami např. o hudbě nebo o kráse národních písní a tím v nich probudit zájem o jednu z ctností českého národa. Nynější doba přinesla velký zájem o národní vyšívání. Národní vyšívání se sbírá, vlastenky si jím zdobí oděv. Učitelky ručních prací toho mohou využít a vzbudit zájem dívek, které si tím pak upevňují národní vědomí.²⁹⁰

Také v pokračování článku článek Marie Červinkové-Riegrové nazvaném *O povolání ženy k učitelství* se klade důraz na příklad učitelky jako autority při mravní výchově mládeže.

Vychovatelské působení učitelky na dívčích školách je zároveň tak důležité, jako i nesnadné. Chce-li učitelka plnit tento těžký úkol v plném rozsahu, musí znát všechny nesnáze, s nimiž je to spojeno, musí proniknout do dívčí povahy a poznat, jakým způsobem smýšlí, chápe a vzdělává se mládež jí svěřená. Duševní vývoj u dívek bývá obvykle rychlejší než u chlapců. Zdá se, jakoby všechny jejich smysly byly zbystřeny, dívky mnohem více vidí, pozorují, rychleji přijímají dojmy z vnějšího světa a v sobě je zpracují. S bystrou pozorností sledují vše okolo sebe a zejména si povšimnou všeho, co se dotýká osobnosti učitele nebo učitelky. Dívky nevidí před sebou jen učitelskou autoritu, ale především pozorují člověka, jehož soukromý život je nepřestává zajímat. Na dívčích školách mnohem více než na chlapeckých záleží na osobnosti učitele, na jeho povaze a způsobu, jak učí. Stane-li se osobnost učitele nebo učitelky žačkám v něčem směšnou nebo odpornou, pak nic nepomohou

²⁹⁰ Srov. GEISLEROVÁ, M. O úkolu učitelek ve škole a mimo školu. *Učitelské noviny*, 1887, roč. 5, č. 38, s. 448 – 449.

sebedůkladnější přednášky. Žákyně vždy část své nechuti k osobě učitele přenesou na předmět. Avšak naopak, když učitelka získá jejich lásku, snaží se s velkou horlivostí, aby zaslechly z milených úst oblažující slovíčko pochvaly.

Jestlipak ví a tuší učitelka, vystupující na katedru, odkud chce soudit a vládnout mladému světu kolem sebe, že vlastně sama předstupuje před tribunál nad míru bdělých ostražitých soudců. Žádné její hnutí jim neujde. Jak slečna učitelka mluví, jak se šatí, jak se nese a chodí, jak se usmívá a mračí, jak se hněvá a jak je netrpělivá, to všechno žáčky pozorují a soudí. A ať se nedomnívá, že když opustí školní třídu, že přestane být předmětem jejich pozornosti. Když učitelka zná tuto povahu dětskou a dívčí, bude tím pobízena, aby se vzdělávala, zdokonalovala a aby také svým vnějším chováním dávala dívkám příklad ušlechtilých mravů a pravé ženské jemnosti. Živý příklad má při vychování mládeže váhu a nezměrnou důležitost, což platí zejména pro ženskou mládež. Dívky se nejraději a nejvíce učí ze života, z konkrétních příkladů, a učitelka pocítí hluboce dosah svého úkolu a své povinnosti, když si uvědomí, že je dívkám nejen učitelkou, ale že má být i jejich vzorem.

Jsou učitelky, které odbývají své povinnosti, a jiné, které svými povinnostmi žijí. Odměřené konání povinností, při kterém se splní jen to, co je předepsáno a nutno, může snad postačit k tomu, aby se děti předepsaným předmětům naučily a aby pan inspektor byl spokojen. Ale pouhé plnění povinností nikdy nepostačí k tomu, aby učitelka získala pro sebe vliv na srdce a mysl svých svěřenek. K tomu je nutné, aby poznala život mládeže, aby se ve své mysli jimi zaobírala, musí pozorovat různé povahy chovanek, musí přemýšlet, jak na ně působit, jakého poučení jedné, jaké přísnosti nebo laskavosti druhé je zapotřebí, musí sledovat účinek svých slov na chování jednotlivých dětí. Když pak postupuje se svými žáčkami od nižších tříd k vyšším, tady teprve může upevnit svůj vliv na svěřené dívky.

Může se zdát, že je požadováno od mladých učitelek příliš mnoho, hodně vytrvalosti a sebezapření, a že je požadováno, aby mladé děvče dovedlo pro obětavou péči o jiné zapomenout na sebe. Přejme si, aby vychovatelská péče, která je učitelkám povinností, jim byla zároveň i radostí.

Je velmi důležité vychovatelské a mravní působení učitelek na dívčích školách. V dnešní době se jeví potřeba velmi dbát na mravní stránku výchovy.

Naší mysli se vnucuje otázka, zda se v naší době nepěstují až příliš jednostranně rozumové a poznávací vlastnosti duše. Všichni osvícení pedagogové a přátelé mládeže budou jednomyslně poukazovat a žádat, aby škola nejen poučovala a obohacovala novými vědomostmi, ale také působila na srdce a vůli. Tuto nutnost všichni uznáváme, ale jak to

provádět v praxi a jakými prostředky to zabezpečit? Co se má ve škole učit, jakým způsobem a postupem, kolik hodin mají být děti zaměstnány, jaké mají mít učebnice a jaké dostávat úlohy, to vše může zákon předepsat a může to také svými zřízenci kontrolovat, zda-li se jeho předpisy plní. Ale jakými předpisy může zákon předepsat a jakými zkouškami kontrolovat mravní působení učitele na mládež? Který inspektor, není-li vševědouce, může nahlédnout do srdce dětí, aby se přesvědčil, jaké sémě ušlechtilých podnětů tam bylo vloženo nebo jaký plevel se tam vinou učitele uhnízdil? Zákon může trestat nemravné působení, ale předepsat a nařídit ideály, šlechtnost a obětavost, to nemůže.²⁹¹

Celé zamyšlení Marie Riegrové-Červinkové je vedeno snahou, aby učitelky pochopily svou důležitou roli při výchově mládeže, věnovaly všechny síly nejen vzdělávání, ale i morálnímu působení, které bude úspěšné jen tehdy, najdou-li cestu k srdcím svých svěřenců.

V roce 1888 se v *Časopise učitelek* objevil článek neznámé autorky *Jak se státi dobrou učitelkou*. Lze předpokládat, že autorka byla učitelkou, protože přináší řadu rad a doporučení, jak by učitelka měla co nejlépe vykonávat své povolání.

Pro každého člověka je velmi důležitá otázka: Jak mohu konat co nejlépe své povinnosti? Tuto otázku by si měla položit i učitelka, protože její konání má rozhodující vliv na budoucí život mnoha jí svěřených dětí.

Aby se žena stala dobrou učitelkou, musí se řádně na své povolání připravit a pak ho svědomitě plnit. Učitelka po dobré žákyňi žádá, aby se tomu, co jí bylo uloženo, naučila dobře a náležitým způsobem. Tak by to mělo být i s přípravou učitelky pro školu. Je třeba pilnosti, musí si osvojit učební látku, musí si promyslet nejlepší způsob, jak látku podat. Důležité také je studium dětské povahy. Ke zdařilé školní práci patří i konkrétně vytyčený plán. Mnozí pracují pilně, a přesto jejich práce nemá náležitý výsledek. Je to proto, že jim chybí důslednost a vytrvalost, přebíhají od jednoho k druhému.

Svědomitá učitelka by se měla především učit pro školu. To však neznamená, že by se neměla učit ničemu jinému nebo se ničím jiným zabývat. Ale měla by mít na zřeteli, co je na prvním místě.

K náležité přípravě pro školu je potřeba i dobrých knih. Knihy jsou drahé, měly by se tedy kupovat knihy trvalé hodnoty a číst je pečlivě.

Aby byly ženy řádnými učitelkami, musí především vědět, v čem spočívá jejich školní práce. Škole je vytčen úkol mnohem důležitější a nesnadnější, než jen naučit děti mnohému potřebnému. Škola je má také vychovat v řádné, ušlechtilé, ryzí povahy.

²⁹¹ Srov. ČERVINKOVÁ – RIEGROVÁ, Marie. O povolání ženy k učitelství. *Časopis učitelek*, 1886, roč. 2, č. 2, s. 17 – 21.

Učitelky by se měly snažit být vzorem těm, které mají vést k dokonalosti. Aby učitelky byly dobrými učitelkami, musí svůj čas a síly soustředit především na školu. Doléhá na ně mnoho školních povinností, ale vedle nich by jim měly zbývat síly i na další úkoly. Jsou to požadavky společenské, členství a činnost v různých spolcích, povinnosti k rodině atd. Učitelky se jim mohou věnovat, ale jen tehdy, pokud tím netrpí škola.

Dobrá učitelka, která má plně dostát svým povinnostem, potřebuje zdravé tělo, jasný rozum, věrnou paměť, dobrou obraznost, tiché spokojené srdce, energickou vůli. Zchoulostivělostí, nespořádaným životem, přespřílišným namáháním, zlostí, hněvem, mrzutostmi se učitelky připravují o vlastnosti a schopnosti potřebné pro učitelský stav. Dobré učitelky musí přilnout k dětem celým srdcem a celou myslí. Bez lásky ani při největší pílí se ve škole mnoho nezmůže.

Důležitá je i řádná příprava na hodinu, co se týče látky i způsobu výkladu. Je důležité vědět, co a jak se bude v hodině konat. Každá učební hodina se musí pojit k té předcházející, učivo musí provázet příklady ze života, učení musí být přístupné i těm nejslabším. Příprava by se měla dělat den předem a alespoň z části písemně.

Svědomitá a řádná učitelka nekončí svou denní práci poslední vyučovací hodinou. Měla by se zamýšlet nad svou vykonanou prací a podrobit ji kritice. Učitelce není lhostejno, jak se její žákyně chovají mimo školu. Dobrá učitelka nedělá rozdíly mezi dětmi. Dobrá učitelka se zamýšlí nad důležitostí a zodpovědností, která je spojena s jejím povoláním. Ví, že nepracuje pouze pro dítě, ale že v něm má vychovat rodičům podporu a potěchu v strastném stáří, vlasti obětavou dceru a církvi zdárné dítě. Učitelka by si opakovaně měla pokládat otázku: jak se stanu dobrou učitelkou a jak jí zůstanu?²⁹²

Ve výše uvedených člancích najdeme řadu názorů na to, jaká by měla být dobrá učitelka. V první řadě by samozřejmě měla úspěšně plnit své učitelské povinnosti. Měla by se svědomitě připravovat na výuku, promýšlet, jak v učivu postupovat, aby nové poznatky navazovaly na staré, snažit se o názornou a srozumitelnou výuku. Musí se stále vzdělávat a hledat správné cesty k tomu, aby své žáky naučila co nejvíce. Na sklonku 19. století se měnil i pohled na náplň vzdělávání dívek. Samy učitelky vyzývaly, aby se snížil počet hodin věnovaných ručním pracím, a místo nich se posílila výuka moderních jazyků, přírodovědných předmětů nebo dívčího tělocviku.²⁹³

²⁹² Srov. ANONYM. Jak státi se dobrou učitelkou. *Časopis učitelek*, 1888, roč. 4, č. 1, s. 1 – 3.

²⁹³ Srov. ANONYM. Valný sjezd učitelstva a přátel školství, jenž konal se 9., 10., 11. a 12. srpna 1886 v kr. hl. městě Praze. *Česká škola*, 1886, roč. 8, č. 26, s. 409 – 421.

Dobrá učitelka má mít dobrý vztah k dětem. Měla by k dětem přilnout celou svou myslí a srdcem a neměla by dělat rozdíly mezi žáky. Musí poznat své žáčky, aby mohla volit vhodné výchovné prostředky. Marie Červinková-Riegrová klade důraz na další úkol učitelky, kterým je mravní a duchovní rozvoj mládeže. Zde může učitelka působit nejvíce svým osobním příkladem, protože si dívky své učitelky všímají, napodobují ji a berou si ji za vzor. Podobnou cestou by měly učitelky u svých žáků a žaček pěstovat vlastenectví a národní vědomí. České pedagogické časopisy (zde v článku z roku 1887) tyto vlastenecké myšlenky neskrývají. Oporou jim je, že na národní škole se vyučuje v mateřském jazyce, proto může učitel prostřednictvím jazyka přirozeně položit základy národního vědomí. V tomto vlasteneckém působení může učitelka pokračovat i později, když se setkává se svými bývalými žačkami nebo když pracuje ve vlasteneckých spolcích.

Důležité bylo působení učitelky mimo školu, učitelky se účastnily řady veřejných aktivit. Mohly ale prosazovat třeba svá politická práva? Jakým způsobem mohly působit na vzdělanost lidí ve svém okolí?

V roce 1905 vycházel v *Časopise učitelek* na pokračování článek Antonie Gebauerové nazvaný *O působení učitelky mimo školu*, kde zdůrazňuje, že by se ženy měly domáhat politických práv a prosazovat své požadavky.

Kdyby měly ženy právo volit ty, kterým občané v důvěře svěřují veřejné úkoly, počítalo by se s nimi jako s vlivnými činiteli, jejich zájmy by byly více respektovány. Proto se ženy musí domáhat volebního práva jako svéprávní občané. Je nutné, aby se učitelky domáhaly politických práv. Nejen, že by mohly uplatnit svobodu přesvědčení, ale mohly by uskutečnit mnoho plodných myšlenek, také by získaly ve stavovském ohledu.

Ve snaze po dosažení politických práv spojují se zájmy učitelek se zájmy všech žen, protože se ženy chtějí vymanit z pokořujícího postavení, které zákon ženě vymezuje, když jí staví na roveň blbých a nezletilých lidí. Ženy se chtějí domáhat všech práv, která jsou svobodnému svéprávnímu člověku dostupná.

Kromě stavovských zájmů by si učitelka měla vzít za úkol šíření národního vědomí v místě, kde žije. Učitelka na venkově by mohla zvláště během zimy pořádat jednou týdně či alespoň každých čtrnáct dní společné besídky, aby si dívky a její bývalé žákyně zvykly přemýšlet a mluvit o vážnějších věcech, nejen o slabostech svých bližních, o módě nebo o některých senzácích posledního čísla novin. Mohlo by se mluvit o četbě, o výchově, o umění, o hospodářství, o škodlivém vlivu alkoholu atd. Dívky by se měly naučit cenit si člověka podle jeho vnitřní hodnoty, vážít si práce a zvyknout si ji vykonávat radostně, měly by mít

pochopení pro povinnosti ženy v rodině i společnosti, měly by mít smysl pro pravé lidumilství, které zachraňuje i mladé duše a vychovává z těch nejopuštěnějších ubožátek platné členy lidské společnosti.

Ve městech mohou učitelky úspěšně působit v ženských vzdělávacích a sokolských spolcích. V poslední době se potěšitelně vzmáhá ve všech spolcích přednáškový ruch. Kde je učitelka ve výboru, tam ať dbá, aby látka přednášek byla opravdu potřebná a cenná. Dobrá látka se týká výchovy dětí, poměru rodiny a školy, dalšího sebevzdělávání, otázek sociálních, zdravotnických atd. Je důležité mládeži zdůrazňovat, aby spoléhala na vlastní síly a neuspávala se nadějemi, že až bude nejhůře, objeví se rytíř na koni, utne sani všech devět hlav najednou, zabije všechny nepřátele a zapudí neštěstí. Tak trochu rytířem může být každá z žen, a když nelze utít všech devět hlav najednou, má stínat jednu po druhé, nešetřit žádnou příšeru, která by mohla škodit národnímu životu.²⁹⁴

Vzdělané ženy, tedy i učitelky, si jednoznačně uvědomovaly, jaký význam má pro ně boj za práva žen. Polovina národa v podstatě neměla přímou možnost hájit své zájmy a prosazovat své požadavky, přestože ženy byly pro společnost stejně potřebné jako muži. Učitelka na venkově i ve městě měla důležitou úlohu nejen při vzdělávání a výchově dětí, ale mohla působit i na své okolí prostřednictvím kulturní, dobročinné nebo osvětové činnosti. Svým žačkám by měly předat správné životní a morální postoje. Učitelky zdůrazňují, že by se mládež měla naučit spoléhat na své síly, ať už ve vlastním životě a kariéře, ale i v politickém boji za svá práva.

6.4. Hmotné poměry učitelek

Od doby, co ženy vstoupily na pole učitelského povolání, se neustále řešily jejich platové poměry, hlavně ve srovnání s mužskými kolegy. Proč učitelé neustále protestovali proti tomu, aby učitelky měly stejný plat jako oni? A co naopak učitelkám dávalo právo jej mít? V řadě článků nalézáme argumenty podporující učitelky, především v souvislosti s hodnocením jejich společenského postavení a životních podmínek. Jaké byly hmotné poměry učitelek? Opravdu na to byly lépe než učitelé?

V *Učitelkých novinách* vyšel v roce 1884 článek Josefa Hyláka nazvaný *K otázce učitelek*, v němž se zdůvodňuje, proč by učitelky měly brát stejné platy jako učitelé.

I když už jsou muži nuceni zákonem strpět instituci učitelek, tak nedokážou pochopit, proč by učitelka měla mít stejné příjmy jako ženatý učitel. Vždyť je přece svobodná a nemá

²⁹⁴ Srov. GEBAUEROVÁ, Antonie. O působení učitelky mimo školu. *Časopis učitelek*, 1905, roč.21, č. 10, s. 149 - 150.

rodinu. Ale učitelky konají stejnou práci jako učitelé, všichni by tedy měli být stejně placeni. Za stejnou práci náleží stejná odměna. Když někteří z učitelů závidí učitelkám, že při menším vydání a stejných příjmech jsou na tom lépe než ženatí otcové rodin, tak těm nikdo nebrání, jsou-li dosud svobodní, aby jimi i nadále zůstali a užívali všech výhod svobodného stavu. Učitelkám je zapovězeno zákonem vdát se, a tak pocítují tvrdost nuceného celibátu. Tudíž by jim mělo být přáno, aby jako náhradu za nucenou osamělost měly stejný příjem jako učitelé a aby ten nevelký přebytek peněz mohly užít ke své zábavě nebo si ho uložit jako věno pro případ sňatku nebo jako dědictví pro své nezámožné příbuzné. Některým mužům není vhod, že si učitelky spoří na věno. Přitom je dobře, když si vzdělaný muž může vzít vzdělanou ženu, která mu přinese i nějaké věno. Někdo také vytýká učitelkám, že pomáhají „vyprazdňovat módní sklady“. Možná, že některá učitelka podléhá módě, ale nemůžeme to přisuzovat všem. Podobně některým lidem vadí, že si prý učitelky kupují piana. Učitelky jsou ale odkázané k samotě ve svém domě, tudíž bychom jim měli přát zábavu, kterou si opatří za poctivě vydělané peníze.

Je vytýkáno, že institucí učitelek se omezuje pramen výživy učitelům - otcům rodin. Služné, jež nyní bere učitelka, by mohlo živit celou učitelovu rodinu. Svobodným ženám nelze upřít právo na poctivou obživu, zvláště když tohoto práva pracně dosáhly přípravným vzděláním. Učitelka je také členem nějaké rodiny, stejně jako jsou členy rodiny manželka a děti ženatého učitele. Proč by neměla mít právo na zaopatření? Proč ji odsuzovat k hladu? Mohla by se stát přítelkyní své rodině nebo obci. Je moudré chtít jednu rodinu zaopatřit a druhou naopak zatížit? Soudí se, že i státu prý vznikne škoda z instituce učitelek. Učitelka se provdá a přestane být učitelkou, tím se zmaří část nákladu, který stát věnoval na vzdělání učitelek. Přitom pro vzdělávání mužů stát vydržuje střední, odborné a vysoké školy. Ženy mají po obecné škole pouze učitelský ústav, na kterém mohou nabýt pedagogického vzdělání. I kdyby se z kandidátek učitelství ani jedna v budoucnosti nevěnovala školní praxi, mohl by stát s dobrým svědomím ponechat učitelský ústav, který by tak umožnil všeobecné vzdělání žen, jež nemohou jinak získat.

Z učitelek, vykonávajících praxi, stát nemá žádnou škodu. Učitelky patří do penzijního fondu stejně jako učitelé, nezanechávají však po sobě ani vdovce ani sirotky, které by musel stát podporovat. Kolik učitelek se dočká penze? Hodně se jich provdá, čímž mimoděk ulehčí penzijnímu fondu. Na druhou stranu některé učitelky se stávají nezpůsobilými vykonávat službu kvůli chorobě a vysílenosti a zatíží tím penzijní fond. Tím jsou vinni ti, kteří při přijímání dívek do učitelského ústavu nedbají jejich špatného zdravotního stavu.

Učitelům také vadí obsazování výnosnějších míst učitelkami. Učitelka ve městě dostane 700, 600 nebo 500 zlatých, učitel na vsi se musí spokojit s 500 i 400 zlatými. Výše platu je určována podle drahotních poměrů v místě školy. Měla by se ale tedy spíše řešit otázka platu učitelstva městského a vesnického. Je pravdou, že více učitelek působí ve městech. To je způsobeno tím, že učitelky jsou dosazovány na dívčí školy, které na vesnicích nejsou zřizovány. Jako nemůže mít každé venkovské město měšťanskou školu, tak každá ves nemůže mít školu rozdělenou podle pohlaví. Nynější stav, kdy jsou mladé učitelky dosazovány na výnosnější místa, je ale přechodný. Za čas nynější mladé učitelky zestárnou a nové mladé učitelky se budou muset spokojit s podučitelskými místy. Učitelky přirozeně patří na dívčí školy a učitelům nic neuchvacují.²⁹⁵

Otázky platů si všímaly i učitelské spolky. Na to upozorňuje část článku Antonie Gebauerové²⁹⁶ nazvaného *O působení učitelky mimo školu*, který vycházel na pokračování v roce 1905 v *Časopise učitelek*.

Vědomí stavovských povinností je v učitelských řadách poměrně malé. Mezi učitelkami není ještě dost tepla vzájemného cítění a obětavosti, ale bývá tu bohužel dost nepochopení, předsudků i naprosté nevšímavosti. Jednota moravských učitelek se utvořila proto, aby hájila zájmy stavu učitelek a aby jako sdružení vzdělaných žen mohla intenzivněji plnit své kulturní poslání i mimo školu. Např. Jednota podala i vypracovaný návrh platů industriálních učitelek Ústřednímu spolku Jednot učitelských, který se dohodl s Ústředním německým spolkem a návrh úpravy předložil zemskému výboru. Je v zájmu lidskosti, aby platy industriálních učitelek byly upraveny, dosavadní plat učitelek v současných drahotních poměrech nestačí k uhájení živobytí i v nejskromnějších poměrech.²⁹⁷

V roce 1913 se objevil v *Časopise učitelek* článek *Hmotná tíseň a učitelky* od neznámé autorky, v němž připomíná, že životní podmínky učitelek nejsou dobré.

Na protestních schůzích bývá často naráženo na hmotnou tíseň ženatého učitelstva nebo svobodných začátečníků. Bída je nejvíce patrná v učitelských rodinách, zvláště o větším počtu dětí. Učitelky, které byly vyňaty ze zvýšení učitelských platů, z tohoto důvodu dosud mlčely. Je však potřeba ukázat na méně známé soukromé poměry učitelek, které kvůli rodinným potřebám učitelů ustupují do pozadí nebo jsou opomíjeny mlčením.

²⁹⁵ Srov. HYLÁK, Josef. K otázce učitelek. *Učitelské noviny*, 1884, roč. 2, č. 37, s. 437 – 439.

²⁹⁶ Antonie Gebauerová (1871 - 1956), od roku 1897 učitelka a pozdější ředitelka dívčích škol v Kroměříži, v letech 1908-1911 stála v čele Jednoty učitelek moravských.

²⁹⁷ Srov. GEBAUEROVÁ, Antonie. O působení učitelky mimo školu. *Časopis učitelek*, 1905, roč.21, č. 8, s. 118 – 119.

Učitelky odkázané na určitý způsob života, zkrácené na svých lidských právech, tíhnou celou duší vedle svých školních povinností ke svému příbuzenstvu jako k přirozené náhradě za teplo rodinného života. Jestliže u ženatých je spravedlivé přihlížet k jejich povinnostech rodičovským a manželským, bylo by spravedlivé přihlédnout u učitelek, vedle otázky zrušení celibátu, která je také v jejich programu, na jejich zvýšené potřeby plynoucí z příbuzenských závazků. Každý muž, i ženatý, má mimo vlastní rodinu také povinnosti k příbuzným, ale ze zkušenosti každý ví, jak se počítá s pomocí ženatých a jak s pomocí svobodných. Vztah učitelky k její rodině je často jedinou radostí a naplněním smyslu života. Připouštěním většího počtu žen ke studiu a jejich zastoupením v různých oborech se rozšiřuje i jejich rozdělení mezi nižší i střední vrstvy obyvatelstva. Učitelky dnes nejčastěji pocházejí z rodin nemajetných, vícečlenných, často z rodin učitelských, a všechny tyto rodiny pak od zaopatřeného člena očekávají přispívání a spoléhají na možnou pomoc, která časem může přejít až ve vysávání nebo učitelčino sebeobětování. O rodinné a soukromé poměry učitelek se nikdo nezajímá a nebere na ně zřetel. Učitelka bez vlastní rodiny může dělat pro své příbuzenstvo sebevíc, může být sama živitelkou rodiny, přesto nemá sympatie a uznání. Jsou učitelky, kterým je pro rodinné dluhy i zadržováno slušné. Případy hmotné tísně u učitelek nejsou ojedinělou výjimkou. Z tohoto důvodu je nutná úprava platů i pro učitelky, stejně jako z důvodu rovnocenného hodnocení stejné práce.²⁹⁸

Je zřejmé, že otázka učitelských platů se v pedagogických časopisech řešila stále, protože platy učitelů i učitelek byly tak nízké v porovnání s podobně vzdělanými profesemi, že nemohly být považovány za dostačující. Zprvu se platy učitelek rovnaly 80 % platu učitelů, od roku 1875 se platy vyrovnaly, což vyvolalo diskuse, zda si učitelky tyto stejné platy zaslouží. Hlavním argumentem pro nepřejícný postoj veřejnosti a kolegů bylo to, že plat učitele je určen pro zajištění celé jeho rodiny. Výše uvedené články se ale zastávají učitelek, protože i ony často musely podporovat širší rodinu, která na nich byla závislá. Ani počátkem 20. století se životní podmínky učitelek nezlepšily, učitelské povolání si často volily dívky z méně majetných rodin, u nichž se očekávalo, že rodině vrátí to, co vynaložila na její studia, a bude moci rodinu zajistit i později. Také náklady na bydlení osamělé učitelky nebyly malé. Z hlediska, že za stejnou práci má být každému vyplácena stejná odměna, byl tedy nárok učitelek na stejné platy s muži oprávněný a spravedlivý.

²⁹⁸ Srov. ANONYM. Hmotná tíseň a učitelky. *Časopis učitelek*, 1913 – 1914, roč.30, č. 4, s. 83 – 84.

6.5. Vztah učitelé - učitelky

Vztahy mezi učiteli a učitelkami byly občas napjaté, a to nejen kvůli platům. Čím byl zdůvodňován jejich antagonismus?

V časopise *Posel z Budče* vyšel v roce 1899 článek od neznámého autora nazvaný *Učitelé a učitelky*, který popisuje argumenty obou stran a nabádá k větší svornosti.

Z napjatých poměrů mezi učitelkami a učiteli se postupem času a vlivem různých okolností vyvinul pravidelný boj, který byl zanesen i na veřejnost, které tím byla poskytnuta příležitost k nesprávnému mínění a ke kritice, která nevyznívá ve prospěch učitelského stavu. Učitelky a učitelé jsou každý v jiném táboře, učitelky mají svůj Ústřední spolek a učitelé také. Učitelky se neúčastní zájmových prací učitelů a oni jejich také ne. Boj po léta vedený oběma stranami nebyl bojem zásadním, byly to potyčky o drobné osobní věci, kterým učitelky, jako nový, v boji neostřílený sociální činitel, přikládaly větší důležitost, než bylo potřeba. Nepřátelství, které takto vzniklo, vedlo k samostatné ženské učitelské organizaci. Dnes však už nejde o drobné osobní potyčky, o obsazení nějakého místa učitelkou, boj již vykrytalizoval v určité formy a požadavky. Učitelky se domáhají pro sebe dívčích škol, učitelé se nechtějí vzdát vyučování na školách obojích, tj. dívčích i chlapeckých.

Učitelky se dříve hlásily k heslu: Stejná práva, stejné povinnosti. Kdyby dnes trvaly na tomto heslu, učitelé by jim upřímně podali ruce a bylo by po boji. Učitelé by se s nimi rádi podělili o své jednotřídky a dvojtřídky. Ale zákonem je dáno, že učitelka nemůže vyučovat ve vyšších třídách chlapeckých škol, takže nelze mluvit o rovnosti povinností. Na venkovských školách bývají dívky spolu s chlapci vychovávány učiteli, o tato místa učitelky příliš nestojí. Ale na městských školách by učitelky chtěly mít místa v dívčích třídách jen pro sebe a upírají učitelům způsobilost tam vyučovat. To ale není rovnost povinností, o tom by měly slechny učitelky přemýšlet. Pokud by uznaly, že to není možné a správné, mohly by se potom s učiteli dobře shodnout.

Ale ať si vedou učitelky dál svůj boj, není možné po nich žádat, aby se hned zřekly svých názorů, o kterých se domnívají, že jsou bez chyb a omylů. Je však nutné po nich žádat, aby pracovaly společně s učiteli na všech úkolech jejich společného stavu a byly s nimi všude tam, kde se učitelská pravice zdvihá proti útlaku a maří nástrahy nepřátel, toužících po utiskování celého stavu. Tato povinnost učitelkám nemůže být odpuštěna, nedbání této povinnosti by se jmenovalo zrada.²⁹⁹

²⁹⁹ Srov. ANONYM. Učitelé a učitelky. *Posel z Budče*, 1899, roč.30 , č.24, s. 371 – 372.

V roce 1879 byl otištěn v *Besedě učitelské* článek *Učitelky a učitelé* od Pavly Škampové.³⁰⁰ Autorka se zamýšlí nad společenským postavením učitelek a jejich vztahem k učitelům-mužům.

Působení učitelek na dívky je oceňováno, její činnost ve škole byla již dostatečně posouzena a byla kladně hodnocena, což může učitelky těšit. Už ne tak potěšitelné se však jeví poměry učitelek jako společenského stavu. Podívejme se na situaci v malých venkovských městech. V hlavním městě se ozývá volání po sjednocení všech členů učitelského stavu, tj. učitelů i učitelek. Můžeme sledovat, že společně bojují za stejné cíle a za národní myšlenky. Kdežto ve venkovských obcích žije mužská část národního učitelstva úplně odloučena od společných zájmů, snah a tužeb českých učitelek. Kde jinde má učitelka nabýt zkušeností a poučení, než od spolupracovníků, mužů vědecky i metodicky, obecně i odborně vzdělaných, kteří tvoří učitelské sbory škol. Jsou sice učitelské spolky, jsou i domácí konference učitelů, kam mají učitelky otevřenou cestu. To ale často nestačí, aby se mohl odstranit nesoulad mezi učiteli a učitelkami. Důležitou roli v životě člověka hraje společnost. Vzdělání bez společenského styku stačí pouze tomu, kdo by trávil celý život odloučeně od společnosti. Ale pro plnohodnotný život je zařazení do společnosti a rozvíjení společenského života důležité, kdo se jej nezúčastní, ztrácí. A to se stává často učitelkám. Někteří lidé chválí učitelku, která se co nejvíc izoluje od světa a od učitelů-kolegů. To ale není správné. Bylo by dobře, kdyby se ze strany učitelek projevilo více hlubšího opravdového úsilí a ze strany učitelů poněkud více shovívavosti, aby si obě strany s dobrou vůlí a upřímnou snahou mohly vyjít vstříc. Učitelé obojího pohlaví by si měli podat svorně ruku ke společnému dílu a prezentovat lidu význam národního učitelstva.³⁰¹

Pravděpodobně jako reakce na článek Josefa Hyláka v *Učitelských novinách* v roce 1884, v němž se staví na stranu učitelek, se zde objevila polemika neznámého autora *K otázce učitelek*, v níž se ostře a občas i jízlivě vyslovuje proti požadavku některých učitelských reformátorek, aby dívčí školy patřily výhradně do ženských rukou. V přepisu článku zachovávám ve větší míře autorův styl, aby bylo zřejmé, jakým tónem oslovuje učitelky a jakými slovy jim vysvětluje, že jejich požadavek je zcela nemožný, nejen z důvodů ekonomických, ale především kvůli vedoucí roli mužů ve společnosti.

V táboře českých učitelek se rozmáhá pýcha povážlivou měrou. Hlásá se tam odhodlané: Vychování dívčí budiž odevzdáno rukám ženským. Aby stromy nerostly příliš vysoko do nebe, dáme českým učitelkám z vlastní dlouholeté zkušenosti ponaučení, které je má uchránit

³⁰⁰ Pavla Škampová (1858 – 1923), učitelka, spisovatelka a překladatelka.

³⁰¹ Srov. ŠKAMPOVÁ, Pavla. Učitelky a učitelé. *Beseda učitelská*, 1879, roč. 11, č. 21, s. 245 – 247.

všeliké pošetilosti. Vyhýčkalo se zejména v Praze několik učitelek, jež se domohly zvláštním způsobem v jistých kruzích nenadálé přízně, čímž zpychly tak, že oslněny svými domnělými přednostmi, domnívají se být na výši své slávy. Některé ruce ženské jsou nenasytné. Až by bylo řízení dívčích škol odevzdáno rukám ženským, budou pak okresní inspektorky, ba i zemské inspektorky. A poněvadž je neradno, aby muž vládl ženám, provede se žádoucí reforma i v ministerstvu vyučování, budou mít tedy ženy i svou ministrantku.

Jsou ale i učitelky, které přišly za brány pražské, na venkov. Tam poznaly klopotný život učitelský na vlastní kůži, tam poznaly, v jaké opuštěnosti by musely žít, kdyby nenalezly záštitu v učitelských rodinách a kdyby jim řídící a kolegové nebyli rádci a ochranou. Aj, vy dámy, které o překot chcete nynější poměry v českém učitelstvu převrátit, opusťte jen na rok svá místa s výší platu 1000 až 1200 zlatých a jděte na zkušenou na školy venkovské.

Dokud nebudeme mít pevných záruk, že se ženské v každém věku osvědčí jako dobré vychovatelky a učitelky na školách, nemůže nám být vyčítáno, jestliže se vyvarujeme vši ukvapenosti. Hezká tvář a pěkná postava lahodí sice oku, avšak nestranný znalec se nedá klamat pozlátkem a leskem, nýbrž pronáší úsudek až po důkladné zkoušce.³⁰²

Dále autor rozebírá organizační změny ve školství, které by při důsledném dodržení požadavků žen-učitelek vznikly. Rozdělením obecných škol na chlapecké a dívčí by se počet škol zdvojnásobil a tím by se zdvojnásobily i náklady na školství. A pokud by to reformátorky požadovaly pouze ve městech, daly by tím najevo, že utíkají před klopotnou prací na venkově a dávají přednost pohodlnému bydlu ve městech. A po těchto spíše věcných argumentech konečně autor přistupuje k tomu, aby ženám řekl pravdu.

Je jisté, že jsme sami zhýčkali některé učitelky k marné domýšlivosti. Z galantnosti, jež je obvyklá k dámám, jsme přehlédli oběma očima chyby, jichž se dopouštěly jednotlivé učitelky při vyučování mládeže, a naopak jsme plýtvali chválou, kde jsme jen mohli. Školní inspektoři povzbuzovali domýšlivost mnoha učitelek: Je to začátečnice, má dobrou vůli, časem se vpraví v úřad učitelský. Tak byly omlouvány hrubé chyby, kterých se dopustila. Není tedy divu, že vznikla v hlavách některých učitelek myšlenka, jakoby již dostoupily stupně dokonalosti a že tudíž správa dívčích škol patří přirozeně jim. Neměly příležitost zjistit, že k řízení škol je zapotřebí muže celého.

Sice neradi, ale dáváme učitelkám na uvážení, co následuje, neboť nás k tomu vede jejich přepjatá vyzývavost.

³⁰² Srov. ANONYM. K otázce učitelek. *Učitel'ské noviny*, 1884, roč. 2, č. 42, s. 497 – 498.

Mládež na dívčích školách se má vést k pořádku a čistotě, neboť nepořádná a nečistotná hospodyně je ohyzdou domácnosti. A jak si všímají mnohé učitelky této stránky dívčího vychování? Na jisté škole připomíná správce školy slečnám učitelkám, aby nestrpěly nepořádku v lavicích a pod lavicemi a aby si dívky u vchodu očistily obuv. Přes to všechno je ve třídách nepořádek a dívky stále nosí bláto do třídy. Správce školy shledal, že v dívčí škole je větší nepořádek než v chlapecké, protože asi slečny učitelky pokládají udržování čistoty za věc zbytečnou.

Jistý školní inspektor kontroloval na dívčí škole, v jakém pořádku vedou učitelky úřední spisy. Pouze jedna měla třídní knihu a katalog v pořádku, ostatní je měly třeba týden nedopsané nebo odnešené domů. Dalším neblahým jevem u některých učitelek je přemrštěné fintění, jež se pak přenáší na dívčí mládež. Fintilství a nepořádnost jsou nectnosti u ženského pohlaví, které vylučují spořádanou domácnost a otravují rodinný život. Některé učitelky také vychovávají z dívek klepny, když se jich zbytečně vyptávají na poměry domácí i sousedské, což vyslechnou i ostatní dívky a vzejde z toho pak nejedna mrzutost.

Některé učitelky si přirozeným způsobem dovedou udržet kázeň, ale u řady z nich se kázeň při návštěvě inspektora pouze předstírá. Vyhrůžkami se připravují žákyně na příchod inspektora. Není divu, že si jej mladší žákyně představují jako sibiřského medvěda, který – až přijde – je všechny pohltí. Pak sedí žákyně jak přimrazené, sotva dýchají. Inspektor snadno pozná, že učitelka lhala, když tvrdí, že takovou kázeň má vždycky. Po několika dnech, když navštívil tutéž třídu, shledal, že je celá tabule popsána jmény darebných žákyň, které byly za trest zapisovány.

Naším „reformátorkám“ českého školství, které by se tak rády chopily řízení dívčích škol, připomínáme, že se marně namáhají, neboť si učitelky nepřejí správy ženské, zvláště ty které zakusily řízení ženskou rukou a mnohdy poznaly, že ta ženská ruka v umíněnosti a mstivosti dovede učitelku snížit často na pouhou děvečku. Tuto pravdu nám nevyvrátíte, jsme o ní přesvědčeni.³⁰³

Články v pedagogických časopisech reflektují vztahy učitelů a učitelek. Učitelská obec, zpočátku ryze mužská, pociťovala vůči učitelkám určitý despekt a nedůvěru. Vpád učitelek do dříve mužské profese, jejich narůstající počet i sebevědomí a především konkurence při obsazování lepších míst, to vše vedlo k tomu, že nepřijímali jejich přítomnost na školách vždy s nadšením. Určitě pozorně sledovali, jak učitelka plní své povinnosti a zda zvládá svůj vzdělávací a vychovatelský úkol. I když se přesvědčili, že své úkoly plní dobře, přesto

³⁰³ ANONYM. K otázce učitelek. *Učitelské noviny*, 1884, roč. 2, č. 42, s. 509 – 510.

zůstávali v pozici staršího bratra, který vše ví nejlépe, rád poradí, ale nebere je jako rovnocenné. Jednoznačně kriticky se vyjadřovali k představám učitelek, že by řízení dívčích škol mělo být jedině v ženských rukou, vedení škol považovali muži za své svaté právo, protože byli přesvědčeni, že žena něco takového nemůže vykonávat. Učitelky příliš neusilovaly o to, zapojit se do jejich řad. Organizovaly se např. v Spolku českých učitelek a v Jednotě československých učitelek. Zvláště na venkově žily učitelky dost izolovaně. Pedagogické časopisy jakoby někdy nebraly učitelky na vědomí (s výjimkou platové otázky). Např. v celém ročníku *České školy* z roku 1886 najdeme jen referát učitelky na valném sjezdu učitelstva slečny A. Čadové o tom, že by se měl omezit počet hodin ručních prací, vzpomínku na dívčí vychovávací ústav Honoraty Zapové,³⁰⁴ řadu pravidelných oznámení, na která místa byly dosazeny učitelky, a to bylo vše, co se týkalo učitelek. Až když vznikl *Časopis učitelek*, měly učitelky možnost publikovat své názory a zamýšlet se nad svými problémy.

6.6. Celibát učitelek

Celibát učitelek se po svém uzákonění stal velkým tématem. Ozývaly se hlasy pro i proti. Ovšem z řad učitelek zněly hlavně hlasy proti, protože ženy samy cítily, jak je toto ustanovení diskriminační, protože je staví před dilema, zda založit rodinu a opustit svou práci anebo rezignovat na osobní rodinný život. Jakými argumenty bylo zdůvodňováno, proč by měl být celibát zrušen? Proč se to v Čechách nedalo řešit jako v jiných zemích Předlitavska?

K tématu se vyslovila i Antonie Gebauerová v článku z roku 1905 v *Časopisu učitelek* nazvaném *O působení učitelky mimo školu*.

Nový zákon moravským učitelkám znemožnil se provdat a dál vyučovat. Mělo by se posoudit, zda provdání učitelek přináší v praxi škodlivé následky. Byl zaznamenán příznivý vliv provdání se na pedagogickou činnost jednotlivých učitelek, rovněž i zvýšená horlivost v konání jejich povinností. Byly zaznamenány i nepříznivé následky provdání se učitelek, delší dovolené, nemoci v rodině, překážky při nutném přeložení učitelek na jiné místo. Jednota moravských učitelek protestovala proti omezení osobní svobody učitelek, tj. celibátu.³⁰⁵ Jednou z příčin, proč byl zákon o celibátu učitelek odhlasován, je to, že se jednalo

³⁰⁴ Honorata Zapová (1825 – 1856), spisovatelka, pokusila se o reformu dívčího školství zřízením vlastního vzdělávacího ústavu pro dívky, jehož rozmachu zabránila její předčasná smrt.

³⁰⁵ Srov. GEBAUEROVÁ, Antonie. O působení učitelky mimo školu. *Časopis učitelek*, 1905, roč.21, č. 9, s. 135-136.

o ženy, které jak je známo, nemají v zákonodárství politická práva. Nad bezbranným se snadno vítězí.³⁰⁶

V rubrice Feminismus v *Časopise učitelek* se v roce 1912 objevil článek od neznámé autorky nazvaný *K otázce celibátu učitelek*, reagující na fakt, že byl ve Vídni zemským zákonem zrušen celibát učitelek.

Zajímavé jsou některé okolnosti, provázející toto nově zavedené uvolnění ženy-učitelky. Celibát byl ve Vídni poprvé zrušen v roce 1871 a v roce 1904 byl znovu zaveden. Zákon nežadá po vdané učitelce žádné peněžité náhrady za substituci v době mateřství. Odůvodnění návrhu nového zákona uvádí hlavně hospodářské důvody, které si vynutily zrušení zákazu sňatku učitelek a zároveň vychází z novodobého názoru na úkoly matky a manželky. Učitelky pocházejí nejvíce z nemajetných rodin a své ženichy si vybírají z okruhu úřednictva a učitelstva. Vzhledem k nepatrnému počátečnímu služnému úředníků a učitelů, dále že za posledních deset let poklesla hodnota peněz, potřebují příspěvek od ženy, chtějí-li se oženit. Také není spravedlivé poškozovat učitelku, která na svá studia vynaložila námahu i peníze a výsledků by se měla vzdát. Nebyla uznána námitka o odcizování učitelky rodině, protože obchodnice a živnostnice jsou stejně zaměstnané a přece se neodcizí rodině ani domácnosti. Důstojníci, kteří si vezmou za manželku učitelku v činné službě, nemusí složit obvyklou kauci. V tomto bodě můžeme spatřovat společenské uznání učitelského povolání.

V Haliči neexistuje celibát vůbec. Když se učitelka chce provdat, oznámí okresní školní radě úmysl spolu s prohlášením, že se zavazuje přispívat na osobní fond (z kterého se vyplácí náhrada substituce v době mateřství) a žádá o svolení k sňatku. Svolení lze odepřít jen tehdy, pokud postavení ženicha neodpovídá vážnosti učitelského stavu. Vůči rozhodnutí se lze odvolat k c.k. zemské školní radě. Dříve platila vdaná učitelka v době mateřství 25 % svého služného zástupkyni. Toto zařízení bylo uznáno nesociálním (právě v době, kdy měla zvýšené výdaje, se její příjmy zmenšily, bezdětné učitelky nenesly žádné náklady). Proto byl založen osobní fond. Haličské učitelky mají rovné platy se svými mužskými kolegy. V Krajině není celibát učitelek, učitelky si musí předem vyžádat svolení okresní školní rady. Vezme-li si učitelka za manžela učitele, obdrží, pokud to jde, místo v jedné osadě nebo alespoň blízko. V době mateřství mají bezplatnou dovolenou.

V Čechách se jedná o reformu zemského zákona z 27. ledna 1903. Jen při celkové reformě se podaří změna zastaralého a pro lidskou společnost nebezpečného zákazu manželství učitelek. Ženy jako celek snad ani nechápou ono nebezpečí a považují snahy za

³⁰⁶ Srov. GEBAUEROVÁ, Antonie. O působení učitelky mimo školu. *Časopis učitelek*, 1905, roč.21, č. 10, s. 149 - 150.

zrušení celibátu za něco, co má prospět jen učitelkám. Nevzpomínají si, že se pozvolna vkrádá do různých pracovních oborů pro ženu jako podmínka svobodný stav a že spolu se zvyšujícím se počtem výdělečně činných žen se nebezpečně rozrůstá nezdravá instituce nucených celibátnic. Zapomíná se, že ne každé povaze to svědčí a že ne každá žena se dovede lehce přenést přes nemožnost být matkou.

Učitelky jako třída inteligentních pracovnic v povolání s nejdelší tradicí a poměrně nejpevnější organizací jsou povinny porazit tento nezdravý systém vynuceného stavu bez možnosti manželství. Určitě by našly ve svém okolí hodně žen ze všech společenských vrstev, které by spolu s nimi protestovaly proti zkracování práva na radostný rodinný život a v příhodném okamžiku upozornily české poslance, že je svatou povinností zástupců českého národa vrátit učitelkám právo na osobní svobodu.³⁰⁷

V článcích se autoři jednoznačně staví proti vnucenému celibátu učitelek v Čechách a na Moravě. Oprávněně se ptají, proč v tomto směru nebojují čeští poslanci za jeho zrušení, když v řadě částí Rakousko-Uherska celibát neplatí. Trvání celibátu svědčí o tom, že ženy nemají svá práva a je porušována jejich osobní svoboda.

Články v českých pedagogických časopisech, které se věnují učitelkám a jejich působení, jsou obrazem řady jejich problémů.

Hasnerova reforma z roku 1869 a následný vznik prvního českého ženského pedagogia v Praze v roce 1870 daly ženám příležitost, jak změnit vlastními silami svůj osud. Na dlouhou dobu představovaly učitelské ústavy jedinou možnost, jak získat maturitu (dívčí gymnázium Minerva vzniklo až v roce 1890). Pedagogia byly jedinou možností, jak mohly dívky realizovat svou touhu po vyšším vzdělání a rozšíření duševních obzorů. Zároveň tím získaly možnost vykonávat povolání, které sloužilo nejen k jejich hmotnému zabezpečení, ale přinášelo jim smysl života. Počet učitelek postupně narůstal, během 1. světové války nahrazovaly učitele odcházející na frontu a jejich počet v těchto letech dosáhl 35 % z celkového počtu všech učitelů. Toto období je proto pokládáno za 1. fázi feminizace školství.

Vztah společnosti k učitelkám se měnil. Zpočátku hleděla veřejnost na první učitelky s nevysloveným podezřením, proč se tato žena nevěnuje svému poslání manželky a matky. Učitelka byla zvláště v maloměstském prostředí pečlivě sledována svým okolím, zvláště co se mravnosti týče. Kvůli celibátu žila většinou osaměle, často bez přátel a společenského styku. Vdané ženy měly v maloměstské společnosti vůči svobodné učitelce vyšší společenský status.

³⁰⁷ Srov. ANONYM. K otázce celibátu učitelek. *Časopis učitelek*, 1912, roč. 28, č.,4 s. 65 – 66.

Přesto se ale našly aktivní vlastenecké učitelky, které se zapojily do místních spolků a díky svému vzdělání a schopnostem dokázaly strhnout členy a členky spolků k řadě aktivit (tělovýchovných, vzdělávacích, kulturních, sběratelských, dobročinných atp.). Lépe na tom byly učitelky ve větších městech, bylo jich na dívčích školách v učitelském sboru víc, žily ve větší pospolitosti a měly víc příležitostí ke kulturním a společenským stykům.

Spolky učitelek se zprvu organizovaly jako stavovské spolky, které měly za cíl posilování národního vědomí a vzájemnou podporu. Koncem století sílí právě v nich a díky jim hnutí, které jednak bojuje za konkrétní cíle jako narovnání a zvýšení platů učitelek a zrušení celibátu, ale později i za všeobecná práva žen.

Články v pedagogických časopisech se snaží řešit a pojmenovávají řadu problémů, s nimiž se učitelka setkávala ve svém povolání i v životě. Někdy jde o vznešené myšlenky poplatné době, jindy o konkrétní problémy a postoje soudobé společnosti. Rýsuje se z toho obraz ženy-učitelky, která má své cíle, chce být samostatná, vykonávat dobře své povolání, ale přesto si uchovat své sny a osobní život.

Závěr

Tereziánské školské reformy z 2. poloviny 18. století byly impulsem pro zkvalitnění školského systému v zemích habsburské monarchie. Díky zavedení všeobecné vzdělávací povinnosti pro děti do dvanácti let postupně umožnily všeobecný přístup k základnímu vzdělání pro široké vrstvy obyvatelstva.

Vydávání odborných pedagogických časopisů bylo motivováno osvíceneckým zájmem o výchovu a vzdělávání a potřebou šíření pedagogických informací, jak ze strany státu, tak i mezi pedagogy navzájem. České pedagogické časopisy vycházely díky obětavosti řady vlastenecky orientovaných učitelů, středoškolských profesorů a duchovních. Během 1. poloviny 19. století vycházely v Čechách pouze čtyři česky psané pedagogické časopisy, výrazná je proto změna situace po roce 1848, dřívější časopisy přestaly vycházet, oproti tomu se však objevuje množství nových. Jsou to časopisy specializované na určitý stupeň školství nebo okruh učitelů, jsou např. určeny pro katolické učitele, pro středoškolské profesory nebo pro učitelky. Produkce časopisů v této době byla natolik rozsáhlá, že jsem pro účely této diplomové práce vybrala pro své studium pouze některé.

Do tereziánských školských reforem učitel nepotřeboval žádné vzdělání, byl to často vysloužilý voják, zběhlý student nebo třeba švec. Reforma školského systému přinesla nově i povinné vzdělání pro učitele, při normální škole v Praze vznikla v roce 1775 tzv. preparanda. Během 19. století se učitelské vzdělávání měnilo, postupně se prodlužovala doba přípravy kandidátů na učitelské povolání i rozšiřoval obsah studia. V roce 1869 byl uzákoněn vznik čtyřletých učitelských ústavů, mužských i ženských, zakončených maturitní zkouškou. Absolvent po určité době ještě skládal zkoušku učitelské způsobilosti.

Sociální postavení učitele se během 19. století vyvíjelo. V 1. polovině 19. století byly školy pod místním patronátem, ať už to byl farní úřad nebo vrchnost. Příjmem učitele byl tzv. sobotáles, který byl závislý na počtu žáků. Později byla výše platu určena zákonem, platový systém byl několikrát reformován a byl poměrně komplikovaný díky řadě přídavků a pravidelnému zvyšování podle hodnostních tříd. Nikdy nebyly platy v dostatečné výši, která by odpovídala potřebám učitele a jeho celospolečenskému úkolu. Především situace učitelů na venkovských školách byla špatná, učitelé hmotně strádali a žili na pokraji chudoby. Situace učitelů ve městech byla o něco lepší. Naproti tomu středoškolští profesori měli problémy s tím, že jejich okolí od nich očekávalo určitou životní a společenskou úroveň, které mohli jen s obtížemi vyhovět, právě vzhledem ke své finanční situaci. Učitelky, poté co byly platově zrovnoprávněny se svými mužskými kolegy, na tom byly zdánlivě lépe, ale byl to jen klamný

dojem. Přestože byl učitelce zákonem nařízen celibát a ona tak, na rozdíl od ženatých kolegů, měla živit pouze sebe, ve většině případů to tak nebylo, protože na její plat bylo odkázáno široké příbuzenstvo.

Od 60. let 19. století se začal rozvíjet i spolkový život učitelů, byli aktivní v řadě spolků, jak místních, tak i stavovských, tj. učitelských. Učitelé pořádali pravidelné sjezdy, na nichž se řešily aktuální problémy tehdejšího školství a vyměňovaly zkušenosti.

Články ve vybraných česky psaných pedagogických časopisech dobře vystihují obraz učitele a učitelky v 19. století. Ti, kteří do těchto časopisů svými příspěvky přispívali, si byli dobře vědomi, jaké jsou problémy tehdejšího školství i tehdejších učitelů. Dokázali důrazně upozornit na řadu problémů a navrhovali řešení dané situace. Vše se do konce Rakouska-Uherska vyřešit nebo prosadit nepodařilo, řadu změn přinesl až vznik ČSR.

Učitel byl vždy brán jako velká autorita, svým chováním a vlastnostmi měl být vzorem svým žákům, i svému okolí. Díky kvalitnímu vzdělání měl pro svou práci dobré předpoklady. Z článků v časopisech jej poznáváme jako ušlechtilého, vzdělaného občana, nadšeného pro svou práci, kterou vykonával za málo příznivých podmínek. Měl působit osvětově, pořádat přednášky, snažit se dál vzdělávat obyvatelstvo ve svém okolí. Učitel býval činný v řadě spolků, čtenářských, zpěváckých, dobročinných, tělovýchovných nebo ochotnických. Tady všude měl široké pole působnosti na své okolí a výsledky jeho dobrovolné práce byly nepřehlédnutelné.

Učitel měl prokázat své pedagogické schopnosti, řídit se moderními pedagogickými názory, používat správné metodické a didaktické postupy. V interakci se svými žáky měl působit přirozenou autoritou, ale hlavně měl ke svým žákům přistupovat s otcovskou láskou. Jen díky dobrému vzájemnému vztahu, který nebude narušován negativními emocemi a strachem z trestů, mohl dosáhnout dobrých výsledků při výchově a vzdělávání. Učitel se měl také stále vzdělávat, ne proto, aby se vyvyšoval nad ostatní, ale proto, že jen díky svým znalostem může být vzorem pro žáky a užitečný pro své okolí. Značnou změnu během 19. století prodělal vztah církve a školy, tedy i vztah učitele k duchovnímu v obci. Zpočátku byl duchovní jeho představeným, později po roce 1868 se škola z vlivu církve vymanila, byla řízena místními nebo okresními školními radami.

Z pohledu své učitelské praxe viděl učitel řadu společenských problémů. České pedagogické časopisy jej prezentují jako národního učitele, jako vlasteneckého učitele, který vedle vzdělávacích cílů má na mysli i probuzení a posílení národní myšlenky. Proto články upozorňovaly na upřednostňování německého jazyka, na nepoměr počtu českých a

německých obecných škol a nabádaly k trpělivé práci při vlastenecké výchově dětí. Přesto byl učitel loajální ke státu a k vládě, učitelské spolky nevystupovaly proti školskému systému, ale snažily se uspět se svými návrhy na zlepšení stavu školství a podmínek učitelů. Učitelé si uvědomovali i některé neblahé společenské jevy, jako chudobu určitých vrstev obyvatel nebo alkoholismus.

Během 19. století působilo v Čechách mnoho významných pedagogů. Hlásili se k odkazu Komenského a přinášeli nové pohledy na úkoly národního školství. V pedagogických časopisech zveřejňovali své představy o reformě školského systému a usilovali o zlepšení situace. Výsledkem jejich působení bylo, že na konci století mohlo české dítě dosáhnout kvalitního vzdělání na české škole, a tím byly položeny základy národní identity.

Pohled na učitelky se postupem doby měnil. Nejprve si musely uhájit své právo na působení v učitelském povolání. Musely zdůvodňovat, proč jsou k tomuto povolání vhodné a proč je pro dívky lepší, když je učí žena. Později se ale jejich místo ve školském systému upevnilo. Jejich vztahy s mužskými kolegy nebyly vždy ideální, hlavní příčinou bylo narovnání platů, na druhou stranu jim učitelé neupírali kolegiální pomoc. Osobní život učitelek byl díky celibátu omezen, pokud se rozhodly provdat, musely školu opustit. Učitelky, které se pro toto povolání rozhodly, přestože si byly vědomy všech negativ, které přinášelo, se pro něj rozhodly z lásky k němu a především z lásky k dětem. Věřily, že jejich práce má smysl a že jejich působení je stejně užitečné a důležité jako působení jejich mužských kolegů.

Čeští učitelé a učitelky byli významným činitelem pro obrození českého národa. Jako společenská skupina vystupovali jednotně a chovali se k sobě kolegiálně. Spjovalo je vědomí důležitého úkolu, který stál před nimi ve všech dobách – vychovávat novou generaci tak, aby byla užitečná pro sebe i pro společnost.

Resumé

The topic of my thesis are pedagogical magazines written in Czech and published in the 19th century in Bohemia and contemporary image of teachers as they presented. At the same time as my work is the development of teacher education and social status of teachers (male) and teachers (female) during the long 19th century. The vast majority of work provides us a contemporary image of a teacher with examples of articles in pedagogical magazines.

The first chapter titled *Pedagogical magazines written in Czech and published in the 19th century in Bohemia*, describes the pedagogical magazines in this period were published. I was interested in the curfew period, their frequency, their price, editors list their content and structure.

The second chapter entitled *The development of teacher education in the 19th century* follows the first teacher training course beginning in the late 18th century, then brings changes in teacher education during the 19th century, when it finally reached the status of teacher education to four-year teaching institutions, male and female.

The third chapter, entitled *The social status of teachers in the 19th century*, is divided into several subchapters. The first subchapter is devoted to the changing conditions of teachers salaries during the 19th century, in the lower schools and in the secondary schools. The second subchapter examines living conditions of teachers, based on contemporary examples is probably as difficult living conditions had mainly in the first half of the 19th century teachers in rural schools. In contrast, the society had certain requirements for representation, which had to meet high school teachers. The third subchapter deals with the role of teachers in society and the last subchapter is devoted to club activities of teachers.

In the following chapters of the work I devote first *Image of teacher in pedagogical magazines*, then *Image of the social status of teachers and their outside school activities in pedagogical magazines*, and finally *Image of teachers(female) in pedagogical magazines*. In these chapters I worked with articles in various pedagogical magazines written in Czech in the 19th century. With their help, I tried to reconstruct the image of teachers at that time.

The teacher was always taken as a great authority, its behavior and properties should be an example to their pupils but also their surroundings. From the articles in the pedagogical magazines we know him as a noble, educated citizen, for his enthusiastic work performed by a few favorable conditions. He had to operate educational, organizing lectures, trying to further educate people in his neighborhood. The teacher had been active in many clubs,

reader, song, charitable, amateur sport or theater. All here he have wide scope to his surroundings.

Despite its poor material situation, he had to keep enthusiasm for his profession and fulfill his duties carefully. He had to prove his teaching skills, drive modern educational ideas, using correct procedures and teaching methodology. In interacting with their students should act with natural authority, but also had access to their students with paternal love. The teacher should also still educate, not to be magnified himself above the rest, but because only through his knowledge can be a model for students and useful to his surroundings. In terms of his teaching practice teacher saw a lot of social problems. Pedagogical magazines written in Czech present him as a national teacher, as a patriotic teacher who in addition to the educational objectives in mind and awakening and strengthening of the national idea. Yet the teacher was loyal to the state government, teachers unions had not stood against the school system, but tried their suggestions to improve the state of education and conditions of teachers.

View of teachers(female) over time changed. First they have to defend their rights to the teaching profession. They had to justify why they are appropriate to the profession and why it is better for girls when they learn by the woman. Later, however, their place in the school system strengthens. Their relations with their male colleagues were not always ideal, the main cause of the wage settlement, on the other hand, teachers (male) didn't deny peer support. The personal life of teachers (female) was limited by the celibacy if they decided to marry, had to leave school. Teachers who chose the profession, although they were aware of all the negatives that brought, for it had decided to love him and especially their love for children. They believed that their work has meaning and that their effect is as useful and important as the action of their male colleagues.

Czech teachers(male) and teachers(female) were important factors in revival of Czech nation. As a social group speak with one voice and act together collegially. They were connected consciousness important task that faced them at all times - to educate a new generation, so that was useful for themselves and for society.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

Články v dobových odborných časopisech

- A.B. Jaká má býti hlavní úloha spolku učitelského? *Národní škola*, roč. 1, č. 41, s. 321 – 322.
- ANONYM. Hmotná tíseň a učitelky. *Časopis učitelek*, 1913 – 1914, roč. 30, č. 4, s. 83 – 84.
- ANONYM. Hmotné postavení národního učitelstva. *Národní škola*, 1864, roč. 2, č. 45, s. 353 – 354.
- ANONYM. Jak státi se dobrou učitelkou. *Časopis učitelek*, 1888, roč. 4, č. 1, s. 1 – 3.
- ANONYM. K otázce celibátu učitelek. *Časopis učitelek*, 1912, roč. 28, č. 4 s. 65 – 66.
- ANONYM. K otázce učitelek. *Učitelské noviny*, 1884, roč. 2, č. 42, s. 497 – 498.
- ANONYM. K otázce učitelek. *Učitelské noviny*, 1884, roč. 2, č. 43, s. 509 – 510.
- ANONYM. Postavení učitele v obci. *Národní škola*, 1869, roč. 7, č. 6, s. 41 – 42.
- ANONYM. Právní svazky učitelstva českého. *Posel z Budče*, 1882, roč. 13, č. 1, s. 1 – 2.
- ANONYM. Právní svazky učitelstva českého. *Posel z Budče*, 1882, roč. 13, č. 24, s. 469 – 474.
- ANONYM. Stav učitelský a jeho význam v moderní společnosti lidské. *Posel z Budče*, 1870, roč. 1, č. 26, s. 221 – 222.
- ANONYM. Učitel nové doby. *Beseda učitelská*, 1870, roč. 2, č. 7, s. 73 – 75.
- ANONYM. Učitelé a učitelky. *Posel z Budče*, 1899, roč. 30, č. 24, s. 371 – 372.
- ANONYM. Zlatá kapitola pro rodiče a učitele. *Česká Bibliotéka*, 1833, roč. 2, s. 47 – 54.
- ANONYM. Zlatá kapitola pro rodiče a učitele. *Česká Bibliotéka*, 1836, roč. 3, s. 43 – 53.
- BERGER, Josef. Činnost učitelstva kromě školy. *Učitelské noviny*, 1887, roč. 5, č. 37, s. 435 – 437.
- C. S. Otázka abstinentní a učitelstvo. *Škola měšťanská*, 1912, roč. 14, č. 23, s. 581 – 584.
- CIKART, Theofil. Vlastenecké působení učitelstva vně školy. *Česká škola*, 1881, roč. 3, č. 15 a 16, s. 231 – 233.
- ČAPEK, Josef. V jakém poměru stojí učitel národní ku svému duchovnímu, a naopak? *Školník*, 1867, roč. 7, č. 5, s. 33 – 37.
- ČERVINKOVÁ – RIEGROVÁ, Marie. O povolání ženy k učitelství. *Časopis učitelek*, 1886, roč. 2, č. 2, s. 17 – 21.
- ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. O povolání ženy k učitelství. *Časopis učitelek*, 1885, roč. 1, č. 1, s. 3 – 6.

DBĚR, J. Bylo by obcím prospěšno, aby ustanovovaly světské učitelky na školách dívčích? Jsou-li ženské s to, aby plnily všechny povinnosti, jež vyučování dítek vyžaduje?. *Národní škola*, 1869, roč. 7, č. 10, s. 73 – 74.

DRAHOŇOVSKÝ, Josef. Úkol národního učitele. *Učitelské noviny*, 1884, roč. 2, č. 29, s. 337 – 338.

F.M. O vážnosti stavu učitelského. *Učitelské noviny*, 1885, roč. 3, č. 15, s. 177 – 178.

GEBAUEROVÁ, Antonie. O působení učitelky mimo školu. *Časopis učitelek*, 1905, roč. 21, č. 8, s. 118 – 119.

GEBAUEROVÁ, Antonie. O působení učitelky mimo školu. *Časopis učitelek*, 1905, roč. 21, č. 9, s. 135-136.

GEBAUEROVÁ, Antonie. O působení učitelky mimo školu. *Časopis učitelek*, 1905, roč. 21, č. 10, s. 149 - 150.

GEISLEROVÁ, M. O úkolu učitelek ve škole a mimo školu. *Učitelské noviny*, 1887, roč. 5, č. 38, s. 448 – 449.

HYLÁK, Josef. K otázce učitelek. *Učitelské noviny*, 1884, roč. 2, č. 37, s. 437 – 439.

J. F. Úvaha o tom: Proč mladší učitel nemůže žádoucího cíle dosíci, jaké překážky se mu kladou a jak by se daly odstraniti?. *Škola a život*, 1860, roč. 6, č. 3, s. 77 – 78.

J.S. O vychování učitelů. *Národní škola*, 1868, roč. 6, č. 14, s. 105 – 106.

J.S. O vychování učitelů. *Národní škola*. 1868, roč. 6, č. 15, s. 113 – 114.

ŘEPKA, Jan Silvestr. Jak může učitel vážnosti u svých místních obyvatelů dosíci a ji sobě zachovati? *Přítel mládeže*, 1835, roč. 12, č. 2, s. 49 – 56.

ŘEZÁČ, Jan Karel. Vlastnosti učitele. *Školník*, 1867, roč. 7, č. 17, s. 129 – 131.

SOKOL, Josef. O přetěžování mládeže němčinou. *Česká škola*, 1886, roč. 8, č. 23, s. 357 – 363.

ŠKAMPOVÁ, Pavla. Učitelky a učitelé. *Beseda učitelská*, 1879, roč. 11, č. 21, s. 245 – 247.

UHLÍŘ, Josef. Proč jsou národní učitelové tak chudí, a nepochází-li z toho nějaké škoda. *Školník*, 1862, roč. 12, č. 4, s. 25 – 26.

V.CH. O bytech učitelstva na venkově. *Učitelské noviny*, 1895, roč. 13, č. 49, s. 479.

V.K.M. Jaké duchovní vlastnosti má míti vychovatel mládeže?. *Škola a život*, 1865, roč. 11, č. 2, s. 37 – 38.

VACEK, František Alois. O duševním vzdělání učitele. *Přítel mládeže*, 1845, roč. 20 č. 1, s. 18 – 23.

VACEK, František Alois. Učitelové starého a nového věku. *Časopis pro katolické duchovenstvo*, 1828, roč. 1, č. 1, s. 105 – 120.

VALTER, Jindřich. Práce a odměna učitelů na vesnických školách. *Beseda učitelská*, 1897, roč. 29, č. 25, s. 341 – 343.

VALTER, Jindřich. Práce a odměna učitelů na vesnických školách. *Beseda učitelská*, 1897, roč. 29, č. 26, s. 353 – 356.

ZIEGLER, Josef Liboslav. O hodnosti, a důležitosti auřadu učitelského. *Věrný raditel*, 1824, roč. 1, č. 1, s. 1 – 4.

Prameny editované

DĚDINA, František. *Robota a první dnové svobody*. Mladá Boleslav, 1933.

GEBAUEROVÁ, Marie. *Rodinné vzpomínky na Jana Gebauera*. Kladno, 1926.

JIRÁSEK, Alois. *Z mých pamětí. II. V Litomyšli*. 5.vyd. Praha, 1925.

METELKA, Věnceslav. *Ze života zapadlého vlastence*. 1.vyd. Praha, 1977.

Prameny literární (krásná literatura)

NĚMCOVÁ, Božena. *Pan učitel*. Praha, 1958.

RAIS, Karel Václav. *Zapadlí vlastenci*. Praha, 1936.

Literatura

BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. 1.vyd. Praha, 2005. ISBN 80-7277-241-4.

HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. 1.vyd. Praha, 1999. ISBN 80-7106-380-0.

KÁDNER, Otakar. *Dějiny pedagogiky III.díl: Vývoj teorií pedagogických od konce století osmnáctého. III.svazek*. 1.vyd. Praha, 1923.

KLIKA, Josef – SOKOL, Josef. *Stručný slovník pedagogický (I. – VI. díl)*. 1.vyd. Praha, 1891 – 1909.

KOŤA, Jaroslav. Učitelé v českých zemích na cestě k profesionalizaci. In SVOBODNÝ, Petr – HAVRÁNEK, Jan (ed.). *Profesionalizace akademických povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století*. Praha, 1996, s. 82 – 112. ISBN 80-7184-081-5.

KOVÁŘÍČEK, Václav. *Cesty učitelského vzdělávání: Příspěvek k analýze snah učitelstva o vyšší vzdělávání učitelů základních škol v českých zemích*. 1.vyd. Praha, 1984.

LENDEROVÁ, Milena et. al. (eds.). *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. 1.vyd. Praha, 2009. ISBN 978 – 80-7106-988-1.

- MALÍNSKÁ, Jana. *Do politiky prý žena nesmí – proč?: Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. 1.vyd. Praha, 2005. ISBN 80-86429-42-3.
- MORKES, František. *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774 – 1946)*. 1.vyd. Plzeň, 1999. ISBN 80-7020-051-0.
- OTCOVSKÝ, Jan. *Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900*. 1.vyd. Praha, 1977.
- PEŠEK, Josef. České časopisy pedagogické v době obrozenecké. *Pedagogické rozhledy*, 1911, roč. 24, č. 1 – 6, 8 – 10, s. 10 – 14, 121 – 126, 234 – 239, 348 – 352, 459 – 462, 571 – 574, 795 – 798, 901 – 910, 1015 – 1020.
- PEŠEK, Josef. České časopisy pedagogické v době obrozenecké. *Pedagogické rozhledy*, 1911, roč. 25, č. 1 – 9, s. 10 – 15, 121 – 126, 233 – 238, 348 – 352, 457 – 462, 571 – 576, 684 – 688, 793 – 798, 905 – 910.
- PEŠEK, Josef. České časopisy pedagogické v době obrozenecké. *Pedagogické rozhledy*, 1912, roč. 26, č. 1 – 9, s. 10 – 14, 122 – 127, 233 – 237, 345 – 349, 458 – 462, 570 – 574, 682 – 686, 796 – 798, 906 – 910.
- ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska: České střední školy v letech 1867 – 1918*. 1.vyd. Praha, 2007. ISBN 978-80-7277-163-9.
- STRNAD, Emanuel. *Vlastenecký učitel: Dokumenty a materiály k vývoji učitele v době obrození*. 1.vyd. Praha, 1955.
- STRNAD, Emanuel. *Didaktika školy národní v 19. století. Díl 1*. 1.vyd. Praha, 1975.
- STRNAD, Emanuel. *Didaktika školy národní v 19. století. Díl 2 (Období liberalismu)*. 1.vyd. Praha, 1978
- ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek r. 862 – 1848*. 1.vyd. Praha, 1913.
- ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: Obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek r. 1848 – 1913*. 1.vyd. Praha, 1918.
- ŠTĚPÁNOVÁ, Irena. *Teréza Nováková*. 1.vyd. Praha, 2008. ISBN 978-80-204-1982-8.
- ŠTRAUS, Jiří. *Bibliografie českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1950*. 1.vyd. Praha, 1968.
- VESELÁ, Zdenka. *Vývoj české školy a učitelského vzdělání*. 1.vyd. Brno, 1991. ISBN 80-210-0458-4.
- VÍTEK, Josef. Josef Liboslav Ziegler. *Komenský*, 1882, roč. 10, č. 27 – 30, s. 417 – 420, 438 – 441, 451 – 454.

Elektronické zdroje

Katalog Strahovské knihovny [online]. 2007, [cit. 2010-12-10]. Dostupné z:
<[http:// knihovna.strahovskyclaster.cz/knihovna.asp?lang=1](http://knihovna.strahovskyclaster.cz/knihovna.asp?lang=1)>.

Přílohy

1. Počty českých učitelů národních a měšťanských škol (1871 – 1921)
2. Učitelské ústavy v českých zemích v letech 1869 – 1918 (Ústavy s českým jazykem vyučovacím – léta vzniku)
3. Učitelské ústavy v českých zemích v letech 1869 – 1918 (Ústavy s německým jazykem vyučovacím a ústav jazykově utrakvistický – léta vzniku)
4. Titulní list časopisu *Přítel mládeže*
5. Záhloví časopisu *Školník*

Příloha č. 1

	Čechy		Morava		Slezsko	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
1871	6.411	65	2.252	54	552	49
1875	7.960	756	3.082	381	658	96
1880	9.575	673	3.351	320	738	48
1885	11.128	1.174	3.781	407	778	51
1890	12.402	1.499	4.327	522	841	79
1895	13.663	1.988	4.867	784	920	82
1900	14.865	2.605	5.288	1.066	1.060	118
1905	16.083	3.262	5.760	1.482	1.346	193
1910	17.574	4.197	7.167	2.038	1.767	272
1911	17.708	4.261	7.316	2.116	1.841	275
1912	17.941	4.402	7.475	2.171	1.911	301
1913	18.093	4.535	7.629	2.244	1.970	307
1914	14.420	5.549	5.802	2.509	1.550	414
1915	12.348	6.243	4.706	2.953	1.382	575
1916	12.218	6.659	4.715	3.288	1.425	618
1917	12.212	6.978	4.771	3.473	1.352	659
1918	14.873	6.636	6.164	3.504	1.355	543
1919	16.579	6.252	7.092	3.423	1.484	508

Počty českých učitelů národních a měšťanských škol (1871 – 1921), (KOŤA, Jaroslav. Učitelé v českých zemích na cestě k profesionalizaci. In SVOBODNÝ, Petr – HAVRÁNEK, Jan (ed.). *Profesionalizace akademických povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století*. Praha, 1996, s.108. ISBN 80-7184-081-5.)

Příloha č. 2

Místo	státní		městské ženské	církvní		soukromé ženské
	mužské	ženské		mužské	ženské	
Brno	1872	1872				
Čáslav				1871		
České Budějovice	1905*)				1904	
Hradec Králové	1874				1905	
Chrudim					1894	
Jičín	1869					
Kladno						1904
Kroměříž	1891					
Kutná Hora	1870				1891	
Litomyšl			1905			
Olomouc				1898		
Plzeň	1902	1900				
Polička	1905					
Praha	1869	1869		1908**)	1877	
Příbor	1875					
Příbram	1874					
Přerov			1907			
Slezská Ostrava	1904					
Soběslav	1870					
Valašské Meziříčí			1903			

*) založen a do r. 1915 spravován Ústřední matičí školskou, v r. 1915 postátněn

***) v r. 1913 převeden do Svatého Jana pod Skalou (u Berouna)

Učitelské ústavy v českých zemích v letech 1869 – 1918 (Ústavy s českým jazykem vyučovacím – léta vzniku), (KOVÁŘÍČEK, Václav. *Cesty učitelského vzdělávání: Příspěvek k analýze snah učitelstva o vyšší vzdělávání učitelů základních škol v českých zemích*. 1.vyd. Praha, 1984, s. 131)

Příloha č. 3

Místo	státní mužské	státní ženské	městské ženské	církevní ženské	utrakvistický církevní ženský
Brno	1871	1872			
České Budějovice	1870	1870	1905		
Cheb	1870			1881	
Chomutov	1874				
Liberec	1892			1905	
Litoměřice	1870		1870		
Olomouc	1870		1894		1870
Opava	1870	1870			
Praha	1870	1870			
Stříbro	1899				
Trutnov	1899				
Ústí nad Labem			1903		

Učitelské ústavy v českých zemích v letech 1869 – 1918 (Ústavy s německým jazykem vyučovacím a ústav jazykově utrakvistický – léta vzniku), (KOVÁŘÍČEK, Václav. *Cesty učitelského vzdělávání: Příspěvek k analýze snah učitelstva o vyšší vzdělávání učitelů základních škol v českých zemích*. 1.vyd. Praha, 1984, s. 132)

Přítel mládeže,

aneb

zásoba spisů

ku prospěchu a potěšení učitelů a vychovatelů duchovních v světských,

Pterau

s obzvláštním povolením

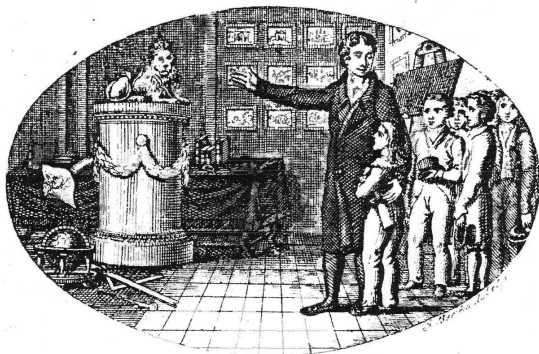
Vysocí slavné cís. král. vlády zemské

pod dohládkou cís. král. vrchního škol dozorce
v Králové hradeckém biskupství

čtvrtletně vydává

Josef Liboslav Ziegler,

Doktor písma svatého, profesor bohomluveckwj
pastýřského a literatury české v Králové Praze,
a radný aub Českó - slowencké věcné
společnosti v Běhč.

Dílu prvního svazek I.

W Praze,
písmem cís. král. normálnj impredšp
1823.

Záhlaví časopisu *Školník* (*Školník*, 1864, roč. 4, č. 9)